

”Det passer aldri – det passer alltid”

**En kvalitativ studie av unge høyt utdannede kvinners utdanning,
yrke og det å få barn.**

Masteroppgave i sosiologi

Trude Lehrfeld Kvaran

Universitetet i Bergen

Det Samfunnsvitenskapelige fakultet

Institutt for sosiologi

Våren 2007

Forord

Arbeidet med masteroppgaven har vært lærerikt og spennende, og ikke minst en utfordrende arbeidsprosess. Jeg vil derfor rette en stor takk til min veileder Liv Syltevik for grundig veiledning, interessante samtaler og mange gode råd underveis. Takk også til sosiolog Trude Lappegård ved Statistisk sentralbyrå, for faglige innspill og ideer i startfasen av dette prosjektet. Jeg vil også gjerne takke alle informantene i denne studien, som har tatt seg god tid og vært villige til å dele sine historier.

Videre vil jeg takke medstudenter på ”gangen” på sosiologi, som har gjort dette til en sosial og fin opplevelse. Jeg er også så heldig å ha gode venninner som alltid lytter og spør hvordan det går, dere vet hvem dere er. Tusen takk til dere!

I tillegg vil jeg gjerne takke pappa og Truls som har lest korrektur, og spesielt mamma for uvurderlig støtte, alltid, hva skulle jeg gjort uten deg!

Tilslutt, tusen takk Frode, for at du er en tålmodig kjæreste, for oppmuntring og faglig innspill. Nå er sommeren vår!

Bergen, 16.mai 2007

Trude Lehrfeld Kvaran

KAPITTEL 1: INNLEDNING	5
HOVEDTENDENSER VED FRUKTBARHETSENDERINGENE	6
UTDANNING OG FRUKTBARHETSATFERD	7
BETYDNINGEN AV UTDANNINGSType	10
PROBLEMSTILLING	11
METODISK OG TEORETISK TILNÆRMING	12
TEORIER OM FRUKTBARHET	13
VALG AV TEORETISK PERSPEKTIV	15
OPPGAVENS OPPBYGNING	17
 KAPITTEL 2: TEORETISKE PERSPEKTIV PÅ FRUKTBARHETSATFERD	 18
INDIVIDUALISERINGSTEORI	18
INDIVIDUALISERING I FAMILIE OG ARBEIDSLIV	21
FRUKTBARHETSMØNSTERET I ET SENMODERNE PERSPEKTIV	22
GRENSER FOR INDIVIDUALISERING?	23
PREFERANSETHEORI	24
MODERNE LIVSSTILSVALG OG PREFERANSER	25
PREFERANSETHEORI OG KVINNER I NORGE	28
RASJONELL HANDLINGSTEORI	30
HUMAN KAPITAL OG FRUKTBARHETSATFERD	31
”VALG” AV BARN	33
 KAPITTEL 3: METODE	 35
VALG AV TILNÆRMING	35
NÆRHET, ÅPENHET OG FLEKSIBILITET	35
VEIEN TIL INFORMANTENE	36
FORARBEID OG UTFORMING AV INTERVJUGUIDE	37
GJENNOMFØRING AV INTERVJUENE	38
HØYT KUNNSKAPSNIVÅ, FREMTIDSDRØMMER OG TOMHETEN ETTER INTERVJUET	39
ANALYSE AV DATAMATERIALET	40
GENERALISERING UT FRA KVALITATIVE DATA	42
RELIABILITET OG VALIDITET	43
KORT PRESENTASJON AV INFORMANTENE	43
KUNSTSTUDENTENE:	44
LEGESTUDENTENE:	45
AVSLUTNING	47
 KAPITTEL 4: MØTE MED TO STUDIERETNINGER	 48
UTDANNINGSVALG	48
KUNSTSTUDENTEN - LIDENSKAP OG RISIKO	50
UTDANNING TIL SELVSTENDIGHET	52
FRIHETEN HAR TO SIDER	53
LEGESTUDENTEN - TRYGGHET OG MÅLBEVISSTE VALG	54
”SOM Å SETTE SEG PÅ ET TOG..”	56
”STOREBROR SER DEG..”	57
AVSLUTTENDE DISKUSJON	59

KAPITTEL 5: DET PLANLAGTE BARNET	61
SELVVALGTE FORELDRESKAP	61
FORVENTINGER OM EN "BESTEMT REKKEFØLGE"	63
KONFLIKTEN MELLOM ALDER OG UTDANNING	64
"NOEN KLOKKER SOM TIKKER.."	65
BARN OG HØYERE UTDANNING - ULIKE FORSTÅELSER	66
"UNGER KAN MAN TA MED PÅ DET ABSOLUTT MESTE.."	67
"ØKONOMISK FORDELAKTIG Å FÅ BARN UNDER UTDANNELSEN?"	68
BARN- PÅ TROSS AV SYSTEMET	69
DET PASSER ALDRI – DET PASSER ALLTID	71
ET HINDER FOR KARRIEREN	72
ET "UTRADISJONELT" VALG	73
AVSLUTTENDE DISKUSJON	73
 KAPITTEL 6: FREMTIDIG ARBEIDSSITUASJON	 75
ULIK ARBEIDSSTRUKTUR	75
ARBEIDSTILKNYTNING SOM FRILANSER	76
SYKEHUSLEGE ELLER ALLMENNPRAKTIKER?	77
KUNSTNEREN OG DET "FRIE FELTET"	78
EN HVERDAG MED "BOLKER" OG "BASER"	79
KUNSTJOBEN OG "PENGEJOBEN"	80
USIKKER ØKONOMISK SITUASJON	82
FLEKSIBILITET?	83
LEGEN OG VALG AV SPESIALITET	84
EN FAMILIEORIENTERT HOLDNING	84
EN ARBEIDSORIENTERT HOLDNING	86
"TIDSKLEMMEN"	88
AVSLUTTENDE DISKUSJON	89
 KAPITTEL 7: BARN, UTDANNING OG YRKE	 91
TILBAKEBLIKK OG OPPSUMMERING AV EMPIRISKE FUNN	91
DET "VALGTE" BARNET	92
ARBEIDS- OG FAMILIEPREFERANSER – ET RESULTAT AV ULIKE LIVSSTILSVALG?	95
SAMMENHENG MELLOM HØYERE UTDANNING OG UTSATTE BARNEFØDSLER	97
FERTILITETSØNSKER OG BETYDNINGEN AV UTDANNING OG ARBEID	99
AVSLUTTENDE ORD	101
 LITTERATUR- OG KILDEHENVISNINGER	 102
 VEDLEGG	 108
VEDLEGG 1. INFORMASJONSBREV TIL INFORMANTENE	108
VEDLEGG 2. SKJEMA FOR DEMOGRAFISKE VARIABLER	110
VEDLEGG 3. INTERVJUGUIDE	111
VEDLEGG 4. ARTIKKEL BRUKT I INTERVJUENE	115

Kapittel 1: Innledning

I løpet av de siste tiårene har det skjedd dramatiske endringer ved fertilitetsmønsteret i den vestlige delen av verden. Forskning viser hvordan fødselsratene har sunket i alle industrialiserte land, og at barnetallet i Europa i dag ligger under reproduksjonsnivå (Lappegård 2002). Den europeiske befolkningen ”gråner” fordi det fødes for få barn samtidig som levealderen øker. En utvikling som innebærer færre unge og en andel eldre som øker raskt, betyr nye utfordringer for samfunnet (Jensen 2003). Teorier om ”den andre demografiske overgangen” (van de Kaa 1987) søker å forklare disse endringsprosessene i fruktbarhets- og familiemønsteret, og fra slutten av 1960- tallet kan en skille mellom flere vesentlige fruktbarhetsendringer. Endringene kan oppsummeres som en kraftig nedgang i fruktbarhetsnivået, en generell utsettelse av foreldreskapet og en økende andel barnløse kvinner og menn¹. Forskning på fruktbarhetsatferd viser også større variasjon blant kvinner når det gjelder hvor mange barn hver enkelt får og når kvinner får barn (Brunborg 2006, Finch 2006, Lappegård 2007). Norge har siden 1990 hatt et stabilt og relativt høyt antall barnefødsler sammenlignet med andre land, men er for øvrig preget av de samme tendensene til utsatte barnefødsler og flere barnløse. På den annen side viser nyere analyser at økende variasjon i fruktbarhetsmønsteret blant kvinner i Norge er knyttet til utdanningsnivå og ulik type utdanning (Lappegård og Rønsen 2005, Lappegård 2006). Dette er forskningsområdet jeg vil diskutere i dette prosjektet.

Med fertilitet som tema vil jeg ved hjelp av kvalitative intervju, undersøke hva som kan ligge bak disse endringsprosessene. Ved å se nærmere på høyt utdannende² kvinners tanker rundt det å få barn, vil jeg undersøke hvordan deres verdier og praksiser kan forklare sider ved kvinners fruktbarhetsatferd. Jeg vil ta utgangspunkt i kvinner som tilhører to utdanningsgrupper som representerer hvert sitt ytterpunkt i variasjonene ved fertilitetsmønsteret i Norge i dag. Slik vil jeg kunne diskutere hvordan deres utdanning og fremtidige arbeidssituasjon påvirker deres fertilitetsønsker. I dette innledningskapittelet vil jeg starte med å beskrive hovedtendenser ved fruktbarhetsendringene og gå nærmere inn på betydningen av utdanning på fruktbarhetsatferd. Deretter følger min problemstilling og til

¹ Skrede og Rønsen (2006) fremhever også en markert økning i barnløshet blant menn i Norge. Blant høyt utdannede (begge kjønn) i kohortene født 1961-1970, var andelen barnløse ved Folke- og boligtellingsen 2001 (da kohorten var i alderen 31-40 år) høyere for menn enn for kvinner (henholdsvis 35,4 og 30,3 prosent).

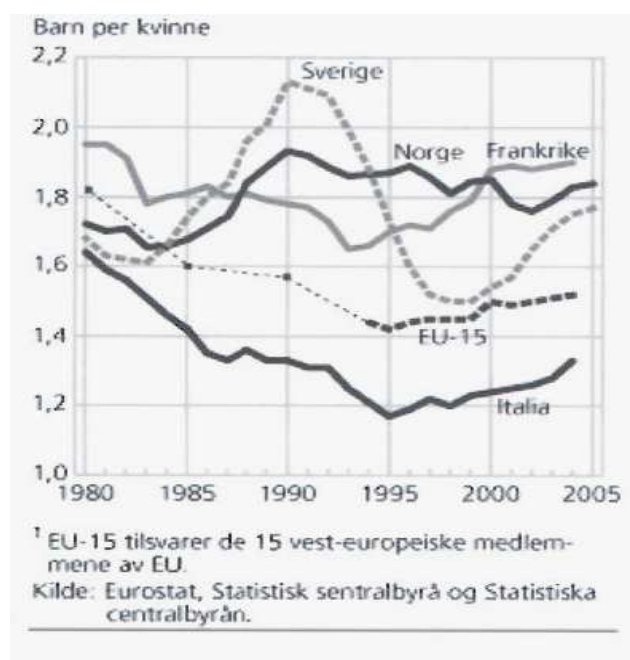
² Med høy utdanning mener jeg utdanning på høyskole eller universitet med varighet minimum fire år.

slutt mine valg av metode og teoretiske tilnærminger. Her vil jeg diskutere sentrale teoretiske perspektiv på fruktbarhetsatferd, før jeg går nærmere inn på mine teoretiske valg i dette prosjektet.

Hovedtendenser ved fruktbarhetsendringene

Det fødes for få barn i Europa, og barnemankoen er anslått til 2 millioner årlig (Jensen 2003). Med dette menes at barnetallet i alle europeiske land ligger under reproduksjonsnivået, som er 2.1 barn per kvinne (Lappegård 2006). I tillegg til at vi i dag har en høy levealder fører dette til et synkende befolkningstall (Dyrvik 2004). Det vanligste målet for fruktbarheten, er *samlet fruktbarhetstall* (SFT) og innebærer gjennomsnittlig fødselstall per kvinne. I tabell 1 ser vi hvordan utviklingen av barnetallet i Norge kan plasseres i forhold til utvalgte europeiske land.

Tabell 1. Samlet fruktbarhetstall i utvalgte land og EU 151. 1980 – 2005

Kilde: Brunborg (2006³)

Tabellen viser et samlet fruktbarhetstall i Norge på 1,8 barn per kvinne i 2005. Vi ser hvordan barnetallet i Norge har hatt en svak nedgang siden 2000. Fra 2003 har det igjen vært en svak økning, og i 2006 var barnetallet på 1.9 barn per kvinne (Brunborg 2006). I Sverige ser vi hvordan fruktbarhetstallet har vært preget av stor variasjon de siste 20 årene. Etter en

³ Tilgjengelig på; <http://www.ssb.no/samfunnsspeilet/>

dramatisk nedgang i 1998 (1.5), har barnetallet i Sverige de siste årene ligget på et lavt fruktbarhetsnivå i nordisk sammenheng. Dette blir av svenske demografer tolket som et resultat av en periode med økonomiske nedgangstider og høy arbeidsledighet, hvor særlig unge mennesker hadde problemer med å etablere seg på arbeidsmarkedet (Lappegård 1998). Men som vi ser har barnetallet i Sverige hatt en sterk økning fra 2000. Frankrike er det landet som har det høyeste fruktbarhetstallet i denne tabellen i 2005. Etter en betydelig økning fra 1997, har barnetallet vært stabilt fra 2000.

Vi ser hvordan det er et gap mellom Norge, Sverige og Frankrike og et samlet fruktbarhetstall for EU og Italia i 2005. I Italia var barnetallet nede i 1.18 i 1995, men har siden 1998 hatt en svak økning. EUs samlede barnetall har hatt en svak økning fra 1995, og var i 2005 på ca 1.5 barn per kvinne. De nyeste medlemslandene i EU representerer også et av de laveste fruktbarhetstallene i Europa, hvor land som Bulgaria og Romania har samlet barnetall på 1.3 barn per kvinne (Brunborg 2006, Eurostat Yearbook 2006).

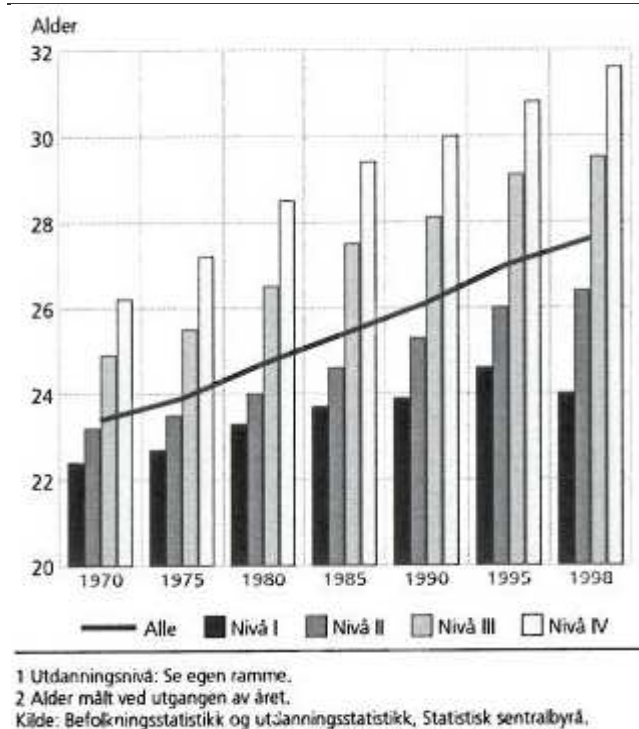
Det finnes ingen entydige svar på hvorfor land som Norge, Sverige og Frankrike ligger på et høyere fruktbarhetsnivå enn andre land i sør- og øst Europa. Mulige forklaringer på dette er at normen om en selvstendig forsørgerrolle blant kvinner står sterkt i disse landene. En forventning om at kvinner fortsetter å jobbe etter at de har fått barn, slik at hverdagen består i en kombinasjon av barneomsorg og yrkesdeltakelse kan være en forklaring (Esping Andersen 1999, Therborn 2004). Også sosialpolitiske forhold vil ha betydning for barnetallet i ulike land. Velferdsordninger rettet mot småbarnsforeldre i Norden og i Frankrike, legger langt på vei til rette for en kombinasjon av barn og arbeid for kvinner. I mange av de sør- og øst europeiske landene vil ikke en slik kombinasjon være mulig, og mange kvinner må gi opp arbeidsdeltakelse til fordel for å være hjemme med barn (Esping Andersen 1999). Analyser av fertilitetsendringer i Norge viser en sterk sammenheng mellom utdanningsnivå, utdanningstype og kvinners fruktbarhetsatferd.

Utdanning og fruktbarhetsatferd

Utdanningsnivå og utdanningstype viser seg å spille inn på *hvor mange* barn den enkelte kvinne får, *når* i livsløpet kvinner får sitt første barn og i forhold til antall *barnløse* kvinner (Lappegård 2006). Siden slutten av 1980-tallet har kvinners gjennomsnittsalder ved første fødsel i Norge økt fra 25,2 (1989) til 28 år (2007). Mot slutten av det siste tiåret kan det se ut som om alder ved første fødsel har stabilisert seg noe. Fortsatt er det slik at de fleste fødslene skjer før kvinner fyller 30 år, men stadig flere får barn mens de er i 30-årsalderen (Brunborg

2006, Finch 2006). Denne utviklingen har imidlertid ikke skjedd i samme tempo blant alle grupper kvinner i Norge. Det viser seg blant annet at utdanningsnivå har stor betydning for tidspunktet for når kvinner får sitt første barn (Lappegård 2001a).

Tabell 2. Gjennomsnittsalder ved første fødsel, etter utdanningsnivå. 1970 – 1998

Utdanningsnivå

I: Utdanning på grunnskolenivå.
II: Utdanning på videregående nivå.
III: Kort universitets- og høyskoleutdanning (t.o.m. cand.mag.).
IV: Lang universitets- og høyskoleutdanning (embetseksamen eller hovedfag).

Kilde: (Lappegård 2001b: 22)

Tabell 2 viser at gjennomsnittsalder ved første fødsel har økt i alle utdanningsgruppene, men mest for de med høyest utdanningsnivå. For kvinner med utdanning på grunnskolenivå har gjennomsnittsalderen økt med 1,8 år fra 1970 til 1998, mens den for kvinner med lang universitets- og høyskoleutdanning har økt med 5,4 år i den samme perioden. Utviklingen går altså i retning av at de som har ventet lengst med å få barn venter stadig lengre, men at det fortsatt er en gruppe kvinner som får barn i ung alder. At utdanning ser ut til å ha en forsterkende effekt på tidspunktet for første fødsel innebærer et mer markert skille mellom de som tar høyere utdanning og de som ikke gjør det (Lappegård 2001b).

Studier (Lappegård 1998, Lappegård 1999, Lappegård 2001a) viser allikevel at utdanningslengde ikke har like stor betydning for hvor mange barn kvinner får, som for alder ved første fødsel. Høyt utdannede kvinner får nesten like mange barn til syvende og sist. For selv om kvinner med høyere utdanning jevnt over kommer senere i gang, så "henter" de seg også inn raskere. Når kvinnene nærmer seg 40-årsalderen, hevder Lappegård at avstanden mellom de med kortere og de med lengre utdanning er blitt mindre, men det er fortsatt et gap mellom de som har lang høyere utdanning og de som ikke har høyere utdanning. Sverige har siden 1980 hatt et system som oppfordrer til kort avstand mellom barnefødsler, kalt "snabbhetsgevinst"⁴. Det har vist seg at ordningen har hatt en klar innvirkning på avstanden mellom fødslene i Sverige. Ordningen gjør at kvinner i arbeidslivet vil kunne konsentrere barnefødsler til en kortere periode uten at dette går utover deres permisjonsrettigheter. Kvinner som utsetter sin førstefødsel vil kunne ha kortere tid på seg til å få neste, i forhold til kvinner som starter tidligere. Tiltaket vil derfor være ekstra lønnsomt for kvinner med høyere utdanning som kommer sent ut i arbeidslivet (Hoem 2000, Skrede og Rønsen 2006).

Skrede og Rønsen (2006) viser også at andelen barnløse/ barnefrie⁵ er økende i alle de nordiske landene. Finland har den høyeste andelen barnløse kvinner ved 40-årsalder og Norge den laveste (henholdsvis 17 og 12 prosent i 1955-59 kohorten). Andelen barnløse kvinner ved 40-årsalder varierer etter kvinners utdanningsnivå, men forskjellene mellom utdanningsgruppene er ikke de samme i alle land. I Norge og Danmark er det relativt færrest barnløse blant kvinner med kort utdanning og relativt flest barnløse blant kvinner med universitets- og høgskoleutdanning. I Finland og Sverige finner vi relativt færrest barnløse blant kvinner med lang utdanning. Forskjellene mellom utdanningsgruppene er imidlertid betydelig mindre enn i Norge og Danmark. Dette er et interessant funn og kan blant annet forklares i lys av familie- og likestillingspolitikken i de ulike landene. Skrede og Rønsen (2006) fremhever hvordan endringer i velferdsordninger og regelverk i familiepolitikken kan ha hatt direkte effekt på denne utviklingen. Et eksempel er hvordan overgangsstønad⁶ for

⁴ Refererer til reglene i den svenske foreldrepermisjonsordningen, hvor mødre i fødselspermisjon kan opprettholde uendrete permisjonsytelser fra en fødselspermisjon til ny fødselspermisjon uten å gå tilbake til jobben, dersom det neste barnet er født innen 30 måneder (før 1986: 24 måneder) (Skrede og Rønsen 2006).

⁵ Det vil i mange sammenhenger være vanskelig å skille mellom kvinner som er ufrivillig barnløse, og kvinner som ikke ønsker barn, såkalt barnefrie. Det vil i den videre diskusjonen av kvinner og fruktbarhetsmønsteret være nødvendig å inkludere begge begrepene når jeg omtaler kvinner som ikke har barn. Hilde Hauglid (2006) bruker begrepet barnefrie, om par som velger å ikke få barn.

⁶ Stønad fra Folketrygden til enslige forsørgere som er alene om omsorgen for barn under ti år. Stønadstida er vanligvis maksimalt 3 år, men med mulighet til forlengelse i 2 år ekstra om den enslige forsørgeren er under utdanning. Hvis barnet er over 3 år, må den enslige forsørgeren være i arbeid eller utdanning for å få stønad. Stønaden er også behovsprøvd i forhold til den enslige forsørgerens inntekt. Tilgjengelig;

enslige forsørgere i Norge kan ha betydning for kvinner som ikke har hatt økonomisk fotfeste. Stønadene har form av en garantert minsteinntekt for enslige forsørgere som kvalifiserer for stønad, og kan derfor ha en positiv effekt i forhold til å gjøre det mulig for kvinner med lav eller ingen utdanning å få barn. Datamaterialet gir ikke svar på i hvilken grad den økende andelen barnløse er et resultat av at flere kvinner bevisst velger bort barn, eller er et resultat av at det er blitt flere ufrivillig barnløse. Selv om det kan være vanskelig å vite hvor dette skillet går, er det studier som viser at det er den frivillige barnløsheten som øker mest (Noack 1996). Selv om summen av "frivillige" og "ufrivillige" barnløse skulle øke til 13-15 prosent, vil innslaget av kvinner som bevisst eller ved tilfældighetens spill prioriterer jobb fremfor barn fortsatt være meget beskjedent (Noack og Rønsen 1994). Dette begrunnes blant annet med at familieverdier står sterkt i det norske samfunn, og tidligere studier støtter dette inntrykket ved å vise til at når kvinner blir spurt, svarer de fleste, uavhengig av utdanning, at de ønsker seg barn (Lyngstad og Noack 2000).

Lappegård (2001a) konstaterer på den annen side en sammenheng mellom barnløshet og ulike utdanningsgrupper. I forhold til kvinner med høyere utdanningsnivå er sannsynligheten for å være barnløs ved 40-årsalderen for kvinner innen helsefag som sykepleiere og leger svært lav. For kvinner med høyere utdanning innen estetiske/ kunstfaglige fagretninger er sannsynligheten for barnløshet ved 40-årsalderen høyest. Det har vist seg å være vanskelig å forklare hvorfor barnløsheten er høyere i noen grupper i forhold til andre i følge Lappegård.

Betydningen av utdanningstype

Lappegård (2001a) finner at barnetall og utsatte barnefødsler ser ut til å variere mer mellom kvinner med utdanning innenfor *ulike fagområder enn etter varigheten på utdanningen*. Den største variasjonen i barnetall finner en mellom kvinner med høyere utdanning innen kunstfag og kvinner med høyere utdanning innen sykepleie- og medisinfag. Barnetall er høyest blant kvinner med utdanning innen sykepleie- og medisinfag. Innenfor dette fagområdet er det små forskjeller i barnetall etter hvor lang utdanning de har. Barnetall blant sykepleiere og leger er nesten like høyt, men er noe høyere blant leger. Det er innenfor denne gruppen at en finner kvinner med store barneflokker, og hvor sannsynligheten for at en kvinne får sitt tredje barn er høyest. Blant kvinner med lengst utdanning er barnetallet lavest innenfor fagområdene estetiske/kunstfaglig, økonomiske- og juridiske fag. Det er også innenfor disse fagområdene

at sannsynligheten for å få kun ett barn er størst (Lappegård 2001a). Også i undersøkelser fra Sverige og Nederland viser Hoem (1994) at kvinner med utdanninger rettet mot omsorg, pedagogikk og kulturelle fag har større tilbøyelighet til å få barn tidlig, få barn i det hele tatt og få flere barn enn kvinner med utdanninger rettet mot økonomiske og tekniske fag.

Analyser viser også at utdanningstype har en effekt⁷ på kvinners alder, i forhold til når de får sitt første barn (Lappegård og Rønsen 2005). Kvinner som blir mødre relativt tidlig i livsløpet er kvinner med utdanning innen såkalte "omsorgsykker" i det offentlige, som sykepleier, hjelpepleier, lærer og leger. Kvinner med utdanning innen mer "mannsdominerte" yrker i privat sektor, som ingeniør, økonomifag, administrasjon og kunsthøgskolefag blir mødre senere i livsløpet. Dette betyr at det å være under utdanning har større betydning for når kvinner med "mannsdominerte" utdanninger innenfor privat sektor får barn, enn for kvinner som utdanner seg innen "omsorgsykker" i det offentlige (Lappegård og Rønsen 2005).

Hovedtendenser ved fruktbarhetsmønsteret viser at barnetallet i Norge er relativt høyt og stabilt i forhold til andre land i Europa. Vi ser derimot at fertilitetsutviklingen i Norge er preget av stor variasjon, knyttet til utdanningsnivå og type utdanning. For å forklare hva som ligger bak disse fruktbarhetsvariasjonene vil det på den ene siden være nødvendig å få en bedre forståelse av unge kvinners tanker og praksiser rundt det å få barn. På den andre siden vil det være nødvendig å undersøke samspillet mellom kvinners fertilitetsønsker og ulike institusjonelle forhold de står overfor med hensyn til høyere utdanning og fremtidig arbeidssituasjon, innen ulike fagfelt.

Problemstilling

Det finnes lite empirisk forskning rundt kvinners vurderinger, tanker og ønsker i forbindelse med utdanning, fremtidig arbeidsliv og det å få barn. Jeg ønsker derfor å se nærmere på hvordan unge kvinner med høyere utdanning forholder seg til fremtiden med tanke på kombinasjonen av fremtidig yrke og barn, og vil ta utgangspunkt i sammenhengen mellom ulike typer utdanning og ulike fertilitetsmønstre. Legeutdannede kvinner og kvinnelige kunstnere representerer hvert sitt ytterpunkt ved de variasjonene og ulikheten vi finner i fertilitetsmønsteret i dag. Kvinner i legeyrket får flere barn og er i mindre grad barnløse/barnefrie enn andre utdanningsgrupper. De bryter også med den generelle tendensen til at

⁷ Resultatene er basert på en "Discrete hazard modell" som måler utdanningseffekt på førstefødselsrate av kvinner i Norge født mellom 1955 -1984 (Lappegård og Rønsen 2005).

kvinner med høyere utdanning har færre barn. Kvinnelige kunstnere får færrest barn sammenlignet med alle andre utdanningsgrupper, og har større sannsynlighet for å være barnløse/ barnefrie. Hensikten med å sammenligne disse to gruppene av unge kvinner med høyere utdanning, er å prøve å komme frem til hva som kan forklare disse ulikhetene.

Jeg vil i denne studien sammenligne hvilke tanker, idealer og drømmer kvinnene i de to utdanningsgruppene har rundt det å få barn. Ønsker de seg barn? Og hva ligger bak deres eventuelle barneønsker? Har de ambisjoner i forhold til hvor i livsløpet de vil befinne seg før de får barn? Vil for eksempel en partner være en forutsetning for barn? Har de preferanser i forhold til det å være gift eller være samboer? Vil de være ferdig utdannet? Og vil det være slik at de også har et ønske om å være etablert på arbeidsmarkedet og i fast jobb, før barn?

Variasjonene ved de to utdanningsgruppenes fruktbarhetsatferd kan tyde på at praksisen for å kombinere barn og utdanning er forskjellig på lege- og kunststudiet. Vil det være slik at de to utdanningsstrukturene oppmuntrer til valg av barn i ulik grad? Eller på en annen side legger studiene ulike begrensinger på eventuelle barneønsker? Jeg vil undersøke hvordan ulike sider ved de to studiesituasjonene kan påvirke kvinnes fertilitetsønsker. Jeg vil også se nærmere på hvordan de to utdanningsgruppene ser for seg fremtidig arbeidssituasjon, og jeg ønsker å få en bedre forståelse av hvordan de ulike institusjonelle forholdene påvirker kvinnes tanker om barn og familieforpliktelser. Ved å ta utgangspunkt i de to utdanningsgruppene vil jeg kunne undersøke hvilke faktorer som i dag kan ha betydning for ulike fertilitetsmønstre. Dette er prosesser jeg antar vil være gyldige også for kvinner i andre utdannings- og yrkesgrupper.

Metodisk og teoretisk tilnærming

Forskningsfeltet rundt fertilitet er i stor grad preget av kvantitative forskningsmetoder. Jeg har tidligere vist at det eksisterer betydelig forskning om fertilitet og fruktbarhetsatferd i Norge og andre land. Jeg ønsker imidlertid å se nærmere på årsakene til fertilitetsutviklingen i Norge, og spørre hva som kan være mulige årsaker til variasjonen i fertilitetsendringer blant unge kvinner i dag, og spørre hvorfor fruktbarhetsmønsteret er preget av variasjon blant de to utdanningsgruppene. For å kunne stille denne type spørsmål vil en kvalitativ tilnærming være nødvendig. Startfasen av dette prosjektet bar også preg av stor åpenhet i forhold til problemstilling og teoretisk vinkling, en kvalitativ tilnærming ga rom for disse egenskapene og muligheten for fleksibilitet i forskningsprosessen.

Den metodiske tilnærmingen er preget av et komparativ design, ved at jeg sammenligner de to utdanningsgruppene. Med utgangspunkt i forskjellene ved legeutdannende og kunstutdannende har jeg mulighet til å sette deres verdier og ambisjoner rundt fertilitetsønsker opp mot hverandre. På denne måten har jeg kunnet se etter forskjeller og likheter ved deres tanker rundt det å få barn, hva som skiller og hva som er felles. Ved å se nærmere på egenskaper ved de to utdanningsstrukturene og lege- og kunststudentenes fremtidige arbeidssituasjon, har jeg også kunne sammenligne og sette disse institusjonelle forholdene opp mot hverandre. På denne måten har jeg kunnet lete etter mønstre, likheter og forskjeller som kan bidra til å forklare utdanningsgruppenes fertilitetsønsker (metodevalg presenteres mer detaljert i kap 3.).

Jeg har valgt å intervjuere studenter og ikke yrkesaktive i dette prosjektet, fordi jeg først og fremst var interessert i et fremtidsrettet perspektiv på fertilitetsønsker. Ved å anvende en fremtidsrettet tilnærming vil jeg kunne si noe om unge kvinners ambisjoner, håp og forventninger rundt det å få barn. Ved å få en bedre forståelse av de institusjonelle forholdene de sto overfor i utdanning og fremtidig arbeid, var målet å se hvordan ønsker om barn ble konstruert og utviklet. Denne prosessen ville være lettere å få innblikk i ved å studere studenter og deres tanker rundt dette, enn yrkesaktive kvinner som kanskje mer vil være opptatt av å begrunne valgene de har gjort og livet de har levd.

Det bør i denne sammenheng bli tatt høyde for at disse kvinnene som er studenter, kan ha andre preferanser og praksiser enn de yrkesaktive kvinnene som representeres i det statistiske materialet i dag, selv om jeg i denne sammenheng ikke har noen grunn til å anta at dette vil være tilfelle.

Formålet i denne studien vil derfor være å på den ene siden få en bedre forståelse av individuelle preferanser og egenskaper ved kvinnes fertilitetsønsker. På den andre siden vil jeg se nærmere på den strukturelle og kulturelle konteksten kvinnene møter i deres utdanning og fremtidig arbeidssituasjon. Ved å undersøke dette samspillet, vil jeg kunne bidra til å forklare endringer og variasjoner ved kvinners fruktbarhetsatferd.

Teorier om fruktbarhet

Det finnes ulike teoretiske tilnærminger som forsøker å forklare endringer og variasjoner ved kvinners fruktbarhetsatferd og fertilitetsønsker. En sentral forklaringsfaktor som ofte trekkes frem på dette forskningsfeltet er fremveksten av teknologiske nyvinninger av

prevensjonsmidler for kvinner. På slutten av 1960- tallet ble prevensjonsmidler som spiral og p-piller introdusert og tilgjengeliggjort. En følge av dette var at seksuell aktivitet ikke nødvendigvis var ensbetydende med reproduksjon, men at kvinner i større grad sto overfor valg i forhold til fruktbarhet, enten det handlet om når man ønsket barn, hvor mange barn eller om man ønsket barn i det hele tatt (Hakim 2000, Noack 2004, Lappegård 2007). Noack hevder at mye taler for at moderne prevensjonsmidler har påvirket tankesett, normer og idealer rundt det å få barn, nærmere bestemt at kravene til ”planlegging og rett tid” er blitt større.

Også økonomiske faktorer har vært mye brukt for å forklare endringer ved fruktbarhetsmønsteret. Økonomisk teori på mikronivå (Becker 1991) antar blant annet at human kapital, høyere utdanning og arbeidserfaring, vil reduseres når man ikke studerer eller arbeider. Becker hevder derfor at kvinner med høy utdanning og potensiell høy inntekt, vil utsette barnevalget. Det vil også være mindre aktuelt å få barn for kvinner med høy grad av human kapital (Rijken 2006). Økonomisk teori forklarer slik det synkende barnetallet i vestlige land ut fra et kostnadsperspektiv. Med dette menes kostnader i form av tapt inntekt når en av foreldrene (ofte mor) velger vekk lønnsarbeid til fordel for å være hjemme med barn. Kostnadsperspektivet har vært gjeldene siden 1960- tallet, og skyldes blant annet økt arbeidsdeltakelse og høyere utdanning blant kvinner. Et økonomisk perspektiv på makronivå vil være at det i land med høy kvinnelig arbeidsdeltakelse og høye lønnsinntekter blant kvinner, vil ha lavere barnetall enn land med lav kvinnelig arbeidsdeltakelse og lave lønnsinntekter blant kvinner (Rijken 2006, Becker 1991). Dette bringer oss over på de institusjonelle tilnærmingene til fruktbarhetsendringer.

Fruktbarhetsmønsteret belyses ofte ut fra kvinners økte deltakelse i lønnsarbeid og innen høyere utdanning. Utdanningsekspløsjonen har særlig vært preget av kvinners inntog på høyere utdanning (Hoel 1997). Lengre utdanning blant kvinner og senere start i yrkeslivet, kan føre til at familieetablering og det å få barn blir utsatt til senere i livsløpet (Noack 2004). Økt yrkesaktivitet blant kvinner fører også til økt individuell autonomi og en generell styrking av kvinners økonomiske stilling, sett i sammenheng med velferdsordninger med hensikt om å legge til rette for å kombinere familieforpliktelser med arbeid. Også støtteordninger for kvinner som er alene med barn har blitt vesentlig utbygd (Skevik 2001 i Noack 2004) og bidrar til en selvstendiggjøring av kvinner med barn i forhold til ekteskapet/samboerskapet som forsørgelsesinstitusjon. Med velferdsstaten som sikkerhetsnett, kombinert med økt

arbeidsinnsats i yrkeslivet har kvinner ulike valgmuligheter og større grad av autonomi i deres barnevalg (Noack 2004). Velferdsordninger som legger til rette for kombinasjon av barn og arbeid, kan også ha betydning for fruktbarhetsmønsteret for kvinner generelt (jf. s. 7).

Betydningen av kjønn vil også være sentral i forklaringer av fruktbarhetsendringer (Skjær Ulviks 1993, McDonald 2000, Lyngstad og Noack 2005). Lyngstad og Noack (2005) fastslår blant annet i ferske analyser⁸ at unge menn i Norge prioriterer foreldreskapet lavere enn unge kvinner. De hevder at vi ikke kan utelukke at det blant yngre menn er en større grad av foreldreskapsvegning enn blant yngre kvinner, og at dette kan være en årsak til lavere barnetall og utsatte barnefødsler. En annen årsak vil også kunne ligge i manglende samsvar i kvinners og menns forståelse av fremtidig arbeidsdeling av ikke-betalt husarbeid og barneomsorg. Den lave fruktbarheten kan derfor sees som et resultat av mangel på likestilling i familiesfæren, hvor en ujevn arbeidsfordeling i hjemmet kan være årsak til ønsket om færre barn og flere barnefrie par (McDonald 2000). Skjær Ulviks (1993) forskning på beslutningsprosesser ved selvvalgte foreldreskap underbygger antakelsen om menn som ”bremsekloss” i avgjørelsen om å få barn. Hun viser blant annet hvordan kvinner er den aktive og handlende part i forhandlingsprosessen om barn, og at menn i liten grad forsøker sammen med sine partnere å realisere et felles foreldreskap. Det er kvinnes fremtredende rolle i denne prosessen som gjør at jeg vil fokusere nettopp på kvinner i denne studien. Ytterligere kunnskap om kvinners tanker og praksiser rundt det å få barn vil være avgjørende i forskning om fertilitet. Som sentrale teoretiske perspektiv på fruktbarhet har jeg valgt individualiseringsteori, preferanseteori og rasjonell handlingsteori som på ulike måter belyser endringer og variasjoner ved kvinners fruktbarhetsatferd.

Valg av teoretisk perspektiv

De tre tilnærmingene er alle teoretiske forklaringer som tidligere har vært brukt i fertilitetsforskningen (Jensen 2003, Lappegård 2006, Rijken 2006). Teoriene utfyller hverandre ved at de kan forklare fruktbarhetsatferd på ulike analysenivå og ved at de representerer svært ulike sosiologiske tilnærminger i det sosiologiske forskningsfeltet. Kontrastene mellom de ulike perspektivene på fertilitetsatferd vil kunne bidra til fruktbare diskusjoner av mine problemstillinger.

⁸ Analyser av unges forventninger om familie og barn på grunnlag av svenske og norske data (Lyngstad og Noack 2005).

Individualiseringsteorien forsøker å forklare fertilitetsmønsteret ut fra antakelser om økt vektlegging av individualiserte holdninger og praksiser i den vestlige verden (Beck og Beck-Gernsheim 2002, Bauman 2001, Beck 1997 og Giddens 1996). Individualisering defineres av Beck (1997) som *institusjonalisert individualisering*, og med dette mener Beck at individualisering er betinget av institusjonaliserte kontekster (jeg vil definere begrepet nærmere i kap 2.). Kvinnene i dette prosjektet har høy utdanning, lever i den vestlige delen av verden, i et ressurssterkt land som Norge. Slik kan de sies å tilhøre den typen individualiserte kontekster som Beck omtaler. Individualiseringsteorien er preget av et aktørfokus, men kan også sees som en teori som forsøker å favne om samfunnsendringer og prosesser på samfunnsnivå. På denne måten vil individualiseringsteorien kunne bidra til å forklare fertilitetsatferd ut fra samspillet mellom individnivå og kvinners strukturelle og kulturelle kontekst.

Aktørfokuset kan sies å være særlig fremtredende i preferanseteorien (Hakim 2002) og rasjonell handlingsteori (Becker 1991). I begge disse teoriene er det først og fremst aktørens preferanser og valg som vil være avgjørende for fertilitetsmønsteret. Preferanseteorien gir rom for å kunne identifisere ulike preferanser og praksiser blant kvinner, og kan på den måten bidra til å forklare kvinners yrkes- og familieorienteringer. Ulike arbeids- og familieorienteringer blant kvinner kan på den måten belyse endringer og variasjoner ved kvinners fruktbarhetsatferd. Rasjonell handlingsteori er et økonomisk perspektiv som har vært mye brukt i forklaringer av fertilitetsendringer. Teorien kan forklare fertilitetsendring ut fra et rasjonelt handlingsmønster blant kvinner, på bakgrunn av begreper om "lønnsomhet" og "utbytte" i forhold til human kapital, høyere utdanning og arbeidserfaring (Becker 1991). Kvinnene i denne studien har alle høy utdannelse, og den rasjonelle tilnærmingen er dermed relevant til å forklare fruktbarhetsatferden blant disse kvinnene. Teorien vil være særlig aktuell med hensyn til at den vil legge ulike rasjonelle handlingsmønstre til grunn for å forklare fruktbarhetsatferden blant kvinner som tilhører de to utdanningsgruppene.

Disse teoretiske perspektivene på fruktbarhet har fungert som et utgangspunkt for problemstillingene i dette prosjektet. De har også vært bakgrunn i forhold til hvilke hovedfokus jeg har valgt i kapitlene i den empiriske analysen. På denne måten vil de teoretiske tilnærmingene fungere som et utgangspunkt for å diskutere sentrale funn i den empiriske analysen, men jeg vil hovedsakelig komme tilbake til og drøfte disse i det siste kapitlet.

Oppgavens oppbygning

Kapittel 2 er en presentasjon av oppgavens teoretiske utgangspunkt. Her diskuteres disse tre teoretiske perspektivene, og jeg drøfter hvordan de kan bidra til forståelse av fertilitetsønsker og praksiser blant høyt utdannede kvinner.

Kapittel 3 er en redegjørelse for de metodiske valgene jeg har tatt i forbindelse med denne studien. Oppgavens informanter blir presentert tilslutt i metodekapitlet.

Kapittel 4 er det første analysekapitlet. Her vil jeg se nærmere på kvinnes utdanningsvalg, og hvordan egenskaper ved to ulike studieretninger kan påvirke kvinnes tanker om arbeid, familie og barn i fremtiden.

Kapittel 5 fokuserer på kvinnes verdier og praksiser. Kapitlet går nærmere inn på forskjeller og likheter blant de to utdanningsgruppene med hensyn til fremtidige tanker rundt det å få barn.

Kapittel 6 diskuterer egenskaper ved kvinnes fremtidig arbeidssituasjon. Utdanningsgruppene er preget av to ulike arbeidsformer som vil kunne bidra til ulike forutsetninger for å kombinere arbeids- og familieliv i fremtiden.

Kapittel 7 oppsummerer studiens viktigste funn. Videre vender jeg blikket mot oppgavens tema og drøfter i hvilken grad de teoretiske perspektivene kan bidra til å belyse det empiriske materialet. Tilslutt antyder jeg hvordan min studie kan være et bidrag til videre fertilitetsforskning.

Kapittel 2: Teoretiske perspektiv på fruktbarhetsatferd

I dette kapittelet vil jeg gå nærmere inn på de teoretiske perspektivene som vil være utgangspunkt for den empiriske analysen i de neste kapitlene. Jeg vil først presentere sentrale hovedtrekk ved individualiseringsteorien, og diskutere hvordan individualisering kan være relevant i forhold til å forklare fruktbarhetsendringer. Jeg vil gå nærmere inn på hvordan individualisering for den enkelte, i familien og i arbeidslivet vil kunne føre til større grad av frihet og uavhengighet i valget om barn. Med dette vil jeg diskutere hvordan individualisering kan påvirke barnetall og utsatte barnefødsler i ulike retninger.

Neste steg vil være å gå nærmere inn på preferanseteorien og relevante sider som kan belyse kvinners fruktbarhetsatferd. I denne sammenheng vil jeg diskutere hvordan ulike preferanser og livsstilsvalg i forhold til arbeid og familie kan være avgjørende for barnetall, utsatte barnefødsler og antall barnløse/ barnefrie kvinner.

Som et siste perspektiv på fruktbarhetsatferd vil jeg ta for meg rasjonell handlingsteori. Her vil jeg se hvordan teorien, ved bruk av begrepet "human kapital" kan forklare hvorfor kvinner med ulike utdanningsnivå får barn på ulike tidspunkt i livet, og får ulikt antall barn. Gjennomgående i fremstillingen av de teoretiske perspektivene vil jeg drøfte deres anvendelighet på kvinners fertilitetsatferd i Norge.

Individualiseringsteori

I "Risk Society" (1992) hevder Beck at nye former for risiko er i ferd med å endre samfunnsinstitusjonene og dermed også individuelle livsbetingelser. Dette innebærer at økt vektlegging av individualisering og tilsvarende mindre vekt på normativt styrt atferd har gitt den enkelte større muligheter for å treffe egne valg. Men i følge Beck (2002) vil ikke denne formen for individualisering være like gjeldene for alle. Beck definerer individualiseringsbegrepet og tar avstand fra bruken av begrepet i neoliberalistisk-markedsfrihets forstand, en retning som legger vekt på individets frihet og uavhengighet. Beck hevder at individuell frihet og uavhengighet er sentrale egenskaper ved individualismen, men at disse egenskapene kun eksisterer innenfor bestemte institusjonaliserte kontekster i den vestlige delen av verden. Beck hevder at det er selve samspillet mellom individet og de institusjonelle faktorene som vil være avgjørende for graden av individualisering innenfor disse rammene. Kvinnene i denne studien vil kunne sies å være innenfor de institusjonelle rammene som gir rom for individualiserte verdier og praksiser. I tillegg til at de står overfor flere valgmuligheter i det norske samfunn enn kvinner i andre deler av verden, vil det også

være mulig å anta at de vil ha stor grad av valgfrihet i sine livsløp som høyt utdannede kvinner. I den videre diskusjonen av individualiseringsteorien vil jeg se nærmere på hvordan Beck hevder at individualisering tar form i familien og i arbeidslivet, og hvordan individualisering kan bidra til å forklare endringer og variasjoner ved dagens fruktbarhetsmønster. Denne utviklingen vil først og fremst være gjeldene for kvinner i vesten som lever innenfor institusjonaliserte kontekster som muliggjør denne formen for individualisering.

I følge Beck (2002) vil institusjonelle forhold i det moderne samfunn som sosiale og politiske rettigheter, utdanning og arbeidsliv, i større grad være tilpasset individuelle behov og ikke det kollektive. Med dette mener han at klassiske sosiologiske kategorier⁹ som sosiale klasser, kjønn og familieinstitusjoner, tappes for funksjon og mening. Kollektive størrelser vil ikke lenger være førende for handling og gi folk svar på hvem de er eller hva de vil med livet. Når institusjonene forvitrer mister de evnen til å sette grenser for folks virksomhet. Tilsvarende beskrivelser brukes også av Giddens (1996). Han hevder at de ytre rammene rundt familieetablering og barneomsorg er blitt friere i det moderne samfunn, slik at den enkelte står overfor flere valgmuligheter. Dette gjelder både i forhold til hvordan man vil utvikle egen identitet, men også hvordan man vil etablere familie. Dette fører til individuell frihet på den ene siden, men også til en viss plikt og tvang. En viss plikt til å stake ut egen kurs når det gjelder familieliv, og å skape seg selv og egen biografi vil i større grad være individets prosjekt innenfor individualiserte rammer i det moderne samfunn. Hvilken betydning vil dette ha for kvinners fruktbarhetsatferd? Vil det være slik at større grad av individuell frihet bidrar til at flere velger bort barn? Eller at flere ønsker seg barn? Økte valg vil på den ene siden kunne føre til at det blir lettere å utsette barnevalget, men på en annen side vil det også kunne bidra til at flere står fritt til å få barn tidlig i livsløpet.

Bauman (2000) hevder at med individualisering oppstår en fragmentert ”flytende” uorden, hvor institusjonene ikke lenger definerer tingenes tilstand, og gir form og innhold til identiteter. Han peker på at denne prosessen vil kunne bidra til større ulikhet blant folk, hvor de mest ressurssterke og privilegerte i samfunnet, vil være de som er mest kvalifisert til å planlegge og å definere egen biografi. Slik hevder individualiseringsteoretikerne at det som tidligere ble definert som en ”standardbiografi”, nå er erstattet av en ”valgbiografi”. Med

⁹ Beck beskriver de klassiske sosiologiske kategoriene som ”zombie kategorier”.

”valgbiografi” menes at den enkelte står overfor flere valg knyttet til for eksempel utdanning, fremtidig arbeidssituasjon og tanker rundt det å få barn, valg som i stor grad vil være tatt på bakgrunn av individuelle verdier og preferanser. Vil ”valgbiografien” utarte seg ulikt blant kvinner som tilhører de to utdanningsgruppene? Vil det være slik at kvinnelige legeutdannende i større grad enn kunstutdannende er preget av individualisering i sine valg fordi denne gruppen generelt får mange barn? Eller vil det være slik at kunstutdannende i større grad enn legeutdannende er preget av individualisering, og på den måten opplever seg friere til å velge bort barn?

Brannen et al. (2002b, 2005) hevder at påstanden om at ”valgbiografien” har erstattet ”standardbiografien” er for enkel. De stiller seg tvilende til at unges livsløp i dag blir styrt av individuelle valg og avgjørelser slik det blir fremstilt gjennom arbeidet til Beck, Giddens og Bauman. Ved hjelp av en livsløps- tilnærming viser de hvordan unge menneskers forestillinger om fremtiden med tanke på fremtidig yrke og familie, ikke bærer preg av ”valgbiografien”. Slik hevder Brannen et al. at selv om unge i dag fremstiller egne fremtidsplaner i lys av økt individualisering, så er det ikke nødvendigvis slik at egne verdier og preferanser ene og alene vil være gjeldende når eget liv og fremtid blir staket ut. I tillegg hevder de at anvendelsen av begrepet ”valgbiografi” overskygger selve prosessen og dynamikken i folks orienteringer, som viser betydelige forskjeller ved hvordan unge tenker og forestiller seg egen fremtid.

Individualiseringsteorien har også på andre punkter vært utsatt for massiv kritikk (se for eksempel Jamieson 1998, Smart og Neale 1999, Gross 2005). Spesielt har ungdomsforskere som (Brannen et al. 2002, Krange og Øia 2005, Nordli Hansen 2005, Bæck Karlsen 2006) vært skeptisk til teoriene om tiltakende individualisering. Krange og Øia (2005) hevder blant annet at det vil være grenser for individualiseringens oppløsningstendenser, og at tradisjonelle sosiologiske kategorier, som kjønn og sosial klasse, fremdeles har en avgjørende rolle i analysen av unge mennesker i dag. Også forskerne Nordli Hansen (2005) og Bæck Karlsen (2006) som har forsket på sosiologiske bakgrunnsvariabler, som sosial bakgrunn og kjønn, hevder at disse kategoriene fremdeles er avgjørende blant unge i rekrutteringsprosessen til høyere utdanning (jf. kap 4.).

Individualisering i familie og arbeidsliv

I boken "The Normal Chaos og Love" (1995) teoretiserer Beck og Beck- Gernsheim rundt hvilken effekt individualisering har på familien og kjønnsroller. De hevder at individualiseringsprosessen driver folk til å spille ut egen frihet mot sine egne familier på en måte som gjør intime relasjoner både til et viktigere, men også til et mer umulig prosjekt. Det dreier seg om en prosess som innebærer frihet fra noen bånd, men som samtidig etablerer nye former for tvang i forhold til individuelle krav om å planlegge og å reflektere over egen biografi (Beck og Beck- Gernsheim 1995, Syltevik 2000). I følge Beck og Beck- Gernsheim har individualisering ført til at det ikke lenger er mulig å si generelt hva familie, ekteskap, foreldreskap, seksualitet og kjærlighet betyr. Innholdet i disse relasjonene, samt normer og forventninger i forhold til dem, vil variere fra individ til individ og fra forhold til forhold. I følge Beck og Beck- Gernsheim vil dette være frigjørende for individet og gi mulighet til å prøve ut nye samlivsformer, bryte ut av utilfredsstillende ekteskap, samt en frigjøring fra tradisjonelle kjønnsrollemønstre. Giddens (1994) hevder også at endring av intime forhold i familien har et frigjørende potensial, og bidrar til en demokratisering av personlige liv. For Giddens er dette en positiv utvikling i forhold til likestilling mellom kjønn og demokratisering av familien. Smart og Neale (1999) hevder på en annen side at denne påståtte fremveksten av alternative familieformer også kan ha en uforpliktende effekt, hvor samlivet konstant vil være gjenstand for evaluering av begge parter i et forhold. Forholdene Beck og Beck- Gernsheim og Giddens beskriver, vil også kunne føre til utrygge og ustabile familierelasjoner. Hvordan dette vil påvirke kvinners fruktbarhet er omdiskutert. På den ene siden vil det ikke være "plass" til et barn i slike forhold, hvor partene står fritt til å spille ut sin frihet og fleksibilitet. Men på en annen side vil et barn også kunne fungere som et viktig holdepunkt i ellers så ustabile relasjoner.

Også graden av arbeidsmarkedsindividualisering vil være avgjørende for kvinners fruktbarhetsatferd. I boken "The Time Bind" (1997) beskriver Arlie Hochschild hvordan arbeidslivet stadig tar mer plass i folks liv. Hochschild hevder at familien fremdeles er viktig hos den enkelte, men at den har mistet sin "markedsverdi", slik at arbeidslivet i dag fortrenger familielivet. Beck (1992) hevder at vi i dag opplever en arbeidsmarkedsindividualisering som særlig for kvinners del fører til en rekke motsetninger og paradokser. På den ene siden vil kvinners økte deltakelse på arbeidsmarkedet føre til flere muligheter og større valgfrihet, i form av økonomisk selvstendighet, frigjøring fra den tradisjonelle husmorrollen og om en ser det slik mulighet til å forme egen identitet. Men på en annen side blir også dagens kvinner i

følge Beck nødt til å søke økonomisk sikkerhet gjennom arbeidsmarkedet. Han hevder derfor at kvinner i dag må sentrere livet rundt arbeidet, og i større grad enn tidligere bli styrt av arbeidsmarkedets krav. Richard Sennett (2001) hevder også det finner sted en ny organisering av arbeidet, kaldt "fleksibel kapitalisme". Arbeidslivet preges i sterkere grad av mer fleksible arbeidstider, mindre stedbundne arbeidsplasser og løsere tilknytning mellom arbeidsgivere og arbeidstakere. Folk står svakere når det gjelder sosial rettigheter, og tilknytningen til arbeidet blir mer risikofylt. Denne utviklingen er i følge Beck (1992) med på å utfordre de tradisjonelle familieforpliktelsene, og han understreker hvordan konflikten mellom arbeid og familie, særlig gjør seg gjeldende blant kvinner. Han hevder at kvinner står overfor familiens "rytme" på den ene siden, mens de på den andre siden må forholde seg til premisser ved lønnsarbeid. Dette kan for mange føre til uforenlige krav og konflikter. Motsetninger mellom frigjøring og nye former for tvang, betyr at kvinner i realiteten beveger seg frem og tilbake mellom ulike forventninger og krav i familie- og arbeidsliv. I forhold til endringer og variasjoner ved fertilitetsmønsteret kan arbeidsmarkedsindividualisering på den ene siden fungere som en faktor for at kvinner velger bort barn til fordel for arbeidslivets krav. På en annen side kan individualisering i arbeidslivet "støte fra seg" kvinner som har sterke familieorienteringer. Disse kvinnene kan se seg "tvunget" til å velge bort arbeidet til fordel for å prioritere familieforpliktelser og ønsket om barn.

Fruktbarhetsmønsteret i et senmoderne perspektiv

Ifølge Beck og Beck-Gernsheim (2002) har kravet og en trang til å ha "et liv for seg selv" oppstått i kjølevannet av individualisering. Ulike analyser har sett på sammenhengen mellom verdiendringer og fruktbarhetsatferd, og i en komparativ studie viser blant annet Ronald Inglehart (1997) at samfunn som har en høy andel av individualisering ser ut til å ha lavere fødselsrater enn andre samfunn. Men i følge Beck og Beck-Gernsheim er det imidlertid ikke slik at ønsket om å få barn forsvinner i et individualisert samfunn.

Beck og Beck-Gernsheim (2002) viser blant annet til hvordan antall adopsjoner har økt årlig, og at stadig flere par oppsøker medisinsk hjelp for å få barn. Samtidig viser de til empiriske studier hvor "arbeidsorienterte" kvinner ikke tenker "karriere på bekostning av barn", men i stede gir uttrykk for et klart ønske om barn. I følge Beck og Beck-Gernsheim er det en motsigende utvikling i fruktbarhetsmønsteret blant kvinner. Barn kan også få større betydning innenfor individualiserte kontekster, som en søken etter innhold og mening i livet, for nærhet og varme, eller søken etter røtter og intimitet. Beck og Beck-Gernsheim understreker

imidlertid at konflikten mellom et ønske om barn og et ønske om "et eget liv" er større jo vanskeligere det vil være å kombinere arbeid og familie innenfor de eksisterende sosiale og institusjonelle rammene. Eksempelvis vil både familiepolitikk og sosialpolitikk legge føringer på hvordan folk innretter seg i forhold til jobb og familie. Sett i forhold til fruktbarhetsmønsteret blant kvinner som tilhører de to utdanningsgruppene vil det være mulig å spørre om konflikten mellom ønsket om barn og ønsket om "et eget liv" finnes i ulik grad blant legeutdannede og kunstutdannede kvinner? Og hvilken sammenheng er det mellom denne konflikten og de institusjonelle forholdene disse kvinnene møter? Dette er spørsmål jeg vil diskutere nærmere i avslutningen.

Grenser for individualisering?

Krange og Øia (2005) er også kritiske til individualiseringsteoriens nivåslutning. De hevder at Beck, Giddens og Baumann beskriver en individualisering på ulike plan i samfunnet, institusjonelt-, kulturelt- og individuelt nivå, og at nivåene samvirker og gjensidig påvirker hverandre. Krange og Øia argumenterer for at selv om nivåene ikke nødvendigvis er uavhengige av hverandre, er det heller ikke en lovmessig sammenheng mellom dem. Individualisering på det institusjonelle nivået, fører for eksempel ikke nødvendigvis med seg individualisering på individnivå. Individualiseringsteoretikere hevder at familien og arbeidslivet har gjennomgått dramatiske endringer som følge av tiltakende individualisering. Men Krange og Øia stiller spørsmål ved om disse endringene nødvendigvis fører til endringer på individnivå. Selv om kvinner i dag blir stilt overfor flere handlingsalternativer, vil det fremdeles være et åpent spørsmål om deres valg faktisk er et resultat av individualiserte holdninger og verdier. Krange og Øia hevder at forholdet og samspillet mellom de tre nivåene vil være gjenstand for empirisk undersøkelse, et forhold de hevder individualiseringsteoretikere ikke har lyktes med. Ungdomsforskere som Brannen et al. (2002) og Bæck Karlsen (2006) har på en annen side anvendt individualiseringsteori i sine empiriske undersøkelser, arbeid som blant annet har bidratt til å nyansere individualiseringsdiskusjonen og synliggjøre flere av dens svakheter.

Levinson (2006) hevder at Beck selv har poengtert at hans arbeid ikke bør gjøres til gjenstand for empirisk avprøving. I følge Levinson har Beck i en oppsummering av debatten om individualiseringsteorien hevdet at teorien har blitt teoretisk illustrert i en rekke kvalitative intervjuer og livsløpsstudier spesielt i ungdomssosiologien. Men sier samtidig at spørsmålet om individualiseringsteorien er empirisk sann, vil forbli åpent, og et kontroversielt spørsmål

(Levinsen 2006). Levinsen hevder videre at individualiseringsteorien er en anvendelig tilnærming for studier som tar aktørnivået alvorlig. Han fastslår at den store utfordringen vil være å spesifisere relasjonen mellom mikro- og makronivåene. Fra et empirisk perspektiv vil det være avgjørende å se nærmere på den empiriske variasjonen i individualiseringens strukturelle og institusjonelle kontekster, og ikke på forhånd anta at individualisering har en universell og ensartet virkning på individnivå. Levinsen påpeker at et opplagt forskningsfelt for å få frem individualiseringstendensen i relasjonen mellom mikro- og makro nivå vil være utdannelseinstitusjonenes forskjellige effekt på unges verdier og atferd.

I dette prosjektet har jeg ikke til hensikt å teste denne teorien empirisk. Individualiseringsteorien er en teori som omfatter endringer på ulike samfunnsnivå, og slik gir den rom for å diskutere ulike sider og klare motsetningsforhold i kvinners fertilitetsønsker. Slik vil jeg anvende dette perspektivet som et utgangspunkt for å diskutere det empiriske materialet.

Preferanseteori

Hakim (2000) har utviklet "preferanseteori" som et utgangspunkt for empirisk testing av kvinners preferanser og livsstilsvalg. Preferanseteorien er relevant for å belyse variasjoner ved fruktbarhetsmønsteret fordi den søker å forklare kvinners yrkes- og familieorienteringer i vestlige land (Hakim 2000). En sentral egenskap ved teorien er at den søker å forklare ulikheter og mangfoldet blant kvinner gjennom å fokusere på preferanser på individnivå. Slik kan teorien forklare hvorfor felles sosiale strukturer og institusjonelle faktorer vil ha ulik effekt og innflytelse på enkeltindivider. Teorien tar også høyde for at individers normer og verdier vil være påvirket av sosial bakgrunn, økonomisk- og institusjonell kontekst, og kvinners møte med samfunnsstrukturer vil derfor påvirke deres preferanser og valg (Hakim 2003). Hakim argumenterer for at det er fem historiske prosesser som gir utgangspunkt for å utvikle ulike preferanser. Hun sikter til teknologiske nyvinninger innen prevensjon for kvinner, likestillingsrevolusjonen, økning av service- og administrative yrker ("white-collar work") og flere deltidsstillinger tilrettelagt for sekundærforsørgere. Tilslutt argumenterer hun for en sosial endring i form av et økt fokus på holdninger, verdier og personlige preferanser ved menneskers livsstilsvalg i moderne samfunn.

Hakim (2000) hevder at de historiske prosessene har ført til det hun kaller, "the new scenario". Dette innebærer nye samfunnsbetingelser og flere valgmuligheter for kvinner i

forhold til arbeid og familieliv. I følge Hakim kom de historiske prosessene for alvor i gang rundt midten av 1960-tallet, men frem til i dag er det kun et fåtall av land i Europa som har fullført disse endringene. Hun hevder allikevel at land som USA, England og de skandinaviske landene¹⁰ har fullført endringene, mens søreuropeiske land som Spania og Italia fremdeles har ulike faktorer som gjenstår i forhold til disse utviklingstrekkene. Et viktig poeng hos Hakim er at; hvor langt hvert enkelt land har kommet i denne utviklingen, vil være avgjørende for kvinners livsstilsvalg.

Moderne livsstilsvalg og preferanser

Hakim (2003) argumenterer for at kvinner i land som står overfor nye samfunnsbetingelser i forhold til arbeids- og familieliv, vil møte andre og ”nye” livsstilsvalg i forhold til kvinner i land som ikke har fullført denne utviklingen. De ”nye” livsstilsvalgene innebærer at kvinner i større grad må ta stilling til hvor stor del arbeid og en eventuell karriere skal ha i deres liv, og hvor stor del av livet som skal bli viet til familie og det å få barn. Det blir også rettet større oppmerksomhet rundt de valg man tar i forhold til hvilke kjønnsrollemønstre man ønsker å leve etter, både i familie- og arbeidslivet. Hakim påstår at valg av kjønnsrollefordeling i hjemmet vil være avgjørende for hvordan kvinner vil kunne tilnærme seg arbeidslivet. Hun hevder blant annet at selv om de fleste vesteuropeiske land i dag viser en svak trend vekk fra kjønnssegregering som norm, viser det seg samtidig at kvinner i moderne samfunn setter familieforpliktelser, og spesielt de som involverer barn, før forpliktelser i arbeidslivet (Hakim 2003).

Sett fra et feministisk perspektiv vil Hakims teori om livsstilsvalg være omstridt. For det første blir det stilt spørsmål ved om samfunnsutviklingen har kommet så langt at vi kan snakke om ”nye” samfunnsbetingelser og valgmuligheter for kvinner i disse landene. Holst (2002) hevder for eksempel at vi fremdeles har en lang vei å gå når det gjelder likestilling mellom kjønn i for eksempel sosialdemokratiske velferdsregimer. Fra et poststrukturalistisk perspektiv vil det her være mulig å argumentere for at det fremdeles står sterke patriarkalske maktstrukturer bak menneskers valg i vestlige samfunn. Og at det er disse maktstrukturene som setter betingelser for det kjønnsrollemønsteret vi har i dag. Hakims påstand om at kvinner i dag kan *velge* kjønnsroller i et forhold, blir derfor feilslått. Et eksempel på dette i Norge vil

¹⁰ Hakim forholder seg hovedsakelig til EU-land, men argumenterer også for at Sverige og Danmark er land som har gjennomgått denne utviklingen. Esping-Andersen (1999) karakteriserer Norge på lik linje med Sverige og Danmark som et av de sosialdemokratiske velferdsregimene, med en utviklet velferdsstruktur og en likestillingspolitikk som står sterkt. På den måten kan det argumenteres for at også Norge er et av landene som har fullført de fem stadiene.

være den sterkt kjønnsdelte arbeidsfordelingen i hjemmet. Selv om vi har kommet lengre i forhold til likestilling i familien og i hjemmet, er fremdeles omsorg for barn og husarbeid et av de mest kjønnsdelte områdene i Norge i dag (se blant annet Knudsen og Wærnes 1996, Kitterød 2000, Kvande et al. 2005). Kritikken rettet mot Hakim går også ut på at preferanser utvikles og forsterkes gjennom sosialisering og deltakelse i utdanning og arbeidsliv. Flere kritiserer dermed Hakim som legger vekt på formingen av preferanser tidlig i livet og fungerer som en gitt ramme for senere handlingsvalg (Abrahamsen 2005). I artikkelen "Work and Limitations" (2006) diskuterer Woodfield arbeids- og familiekonflikter man som foreldre står ovenfor, hvor arbeidslivet stadig gjør krav på tiden med familien. Woodfield hevder at denne konflikten ikke kan forklares ut fra individuelle preferanser når vi i dag står overfor en kontekst og strukturelle forhold som er ulike for mange grupper i samfunnet. Først når den offentlige barneomsorgen blir lik for alle, og arbeidsgivere behandler kvinner og menn likt i arbeidslivet, vil det være mulig å snakke om at preferanser kan styre våre valg. Så lenge vi befinner oss i en kontekst hvor de fleste er tvunget til å velge mellom godt betalte jobber med utviklingsmuligheter, eller jobber som innebærer det motsatte, men som tillater større grad av familieforpliktelse, har preferanseteorien liten forklarende effekt i følge Woodfield.

Etter min oppfatning vil det allikevel være relevant å diskutere preferanser og ulike livsstilsvalg i forhold til fruktbarhetsmønsteret blant kvinner som tilhører de to utdanningsgruppene. Som kvinner i Norge vil lege- og kunstutdannede stå overfor de "nye" samfunnsbetingelsene for kvinner Hakim beskriver (jf. s. 28). Med et høyt utdanningsnivå vil de også utgjøre en gruppe i samfunnet som potensielt vil stå overfor ulike livsstilsvalg med hensyn til arbeids- og familieorienteringer. Ut fra variasjonene vi finner i fruktbarhetsmønsteret blant kvinner i de to utdanningsgruppene, vil det ut fra preferanseteorien kunne sies at kvinner som tilhører de to fagfeltene, kan ha ulike preferanser i forhold til familie og arbeidsliv. På grunn av høye barnetall og færre barnløse/ barnefrie vil legeutdannede kvinner i større grad enn kunstutdannede kvinner være preget av familieorientering. Lave barnetall og færre barnløse/ barnefrie blant kunstutdannede vil kunne bety at de i større grad enn legeutdannede vil være preget av arbeidsorientering. Eller er det slik at det er de institusjonelle forholdene som kvinner i de to utdanningsgruppene møter (jf. Woodfield 2006), og ikke preferanser, som har betydning for disse gruppenes fruktbarhetsmønster?

Sentralt i Hakims preferanseskjema er skillet mellom arbeidsorienterte og hjemmeorienterte kvinner. Med utgangspunkt i disse skiller Hakim (2000) mellom tre idealtyper¹¹ av kvinners preferanser i forhold til arbeids- og familieliv. Den første idealtypen er *hjemmeorienterte*: Hovedprioritet blant disse kvinnene er barn og familie. Dette er kvinner som er sterkt orientert mot en tradisjonell kvinnerolle, og det er i denne gruppen vi finner kvinner som ikke ønsker å jobbe utenfor hjemmet. De hjemmeorienterte er i mindretall i det moderne vestlige samfunn, og det er blant disse kvinnene vi finner store barneflokker.

Arbeidsorienterte: Disse kvinnene er sterkt bundet til arbeidslivet, arbeidsdeltakelse og karriere er hovedprioritet. Familielivet blir tilpasset arbeidslivet, og det er her vi finner dem som velger bort barn til fordel for en yrkeskarriere.

Kombinasjonsorienterte: Disse kvinnene utgjør den største og mest kompliserte gruppen. Idealtypen inkluderer alle grupper som ønsker å kombinere arbeidsliv og familie, noe som betyr at de ønsker å jobbe, men de er ikke besatt av å gjøre karriere på bekostning av familien. Den kombinasjonsorienterte er nyansert, og kvinner som jobber deltid hører også hjemme i denne kategorien (Hakim 2000).

Et viktig poeng hos Hakim er at noen kvinner vil foretrekke å få mange barn og ha fokus på familieforpliktelser og arbeidsoppgaver i hjemmet. Andre vil ha færre eller ingen barn, og i større grad konsentrere seg om høyere utdanning og full yrkesdeltakelse. Noen vil også befinne seg i en mellomposisjon, hvor de ønsker å kombinere barn med arbeidsdeltakelse, blant annet ved å jobbe deltid (Hakim 2000). I et moderne samfunn hvor det vil være mulig å velge mellom ulike orienteringer i forhold til arbeids- og familieliv vil det i følge Hakim eksistere forskjellige preferanser blant kvinner. Hakim (2003) testet selv ut disse kategoriene i en spørreundersøkelse gjennomført i England 1999, og fant at de tre preferansegruppene har ulike livsstilsvalg. To tredeler av de arbeidssentrerte jobber fulltid, i motsetning til de kombinasjonsorienterte hvor to tredeler jobber deltid. Halvparten av de hjemmesentrerte deltar ikke i lønnsarbeid, og en minoritet i denne gruppen har aldri hatt en lønnet jobb. Når det gjelder familielivet viser det seg at det er størst sannsynlighet for at de hjemmesentrerte og kombinasjonsorienterte enten er samboere eller gift, ikke overraskende siden deres livspreferanser er avhengig av en partner som økonomisk forsørger. De arbeidssentrerte er mest sannsynlig ikke gift, og har større sjanser for å være separert eller skilt. Sentralt er det

¹¹ Ser her en parallell til Arlie Hochschilds (1990) idealtypiske kjønnsideologier. *Tradisjonell* er kvinner som ønsker å identifisere seg med hjemmet. *Likhetsorientert* er kvinner som ønsker å identifisere seg med den samme sfæren som sin ektemann. *Transisjonell* er kvinner som ønsker å identifisere seg både med jobben og hjemmet.

også at de hjemmesentrerte har dobbelt så mange barn som de arbeidssentrerte, og flere av de arbeidsorienterte er barnløse/ barnefrie. Når det gjelder utdanningsnivå er det liten forskjell mellom de ulike kategoriene. De arbeidsorienterte har noe høyere utdanning, 26 % med høyere utdanning sammenlignet med 18 % i de andre to gruppene. Slik hevder Hakim at livsstilspreferansene går på tvers av ulike utdanningsgrupper, sosioøkonomiske og inntektsgrupper. Hun identifiserer de tre preferansegruppene i hennes teori og mener at det er preferanser, kvinners holdninger og verdier, som er avgjørende for deres livsstilsvalg i forhold til utdanning, familie- og arbeidsliv, og ikke omvendt.

På denne måten vil det være mulig å hevde at Hakims idealtyper ”forenkler” kvinners preferanser og valg i forhold til familie- og arbeidsliv. Ved å kategorisere kvinner på en lineær linje med familieorienteringer på den ene siden og arbeidsorienteringer på den andre, tar ikke Hakim høyde for motsetninger som kan eksistere blant kvinner. Teorien vil derfor vanskelig kunne forklare at kvinner som både har sterke arbeidsorienteringer og familieorienteringer, ikke opplever et motsetningsforhold ved dette. På den måten kan anvendelsen av preferansekategoriene bidra til å forklare kvinner som ”enten eller”, og vil slik kunne sette begrensinger for nyanser og nye tendenser ved kvinners verdier og holdninger i dag.

Preferanseteori og kvinner i Norge

I Hakims (2000) klassifisering av kvinners idealtypiske preferanser argumenterer hun for at en ulik prosentandel kvinner vil kunne plasseres i de forskjellige kategoriene i ulike land. I USA og England anslår Hakim at 60 % av kvinnene er kombinasjonsorienterte, men antallet kan variere mellom 40 til 80 %. I mindretall finner vi de hjemmesentrerte og arbeidssentrerte som utgjør ca 20 % i hver gruppe, men som også kan variere mellom 10 til 30 % i hver gruppe. Variasjon i prosentandelene er i følge Hakim et resultat av ulike lands sosial- og velferdspolitikk. Hakim (2003b) hevder at den offentlige politikken i USA og England ikke påvirker denne kategoriseringen fordi politikken i liten grad ”favoriserer” verken den arbeidssentrerte eller hjemmesentrerte gruppen. Esping- Andersen (1999) hevder at land som USA og England er typiske liberale velferdsregimer, hvor statens rolle er minimal og markedet fungerer som rammen for velferdsproduksjon og fordeling. Han underbygger slik Hakims resonnement, og hevder videre at land som Norge er et typisk sosialdemokratisk velferdsregime. Karakteristisk for dette velferdsregimet er en sterk stat med et hovedansvar for velferdsordninger, og som har overlatt mindre til familien og markedet. Siden 1970- tallet

har likestilling mellom kjønn blitt klarere markert som et offentlig ansvar (Skrede 2004). Det var likestillingstanken som lå bak utvidelsene av foreldrepermisjonen og bygging av barnehager, og kvinner skulle sikres mulighet til å kombinere deltakelse på arbeidsmarkedet med omsorgsoppgaver i hjemmet. Skrede hevder at den politiske utviklingen i stor grad kan sees som en viktig faktor for økt rekruttering av kvinner til høyere utdanning og arbeidsliv. Slik fungerer den norske velferdsstaten som defamiliserende¹², og frigjør foreldre på ulike måter fra familieforpliktelser. Det kan argumenteres for at norsk velferdspolitikkk på denne måten ”favoriserer” arbeidssenterte kvinner fremfor hjemmesenterte. De sosialpolitiske føringene i Norge legger sterk vekt på ”arbeidslinjen”¹³, politiske føringer som underbygger en velvilje overfor arbeidssenterte kvinner. Velferdsordningene er basert på enkeltes tilknytning til lønnsarbeid, og vil være mindre økonomisk gunstig for de som ikke har oppnådd rettigheter gjennom arbeidslivet (Danielsen 2002). Unntaket i denne sammenheng er kontantstøtten.

Kvinner som tilhører de to utdanningsgruppene har alle valgt høyere utdanning og vil være en del av det velferdspolitiske systemet i Norge. Sannsynligheten vil derfor være stor for at disse kvinnene vil være preget av arbeidsorienterte preferanser. Man kan spørre seg om legeutdannede og kunstutdannede kvinner tilhører denne preferansekategori. For det første vil det være mulig å stille spørsmål om det høye barnetallet blant leger strider i mot ”typiske” arbeidsorienterte preferanser. For det andre om kunstnere er en yrkesgruppe som blir inkludert i velferdssystemet i Norge, ettersom de er en yrkesgruppe som er preget av en løs og ustabil arbeidstilknytning, og som i mange tilfeller ikke vil ha mulighet til å opparbeide seg økonomiske og sosiale rettigheter gjennom arbeidsmarkedet.

Siden dagens fruktbarhetsatferd blant kvinnelige leger og kunstnere er så ulike, gir preferanseteorien meg et utgangspunkt for å diskutere denne typen ulikheter. Preferanseteorien vil slik kunne belyse ulike sider ved informantenes utdanningsvalg, yrkes- og familieorienteringer, og slik bidra med å forklare aktuelle endringsprosesser ved fruktbarhetsmønsteret i de to utdanningsgruppene. Til slutt vil det også være mulig at kvinnes preferanser og forståelse av livsstilsvalg i dette prosjektet, kan bidra til nyanser og

¹² Defamilisering fører til at individets avhengighet til familien reduseres, og maksimerer slik individets muligheter for økonomiske ressurser og tjenester uavhengig av familien (Esping- Andersen 1999).

¹³ ”Arbeidslinjen” er en enighet i norsk politikk som går ut på å belønne arbeidsinnsats.

nye tendenser ved orienteringer mot familie- og arbeidsliv, og slik bidra til en utvidet forståelse av Hakims preferanseskjema og kanskje utvikling av nye idealtyper.

Rasjonell handlingsteori

Som en tredje teoretisk innfallsvinkel ønsker jeg å bruke rasjonell handlingsteori. Hovedinnholdet i denne teorien oppsummeres slik av Jon Elster:

When faced with several courses of action, people usually do what they believe is to have the best overall outcome. This deceptively simple sentence summarizes the theory of rational choice (Elster 1989: 22 i Hagen 2002).

I motsetning til preferanseteorien som legger vekt på holdninger og preferanser, er rasjonell handlingsteori opptatt av *utbytte*. Det som skiller rasjonell handlingsteori fra andre sosiologiske teorier, er at den går ut fra at mennesker vil handle rasjonelt og optimerer eller maksimerer nytte. Dette vil si at folk i tillegg til å skaffe seg oversikt over mulige handlingsalternativer, også vil beregne fordeler og ulemper ved ulike handlingsalternativ de står overfor, og dermed velge det mest lønnsomme alternativet som vil maksimere egne mål og preferanser. Denne teorien vil kunne forklare fertilitetsmønsteret blant kvinner som tilhører de to utdanningsgruppene fra en annen innfallsvinkel enn de to foregående teoriene. Rasjonell handlingsteori vil være fruktbar i denne sammenheng med hensyn til å kunne forklare ulike rasjonelle praksiser med hensyn til det å få barn, på bakgrunn av utdanningsgruppenes møte med forskjellige institusjonelle forutsetninger.

Teorien tar høyde for begrensinger i forhold til menneskers mulige handlingsalternativ gjennom begrepet *begrenset rasjonalitet*. Det legges vekt på to ulike former for begrensninger, den ene er *knapphet på ressurser*. Med dette menes at individer har ulike ressurser og forskjellig tilgang på ressurser som økonomi og utdanning. For de som har økonomiske ressurser kan veien til målet være enklere enn for de som har få eller ingen økonomiske ressurser, for dem kan veien til målet være vanskelig og i noen tilfeller umulig. Et annet hinder for rasjonell handling vil være *sosiale institusjoner* som for eksempel familie og utdanning, her vil institusjoners normer og verdier kunne fungere som positive og negative begrensninger overfor individet, hvor institusjonene på den ene siden vil kunne oppmuntre visse handlinger, men på en annen side også legge begrensninger for aktørens handlingsalternativ (Ritzer 2000). Gjennom begrenset rasjonalitet legger strukturelle forhold begrensninger på individet, men handlingsteorien avviser at det finnes kollektive størrelser

”over” og uavhengig av individet, og hevder at grunnenheten i samfunnet er den individuelle og menneskelige handling (Hagen 2002).

Begrepet *metodologisk individualisme* står derfor sentralt i rasjonell handlingsteori. Dette innebærer at teorien tar utgangspunkt i at samfunnet består av individ og handlinger, og at sosiale fenomen kan forklares som resultater av individuelle beslutninger og praksiser (Hagen 2002).

Human kapital og fruktbarhetsatferd

Becker (1991) anvender rasjonell handlingsteori og grunnleggende økonomiske prinsipper til å forklare sosiologiske tema som utdanning, familie og fruktbarhetsmønsteret i vesten. Becker var en av de første som utviklet begrepet om ”human kapital”, som parallell til den fysiske kapital. Begrepet retter seg særlig mot *utdanning* som kapitalform og står sentralt i hans forklaring av sosiale fenomen. På spørsmålet om hvorfor folk tar høyere utdanning, vil Becker for eksempel legge nyttemaksimeringsmodellen til grunn og si at variasjoner i utdannelsesmønsteret mellom sosiale grupper og typer av utdanning varierer med aktørenes forestilling av ”fortjeneste”. Becker vil derfor kunne forklare demografiske endringer ved fertilitetsmønsteret, ut fra kvinners ønske om høyere humankapital (utdanning og yrkeserfaring). Becker hevder at foreldre i utgangspunktet betrakter barn som en sosial investering. I følge Becker er for eksempel kvinner tilbøyelig til å føde barn fordi de ønsker å maksimere familien. Når kvinner velger å ta høyere utdanning i større grad enn man kunne forvente i betraktning av at de får lavere avkastning for deres investering enn menn gjør, må man lete etter andre nytteeffekter enn lønn for å forklare deres handling og motiv. Becker hevder derfor at kvinner må ta et valg i forhold til om de vil øke deres humane kapital eller om de vil maksimere familien. Graden av ønsket human kapital vil være avgjørende i forhold til om kvinner får barn, og antall barn kvinner ønsker. Beckers forsøk på å forklare fruktbarhetsatferd er interessant i forhold til kvinnene i denne studien. De to utdanningsgruppene har i utgangspunktet et like høy utdanningsnivå, grad av human kapital, men de tilhører grupper med ulike fertilitetsmønster. Kunststudentenes valg og praksis vil derfor i større grad enn legestudentene kunne forklares ut fra Beckers teori. I hvor stor grad kvinnene i de to utdanningsgruppene handler rasjonelt ut fra deres utdanningsnivå vil jeg diskutere nærmere i analysen og siste kapittel.

Human kapital teorien argumenterer for at kvinners økte investeringer i utdanning og arbeid fører til nedgangen i fruktbarhetsnivået (jf. kap 1. s. 14). I følge Becker (1991) har høyere utdanningsnivå og yrkesdeltakelse blant kvinner redusert den økonomiske verdien av ekteskap og foreldreskap (Becker 1991, Lappegård 2001a). Slik argumenterer teorien for at utdanning blir sett på som et gode som gir muligheter og avkastning i arbeidslivet, og som derfor vil konkurrere tidsmessig med familieliv og barneomsorg. Kvinner med høyere utdanning vil være mer økonomisk uavhengig enn kvinner med mindre utdanning, gjennom at de kan forsørge seg selv ved lønnet arbeid. Slik vil de også stå friere i valget om de vil leve i parforhold, og å få barn. En konsekvens av dette vil i følge Becker være at kvinner med lavere utdanning vil være sterkere orientert mot en tradisjonell kvinnerolle og vil få flere barn i yngre alder. Høyt utdannede kvinner på sin side, vil få færre barn og være eldre når de blir mødre, siden dette er kvinner som er mer karriereorienterte og har større lønnspotensial (Becker 1991, Lappegård 2001a). Selv om det har vært en utsettelse av barnefødsler i alle utdanningsgrupper, fortsetter kvinner uten utdanning utover videregående skole i stor grad å etablere familie tidlig i tyveårene, mens kvinner som tar høyere utdanning, drøyer stadig lengre. Utdanningsnivå ser også ut til å ha betydning for om kvinner får barn eller ikke (barnløshet/ barnefrihet).

Pollak og Watkins (1993) utdyper en annen dimensjon ved teorien om human kapital og fruktbarhetsatferd. De hevder at selv om kvinner med høy utdanning vil ha større kostnader ved å bli mor, vil det også være større sannsynlighet for at de har bedre økonomiske ressurser enn kvinner med lavere eller ingen høyere utdanning. På den måten kan kvinner med høyere utdanning ha en økonomisk situasjon som legger til rette for nettopp å få flere barn enn kvinner med lavere utdanning. Slik hevder Pollak og Watkins (1993) at totaleffekten av høyere utdanning og inntekt på fertilitet, ikke nødvendigvis er negativ. Fra denne tilnærmingen vil det rasjonelle handlingsperspektivet også kunne forklare det høye barnetallet blant leger.

Lappegård (2001a) hevder at utsatte barnefødsler og barnefødsler ikke utelukkende kan sees som et resultat av økt human kapital. Hun tar utgangspunkt i at ikke alle studier like lett lar seg kombinere med å få barn i studietiden, enten det er av praktiske årsaker eller som et resultat av normative oppfatninger om at studietilværelsen ikke er forenlig med familieetablering. Lappegård viser til en tysk undersøkelse av Blossfeld og Huinink (jf. Lappegård 2001a) som argumenterer for at deltakelse i utdanningssystemet i seg selv utsetter

barnefødsle og overgangen til voksenlivet, og at dette har større betydning for når kvinnene får barn, enn investeringene i human kapital. Men Lappegårds hovedkonklusjon er at utdanningstype differensierer vel så mye som mellom kvinners fruktbarhetsatferd som utdanningslengde gjør. I følge Lappegård vil kvinners ulike preferanser i forhold til familieliv og arbeidsliv ikke bare komme til uttrykk i forhold til hvor lang utdanning man tar, men også i forhold til hvilke fagområder utdanningen er innenfor.

Becker introduserer en økonomisk tankegang for aktiviteter som sosiologer tidligere har betraktet som ikke-økonomiske, og har dermed vært svært omstridt (Therborn 2004). Han forklarer ut fra rasjonelle tankemåter hvor sosiologer tradisjonelt har henvist til sosial bakgrunn, norminternalisering, verdier og kultur. Den rasjonelle maksimerende aktør er for Becker først og fremst ”en nyttig teoretisk konstruksjon”, som sammen med markedslukevekt og stabile preferanser gjør det mulig å forklare fenomen på det strukturelle plan. Når tilsynelatende åpenbare muligheter for å skaffe seg fortjeneste ikke utnyttes, forsøker ikke den økonomiske tilnærmelsen å forklare dette ut fra irrasjonelle handlinger eller et skifte i verdier. I stedet regner de ut omkostningene, økonomiske eller psykiske, omkostninger som ikke er lett å få innblikk i for en utenforstående observatør. Den økonomiske tilnærmingene forutsetter heller ikke at beslutningstakeren nødvendigvis er bevisst deres mål om å maksimere nytte, eller at de kan ha forstått systematikken i deres egen valgførelse. Man ofrer derfor bevisst empiriske fruktbare detaljer til fordel for teoretisk klarhet og anvendelighet. Og beveger seg på den måten vekk fra den metodiske individualismen (Hagen 2002).

På tross av denne kritikken vil teorien være relevant å diskutere i forhold til mine problemstillinger. Jeg ønsker å se nærmere på prinsippet om nyttemaksimering kan forklare forhold som utdanning, fremtidig arbeidssituasjon og tanker rundt det å få barn blant informantene.

”Valg” av barn

Kvinnens opplevelse av å stå overfor ulike valg med hensyn til det å få barn, vil være særlig relevant i forhold til fruktbarhetsatferd. Når kvinner ønsker seg barn, om de i det hele tatt vil ha barn og hvor mange barn kvinner ønsker seg, vil være avhengig av hvilke valgmuligheter de opplever å stå overfor. Graden av de teoretiske perspektivenes vektning av aktørnivå, betydningen av individuelle verdier og preferanser, vil være avgjørende for teoriens

forklaringer av kvinners handlingsalternativ i denne sammenheng. På denne måten skiller preferanseteorien og rasjonell handlingsteori seg ut fra individualiseringsteorien.

I følge preferanseteorien er kvinners preferanser og livsstilsvalg avgjørende i valg av familie- og arbeidsorienteringer. På denne måten legger teorien stor vekt på betydningen av individuelle preferanser og valg i forhold til å prioritere familieverdier og fertilitetsønsker eller ikke. Men teorien hevder også at muligheten til å følge egne valg og preferanser vil være betinget av visse samfunnsstrukturer ("new scenario") (Hakim 2000). Innenfor disse rammene vil kvinner stå overfor frie valg med hensyn til egne preferanser for familieetablering.

Rasjonell handlingsteori beskriver kvinners valgmuligheter som et resultat av den enkeltes ønske om å maksimere eget utbytte. På denne måten vil individuelle verdier og holdninger være avgjørende for kvinners fruktbarhetsvalg også her. Men i følge Becker vil dette valget være styrt av for eksempel graden av human kapital, som vil fungere som forutsetninger eller begrensninger ved kvinners barnevalg, og slik vil graden av human kapital legge betingelser for kvinners fertilitetsønsker.

Individualiseringsteorien beskriver hvordan den enkeltes valg vil være avhengig av hvilke institusjonaliserte kontekster man befinner seg innenfor. Befinner man seg derfor utenfor disse kontekstene, vil valgmulighetene være begrenset. Kvinner som befinner seg innenfor de institusjonaliserte rammene vil derimot være preget av individualisering og ha stor frihet i deres fertilitetsønsker. Teorien hevder at det vil være selve samspillet mellom individets preferanser og verdier og de strukturelle føringer i konteksten, som legger premisser for ulike fertilitetsvalg.

I siste kapittel vil jeg drøfte videre hvordan disse perspektivene belyser leger- og kunststudenters tanker rundt fremtidig familie og yrkesliv. Først vil jeg presentere de metodiske valgene som er gjort i studien.

Kapittel 3: Metode

I dette kapittelet vil jeg diskutere valg av metodisk tilnærming, erfaringer og utfordringer jeg har møtt gjennom innsamling og analyse av det empiriske materiale. Målet er å beskrive hvordan denne prosessen har foregått, og gjøre rede for mine tanker rundt valg av metodologisk posisjon og koblingen mellom empiri og teori. Innledningsvis vil jeg argumentere for mitt valg av kvalitativ metode i denne studien. Videre vil jeg beskrive veien til kontakt med informantene, utarbeidelsen av intervjuguiden og erfaringer ved intervjusituasjonen. Deretter vil jeg ta for meg analyseprosessen og til slutt drøfte metodens og analysens vitenskaplige holdbarhet.

Valg av tilnærming

Siden jeg ønsket å få en forståelse av de to utdanningsgruppens tanker rundt det å få barn, ønsket jeg et metodisk opplegg som var induktivt og eksplorerende. Jeg var interessert i kvinnenes erfaringer og opplevelser ved utdanningsvalget, og deres tanker rundt fremtidig arbeidssituasjon. På bakgrunn av dette ønsket jeg å få en forståelse av hvordan de opplevde egen situasjon og så for seg omstendigheter rundt et eventuelt fremtidig barnevalg. For å oppnå denne innsikten var det nødvendig å komme i dialog med kvinnene, og la hver enkelt fortelle om sine erfaringer og fremtidige ambisjoner og utfordringer. I følge Kvale (2001) åpner det kvalitative metodevalget opp for muligheten til nærhet, åpenhet og fleksibilitet i metodeprosessen, egenskaper som var nødvendig for min fremgangsmåte. Dette vil gjøre det mulig å lete etter mønster og sammenhenger mellom utdanningsvalg og variasjoner ved gruppenes fertilitetsmønster.

Nærhet, åpenhet og fleksibilitet

I intervjuprosessen var det nødvendig å skape *nærhet til informantene*. Jeg var avhengig av å skape en trygg og til dels personlig situasjon, slik at kvinnene følte seg komfortable nok til å snakke om private tema som egne drømmer og ambisjoner, og ikke minst personlige tanker rundt det å få barn. Muligheten til å møte intervjupersonen ansikt til ansikt, gjorde det mulig å skape den troverdigheten jeg ønsket, og jeg kunne legge situasjonen til rette for en god samtale. Tilstedeværelsen ga også mulighet til å få med seg nyanser og særtrekk ved kvinnene i form av latter, gestikulering og ansiktsuttrykk, egenskaper som på mange måter forsterket deres historier og gjorde at jeg fikk et større og mer sammensatt inntrykk av hver enkelt. *Åpenheten* ved den kvalitative prosessen ser jeg også som en styrke i forhold til mitt prosjekt. I følge Kvale (2001) finnes det ingen standardmetoder eller regler for intervjuundersøkelser.

Kvale peker derimot på at det finnes standardiserte metodevalg for de ulike stadiene i undersøkelsen, som det er mulig å holde fast ved, når åpenheten ved metoden blir overveldende. For meg var muligheten for åpenhet rundt problemstilling, intervjusituasjonen og analyseprosessen en stor fordel. Det ga rom for nye innspill, som igjen førte til at prosessen stadig tok nye veier. Et eksempel på dette er møtet med en av kvinnene i intervjusituasjonen. Under samtalen forsto jeg etter hvert at noen av spørsmålene rundt det å få barn var vanskelig og sårt for henne å svare på. Jeg ønsket derfor ikke benytte meg av de formulerte spørsmålene i intervjuguiden, jeg endret derfor kurs, og fokuserte i større grad på spørsmål rundt hennes utdanningsvalg og fremtidig arbeidssituasjon. Jeg forsøkte slik å forstå hennes tanker rundt barn og familie ved å snakke om mer komfortable tema.

Veien til informantene

Jeg ønsket å få tak i kvinner som studerte ved utdanningsinstitusjoner for leger og kunstnere. De to fagretningene viste seg å ha ulike utdanningssystemer hvor kunstfagene besto av bachelor- og masterprogram (5 år), mens legeutdannelsen var et profesjonsstudium (6 til 6,5 år). For å få et best mulig sammenligningsgrunnlag for de to utdanningsgruppene ville jeg fokusere på kvinner som tok master i kunst og kvinner som nærmet seg slutten på medisinstudiet. På den måten ville jeg få tak i kvinner som hadde erfaring og kunnskap på fagfeltet, og som kjente til ulike sider ved deres fagretning. Det at de hadde studert noen år åpnet også opp muligheten for at kvinnene hadde begynt å tenke på fremtiden i form av arbeidssituasjon, eventuelle familieplaner og tanker rundt det å få barn. Når det gjaldt utvalgskriterier som sivil status lot jeg tilfeldigheten råde til en viss grad. Jeg stilte ingen spesifikke kriterier om etableringsprosessen, men jeg ønsket i utgangspunktet kvinner i ulike livssituasjoner i forhold til etablering og barn.

Etter å ha utarbeidet et informasjonsskriv til informanter¹⁴ og fått klarsignal fra Personvernombudet hos Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste¹⁵, begynte jeg å etablere kontakt med informantene. For å komme i kontakt valgte jeg å benytte meg av den såkalte ”snøballmetoden” (Thagaard 2003). Fremgangsmåten er en enkel, men ofte effektiv metode som gjerne omtales i to varianter. Den ene varianten er at eksisterende informanter setter en i kontakt med andre informanter, mens den andre varianten er at man ber eksisterende kontakter, for eksempel venner og kolleger, om å etablere kontakt med bekjentskaper. Jeg

¹⁴ Se vedlegg 1.

¹⁵ Prosjektet ble meldt til Personvernombudet i februar 2006.

benyttet meg av begge variantene og unngikk på den måten problemet Thagaard peker på, med tanke på at utvalget kan komme til å bestå av personer innenfor samme nettverk. Jeg benyttet meg av i alt seks ulike kontaktpersoner. Fem av dem var venner og kollegaer som kjente kvinner på de ulike studiene. En siste kontaktperson var en studieveileder på kunsthøgskolen, som satt meg i kontakt med min siste informant. En av informantene fikk jeg også etablert via en annen informant. Det var mer komplisert å rekruttere kunststudenter enn legestudenter, noe som førte til at jeg også valgte å etablere kontakt med andre utdanningsinstitusjoner for kunst i en annen by. Ved å komme inn i ulike nettverk kan denne tilnærmingen bidra til et variert grunnlag av informanter. På en annen side kan denne rekrutteringsformen også ha en tendens til at de kvinnene som tilslutt stiller opp er de som er utadvente og har sterke meninger rundt det å få barn, familie- og arbeidsliv, dette har både fordeler og ulemper. På den måten vil jeg mangle informasjon om situasjonen til kvinner som ikke er like interessert i å sette ord på disse tankene, og som kanskje representerer andre forestillinger rundt denne tematikken.

Den metodiske fleksibiliteten var også sentral i forhold til rekrutteringsprosessen. Planen var å foreta alle intervjuene i en bestemt by, og henvende meg til informanter ved kunsthøgskolen og legeutdannelsen i denne byen. Men situasjonen førte til at jeg måtte tenke nytt og utvide min horisont i forhold til kunststudentene. Samtidig med rekrutteringsprosessen fikk jeg stadig større kunnskap rundt de to utdanningsgruppene jeg hadde valgt å fokusere på, og som igjen førte til at jeg fikk innblikk i variasjoner av kunstformer. Tanken rundt det å også intervju en danser ble interessant, og ved hjelp av administrasjonen ved kunsthøgskolen i en annen by, fikk jeg tak i en kvinne som tok master i dans. Fleksibiliteten ved metodevalget førte til en kreativ prosess som gjorde at jeg endret den opprinnelige planen og fulgte nye veier i prosjektet.

Forarbeid og utforming av intervjuguide

Parallelt med rekrutteringssprosessen jobbet jeg med å utarbeide intervjuguiden¹⁶. Sammenfallet av de to prosessene var nyttig. På den ene siden måtte jeg kommunisere og forholde meg til de to utdanningsgruppene, samtidig som jeg fikk ideer og inspirasjon til ulike tema jeg ville konsentrere meg om under intervjuene. Jeg benyttet meg av en såkalt semi- strukturert intervjuguide, som kjennetegnes ved at temaene er fastlagt på forhånd, men at informanten i løpet av samtalen kan bringe inn nye momenter og innspill som intervjueren kan velge å følge

¹⁶ Se vedlegg 3.

opp (Kvale 2001). Mitt utgangspunkt var seks hovedtemaer som jeg ønsket å snakke om. En tommelfingerregel om at sensitive og vanskelige temaer ikke skal komme i begynnelsen av intervjuet, gjorde at jeg begynte å spørre om egenskaper ved deres utdanning og deres begrunnelse for utdanningsvalg. Som en naturlig overgang gikk vi over på ulike forestillinger rundt egenskaper ved deres fremtidige arbeidssituasjon. Videre fulgte spørsmål rundt tanker rundt det å få barn, ideer rundt morsrollen og forestillinger rundt kombinasjon av fremtidig familiesituasjon og arbeid. Avslutningsvis ønsket jeg å skape et bilde av en slags drømmefremtid blant informantene, hvor ulike ambisjoner og assosiasjoner rundt fremtiden kunne komme til uttrykk. For å inspirere informantene til å gjøre seg opp tanker rundt dette, fikk de tid til å lese en artikkel om tre kvinners livshistorier¹⁷ rundt dette med å få barn. De første informantene ga gode tilbakemeldinger rundt dette opplegget i ettertid, noe som gjorde at jeg følte det var et nyttig virkemiddel i forhold til å snakke om denne tematikken. Etter gode tilbakemeldinger av dette opplegget fra de første intervjuene, fortsatte jeg å bruke det som utgangspunkt. Etter intervjuene fylte informantene ut et kort skjema om deres bakgrunnsvariabler¹⁸

Gjennomføring av intervjuene

Før jeg gikk i gang med intervjuene ønsket jeg meg litt trening i å intervju. Kvale (2001) hevder at en god opplæringssituasjon er å intervju kollegaer eller bekjente, og derpå få tilbakemelding. Jeg gjennomførte derfor to pilotintervju med to bekjente og prøvde meg frem i forhold til intervjuguiden. Dette ga meg en påminnelse om at det var lett å konsentrere seg så mye om neste spørsmål, at man glemte å lytte til det som ble sagt (Repstad 1993). Mine ”forsøksinformanter” ga verdifulle tilbakemeldinger med hensyn til hvordan intervjuene fungerte.

Intervjuene ble tatt opp på digital båndopptaker, og hadde en varighet fra en til en og en halv time. Lengden på intervjuene var varierende, noe jeg følte særlig var avhengig av hvor grundig informantene svarte og formulerte seg. Noen var korte og presise, mens andre snakket mye rundt tema før de svarte på spørsmålet. Flere var også mer kritiske til egne formuleringer, og tok seg lang tid for å gi veloverveide og reflekterte svar. I ettertid ser jeg også at jeg som intervjuer kunne ha fulgt opp svarene tettere i enkelte intervjuer, mens andre ganger var jeg en bedre samtalepartner som fikk dem til å forklare og utdype.

¹⁷ Se vedlegg 4.

¹⁸ Se vedlegg 2.

Fire av intervjuene fant sted på et grupperom på Universitetet, to foregikk på informantenes egne arbeidsrom, mens to av intervjuene ble utført hjemme hos informantene. I ettertid ser jeg at jeg sitter igjen med et bredere inntrykk av de kvinnene jeg måtte oppsøke. I det ene hjemmeintervjuet fikk jeg både møte kjæreste, barn og svigermor. Jeg fikk se hvordan hun bodde og hvilke ting hun likte å omgi seg med. Med kunststudenten som ble intervjuet på eget arbeidsrom, fikk jeg en grundig innføring i hennes masterprosjekt, og dannet meg slik et bilde av hennes skolehverdag. På denne måten fører de ”oppsøkende intervjuene” til mer nyansert og utfyllende forståelse av disse kvinnene. Jeg oppdager detaljer og egenskaper ved dem, som jeg ikke vil få inntrykk av ved de andre. På en annen side ser jeg også fordeler ved de intervjuene jeg gjennomførte alene på et grupperom. Personlig opplevde jeg at det i denne settingen var lettere å konsentrere seg, og jeg ble tvunget til å fokusere sterkere på det som ble sagt mellom oss. Jeg synes også det var viktig at de jeg intervjuet selv fikk bestemme hvordan de ville møte meg.

Høyt kunnskapsnivå, fremtidsdrømmer og tomheten etter intervjuet

Informantenes kunnskap og høye utdanningsnivå var en utfordring under intervjuprosessen. Med dette mener jeg at svarene de ga var preget av en avansert forståelse på flere områder. Flere av dem hadde selv intervjuerfaring, og var opptatt av ”hva jeg ville ha av svar”, som de sa. Med dette mente de, hvordan jeg ønsket at de skulle svare, om de skulle svare ”rett fra hjertet”, eller reflektert og velformulert. Spørsmålet opplevdes som vanskelig å ta stilling til, og jeg forsøkte å fortelle dem at de måtte svare ut fra egne tanker og opplevelser, men at de med fordel måtte ta den tiden de trengte for å svare. Et eksempel var hvordan de unnlot å gi såkalte ”umiddelbare svar”. Ved spørsmål om morsrollen unnlot mange å svare det mest enkle og selvfølgelig, i stedet så de morsrollen fra ulike perspektiv og samfunnsnivå. En følge av dette var kanskje at noen av de umiddelbare og spontane reaksjonene ble svekket, på en annen side ga kvinnene generelt velformulerte og reflekterte svar som utfordret de ulike temaene og på den måten problematiserte de mange dimensjoner ved problemstillingene i mitt prosjekt.

Jeg var i utgangspunktet spent på hvordan kvinnene ville forholde seg til *fremtidsdrømmer* og de fremtidsrettede spørsmålene særlig i forbindelse med det å få barn. Jeg fryktet at de fremtidsfilosofiske temaene kunne virke hemmende på selve intervjuprosessen. Ved blant annet å sette meg inn i lignende forskningsprosjekt av Brannen et al. (2002)¹⁹ som også er

¹⁹ ”Young Europeans, Work and Family: Futures in Transition”

basert på intervju av unges fremtidsperspektiv i dag, fikk jeg innblikk i ulike utfordringer og måter å gjøre dette på. Her ble jeg imidlertid overrasket over kvinnes sterke innlevelse og klare forestillinger overrasket meg noe. Mange av dem hadde mange ideer og formeninger om hva slags mor de ville bli og hvordan det ville la seg gjøre å kombinere familie- og arbeidsliv. De hadde også mange tanker rundt når det ville passe og bli mor, og når det ikke ville passe. Et eksempel på hvor detaljert deres forestillinger kunne være, var en som var så langt på vei inn i historien om hva hennes barn skulle se og ikke skulle se på TV, at hun tilslutt tok seg selv i det, og lo, og sa at hun hadde glemt spørsmålet som var utgangspunktet. Informantenes mange forestillinger rundt det å få barn vil jeg diskutere nærmere i kapittel 5, om ”det planlagte barnet”.

De uformelle samtalene før og spesielt etter intervjuet ble et virkemiddel for å takle det som kan beskrives som *”tomheten etter intervjuet”*. Etter de to første intervjuene ble jeg mer oppmerksom på situasjonen kvinnene var i etter intervjuene. Etter å ha snakket i over en time om nære og personlige drømmer og erfaringer, tanker om fremtiden som de kanskje ikke deler med de nærmeste, oppsto en form for tomrom, og blant noen oppfattet jeg en anelse ubehag. Under intervjusituasjonen opplevde jeg en overveldende åpenhet, hvor informantene ga mye av seg selv, og situasjonen oppsto derfor når båndopptakeren ble skrudd av, og det ble en form for oppbruddsstemning. Jeg satt igjen med mye informasjon om dem, mens de ikke visste annet enn hva jeg het og studerte. Kvale (2001) beskriver den emosjonelle opplevelsen etter intervjuet, og presenterer behovet for *”debriefing”*. Jeg forsto raskt nødvendigheten med å ta seg god tid med informantene i ettertid av intervjuet. Utover det å avrunde intervjuet med en kort oppsummering, og spørre om de hadde noe å tilføye, opplevde jeg blant annet at noen ønsket noe mer. Jeg takket derfor gjerne ja til å ta en kaffe, tok følge med en til bussen og ble gjerne med på en liten guidet tur på skolen deres. Dette håper jeg førte til at informantene var mer tilfreds med situasjonen i etterkant, og at jeg selv kunne forlate situasjonen med større ansvarlighet.

Analyse av datamaterialet

Analysen av datamaterialet viste seg å bli den mest krevende delen av prosessen. Datamaterialet var omfattende og variert, og i begynnelsen var jeg usikker på i hvilken ende jeg skulle begynne. Det finnes ingen standardprosedyre for kvalitative analyser, men det finnes mange råd om teknikker som kan brukes. Teknikker som ofte anvendes er *horisontale* og *vertikale* analyser, der horisontale analyser er temasentrerte og omfatter det samlede

intervjumaterialet, mens vertikale analyser går i dybden med hvert intervju for seg (Thagaard 2003). Jeg brukte begge disse teknikkene på ulike måter gjennom hele analyseprosessen. Det første, nødvendige skrittet i analysen var imidlertid å transkribere intervjuene. Transkripsjonen innebar at jeg fikk gått gjennom intervjuene i et lavt tempo og hver for seg. Dette ga meg en god repetisjon av hva som hadde blitt sagt, i tillegg til at jeg fanget opp en del nye momenter.

Etter at jeg hadde transkribert intervjuene var neste skritt å skrive korte sammendrag av hvert enkelt intervju, en teknikk Kvale (2001) kaller *meningsfortetting*. På denne måten ble jeg tvunget til å gjengi den umiddelbare mening i det som ble sagt med få ord. Ved å komprimere det som ble sagt fikk jeg en større oversikt over intervjumaterialet og kunne generere ulike forståelser blant informantene. I neste steg benyttet jeg meg av en mer temasentrert eller horisontale framgangsmåte. Jeg lagde også ulike tabeller, med en hovedinndeling i forhold til ”kunststudenter” og ”legestudenter”. Hver tabell hadde også et tema, som i utgangspunktet var inspirert av hovedtemaene i intervjuguiden som ”hvorfor barn?”, ”morsrollen”, ”valg av utdanning” og ”fremtidig arbeid”. I første omgang benyttet jeg ”klipp og lim” -teknikk i Word, og limte inn sitat fra transkripsjonene i de ulike meningstabellene. Senere leste jeg grundig gjennom dette og foretok en meningsfortetting også av disse. Jeg søkte etter mening og mønstre blant kvinnene i de to utdanningsgruppene, og endte tilslutt opp med fortattede meningsdannelser om de ulike temaområdene. Samtidig som jeg så etter ulikheter mellom de to utdanningsgruppene, søkte jeg også likheter ved kvinnes historier, og tok i større grad utgangspunkt i temaområdene og sammenlignet kvinnes utsagn på tvers av utdanningsgruppene.

De ulike tilnærmingene til materialet gjorde at jeg ble kjent med datamaterialet, og flere av de analytiske begrepene og kategoriene oppsto gradvis og i flere trinn. Jeg innså etter hvert at det lå flere analytiske poeng i spesielt kvinnes utdanningsvalg og tanker om fremtidig arbeidssituasjon. Dette var egenskaper ved kvinnes liv og fremtid som var viktig å undersøke med hensyn til min problemstilling. De to momentene var fremtredende og det var klare forskjeller mellom kvinnene i de to utdanningsgruppene. Andre analytiske poeng var å finne blant kvinnes tanker rundt det å få barn. Dette var selve kjernen i prosjektet, og det ble tidlig klart at dette tema innebar sterke forskjeller, men også klare likheter blant de to utdanningsgruppene. Etter å ha dannet meg et bilde av rammen for de tre kapitlene satt jeg meg ytterligere inn i sosiologisk litteratur skrevet rundt utdanningsvalg, barnevalg og ulike

arbeidsforhold blant for de to utdanningsgruppene. Ved hjelp av kunnskap om de to ulike fagfeltene oppdaget jeg forskjeller og likheter med eget materiale, som igjen ga inspirasjon til analytiske poeng i hvert av kapitlene.

Det bør også nevnes at de teoretiske perspektivene fungerte som et utgangspunkt for analyseprosessen. De teoretiske tilnærmingene jeg hadde valgt satte meg på sporet av analytiske poeng jeg fulgte opp i de empiriske analysekapitlene. Helt frem til arbeidets slutfase har jeg jobbet med å drøfte mine funn i forhold til de teoretiske perspektivene i siste kapittel, og anvende de teoretiske tilnærmingene i den empiriske analysen.

Generalisering ut fra kvalitative data

Kvale (2001) hevder at generaliserbarhet, reliabilitet og validitet lenge har hatt status som ”vitenskapens treenighet”. I en kvalitativ referanseramme avvises ofte disse begrepene fordi man regner dem som arv fra en positivistisk tradisjon. Enkelte kvalitative forskere har avvist begrepene som undertrykkende og hemmende for kreativ, kvalitativ forskning, mens andre har forsøkt å erstatte begrepene med andre språkuttrykk som for eksempel overførbarhet, troverdighet og bekreftbarhet (Kvale 2001, Thagaard 2003). Grønmo (2004) påpeker at selv om språkuttrykkene erstattes, er det ofte samme type kvalitetsvurderinger som blir liggende til grunn. I tråd med dette argumenterer Kvale for ikke å avvise begrepene, men tar til orde for at kvalitative data kan danne grunnlag for en *analytisk* generaliseringsform.

Jeg har som jeg har redegjort i kapittel 1., valgt lege- og kunststudenter fordi de representerer to grupper kvinner som i fertilitetsforskjellen representerer hvert sitt ytterpunkt med hensyn til mange og få barn. Et analytisk generaliseringsproblem i dette tilfelle, vil være overførbarheten mellom dagens kunst- og legestudenters valg og fertilitetsønsker og yrkesgruppene som er utgangspunktet for de statistiske sammenhengene i dette prosjektet. Jeg vil ikke kunne vite om verdier og holdninger blant studenter i dag, er i tråd med verdier og holdninger blant deres forgjengere. En annen analytisk utfordring vil være hvor representative informantene i dette utvalget er for gruppen av kunst- og legestudenter generelt (jf. s. 43). Jeg vil derfor ikke ha kunnskap om hvor typiske eller utypiske disse informantene er for kvinner i de to utdanningsgruppene. Gjennom eksplisitt argumentasjon kan denne studien allikevel være beskrivende for årsaker til for eksempel variasjon og endringer ved fertilitetsmønster og fruktbarhetsatferd blant tidligere yrkesgrupper og medstudenter. Gjennom dette håper jeg at prosjektet vil kunne være analytisk overførbart til andre forskningsprosjekt om fertilitet. En

slik analytisk generalisering vil være avhengig av den ”håndverksmessige” kvaliteten på undersøkelsen, ved at forskningsprosjektet oppfyller krav om reliabilitet og validitet.

Reliabilitet og validitet

I forbindelse med kvalitative forskningsintervjuer dreier reliabilitet seg først og fremst om å motvirke en vilkårlig subjektivitet (Kvale 2001). Å ta opp intervju på bånd er for eksempel med på å øke en undersøkelses reliabilitet. Det samme er en grundig transkripsjon som tar sikte på å gjengi informanten så presist som mulig. Andre eksempler vil være bevisstgjøring omkring og eventuelt reduksjon av ledende spørsmål, og å bruke intervjusitater som en sentral del av forskningsrapporten, inkludert spørsmålene som fremkalte bestemte svar (Silverman 2001). Alt dette har jeg så langt som mulig søkt å etterstrebe.

Validitet kan i stor grad sidestilles med ”gyldighet” eller ”sannhet”. Spørsmål om validitet vil inkludere spørsmålet om hva slags kunnskap det er mulig å innhente gjennom intervjuer. Fordi dette synet innebærer en avvisning av at kunnskap på en objektiv måte kan avspeile virkeligheten, vil det være umulig å finne fram til en metode som garanterer hundre prosent valid eller sikker kunnskap. Det betyr imidlertid ikke at en må forkaste validitetskriteriet. Selv om en ikke søker etter absolutt, sikker kunnskap kan en etterstrebe og produsere forsvarlige, velbegrunnede utsagn. I følge Kvale (2001) avhenger en slik type validitet i stor grad å stille kvalitetskrav til undersøkelsen. Dette innebærer at validitetskravet bør gjennomsyre hele forskningsprosessen, og at funnene ”kontinuerlig må sjekkes, utspørres og tolkes teoretisk”. Under intervjuene innebærer dette blant annet at en foretar en grundig utspørring om meningen med det som blir sagt og en ”på-stedet-kontroll” av informasjonen som gis. Under analysen vil det innebære og være kritisk til egne tolkninger, samt at tolkningene er logisk konsistente (Kvale 2001). Alt dette er mål jeg har forsøkt å etterstrebe under hele prosessen.

Kort presentasjon av informantene

Som en innledning til den videre analysen vil jeg gi en kort presentasjon av informantene²⁰ og diskutere hvilke kvinner som kom til å bli representert i mitt utvalg. Presentasjonen fungerer som en introduksjon av kvinnene i de to utdanningsgruppene, hvor jeg vil presentere kvinnenenes sivile status og utdanningsbakgrunn. Jeg vil også beskrive noen sentrale egenskaper ved hver enkelt, som kommer til uttrykk i deres fremtidsdrømmer om familie- og

²⁰ Alle informantene er gitt fiktive navn, og eventuelle detaljer (som ikke er av analytisk betydning), kan være endret for at informantene ikke skal kunne kjennes igjen av andre enn seg selv.

arbeidsliv. I analysekapittelet er dette sider ved de to utdanningsgruppene som vil utdypes nærmere.

Kunststudentene:

Line (26)

Line har kjæreste og går for tiden på masterstudiet i kunst. Etter et grunnfag i kunsthistorie ved universitetet begynte hun på en bachelorgrad på kunsthøgskolen, og slik har utdanningsløpet konsentrert seg rundt arbeidet med kunsten på ulike måter. Drømmen er å jobbe med kunst i fremtiden, men av økonomisk grunner, og ønsket om et arbeidsmiljø, ser hun for seg at hun vil kombinere arbeidet med kunsten på et verksted eller atelier, med en form for organisatorisk stilling innen kunst og kulturliv. Hun er opptatt av å ha flere valgmuligheter i forhold til arbeids- og familiesituasjon i fremtiden og setter egenskaper som fleksibilitet svært høyt. Muligheten til å lære noe nytt eller flytte til et nytt sted, bør alltid være til stede.

Henriette (30)

Henriette er singel og går på master i kunsthistorie på universitetet, samtidig som hun har et enkeltmannsforetak som billedkunstner. Hennes fagområder er video, installasjon og maleri, og hun har vært innom flere kunstinstitusjoner i Norge og i utlandet. I tillegg har hun en avsluttende grad fra kunstakademiet og har også en deltidsjobb (pengejobb) for å finansiere studiene. I fremtiden drømmer hun om å jobbe fulltid med det kunstneriske arbeidet og å kombinere det med familie. Hun forteller at fremtidsdrømmen har endret seg fra å ønske et bohem- og jetsetliv i New York, til å engang få et hus, med to hunder, to katter, en båt og et atelier.

Hege (25)

Hege er singel og for tiden tar hun master ved kunsthøgskolen etter en bachelorgrad i spesialisert kunst. Også Hege har tatt kunsthistorie ved universitet, men fant etter hvert ut at hun ville jobbe mer praktisk med kunsten. En av drømmene hennes er at hun i fremtiden også vil mestre de utfordringene som er ved å bo i båt, som hun gjør for øyeblikket. Hun håper at hun vil ha mulighet til å være en del hjemme med barna når hun får barn, og å kunne jobbe med kunst ved siden av.

Mari (27)

Mari er forlovet og utdannet ballettpedagog fra høyskolen. For tiden er hun i ferd med å avslutte sin mastergrad ved Statens Balletthøgskole. Hun hevder at ønsket om en ”dokumentert” utdanning innen dans, gjorde at hun søkte seg til koreografi, en mer teoretisk

side innen dansen. I fremtiden ønsker hun å kunne leve av å jobbe på et kunstnerisk nivå hvor folk er like profesjonelle som henne. Hun har også en drøm om å gifte seg om ikke så altfor lenge. Hun håper at hun og forloveden kan bosette seg der de ønsker, og at hun slik vil kunne bo i nærheten og være en del av ”danselivs- Norge” også i fremtiden.

Legestudentene:

Marianne (24)

Marianne har en samboer og går fjerde året på medisinstudiet. Hun har tatt to år med realfag på universitetet før hun begynte på medisin og hevder at det var tilfeldigheten som rådet i valget om å bli lege. I fremtiden ønsker hun jobberfaring fra sykehus. Hun ser også for seg at hun vil trives som allmennlege og ønsker å kombinere dette med forskning. Hun ønsker å kombinere arbeids- og familieliv i fremtiden, men ser for seg å ha redusert stilling når hun får barn. Drømmen er å gifte seg og å få tre barn, flytte tilbake til hjembyen.

Silje (26)

Silje har samboer og et barn. Hun går sitt sjette år på medisinstudiet, men har for tiden fødselspermisjon. Hun bestemte seg tidlig for at det var lege hun ville bli og gikk direkte fra videregående utdanning og inn på medisin. Hun forteller at hun lenge har hatt lyst på barn, og at det ”passet” å bli mor når hun nærmet seg slutten av utdanningen. Drømmen er å kombinere familieliv med en jobb hun trives i. Hun understreker at familien alltid vil komme i første rekke når det gjelder hennes valg av arbeidssituasjon, og et hus med stor hage og mange barn, står øverst på ønskelisten.

Guro (25)

Guro er singel og går sitt femte år på medisinstudiet. I ung alder ønsket også hun å bli lege og jobbet målbevisst på videregående for å komme inn på legeutdannelsen. I fremtiden ønsker hun å jobbe på sykehus, og hun vil spesialisere seg innen kirurgiske fag. Det vil også være viktig for henne å kombinere arbeid og fritid i fremtiden. Hun drømmer om å få flere barn og kanskje en hytte, hvor hun kan reise bort i helgene.

Helene (24)

Helene er singel og går femte året på medisin. Etter videregående tok hun ex. Phil og jobbet et halvt år før hun begynte på legeutdannelsen, og sier hun er glad hun fikk litt tid til noen andre erfaringer og til å forberede seg på å flytte hjemmefra. Hun hevder at hun frem til nå har sett for seg at hun vil jobbe som sykehuslege, men har i det siste tenkt på å bli allmennlege. Hun

ser for seg at hun i større grad vil trives med å jobbe med mange typer pasienter og kunne drive forbygging og oppfølging ved å følge pasienter over lengre tid. Hennes drømmefremtid innbærer å finne seg en mann og gifte seg. Hun ønsker seg flere barn og en fast stilling. Det vil også være viktig for henne å bosette seg et fast sted, hvor barna kan vokse opp.

Sentrale trekk ved informantene i utvalget er at de er av ulike *alder*, har ulike *sivilstatus*, er *faglig engasjerte* og har *spesifikke tanker rundt det å få barn*. Utvalget består av en aldersgruppe fra 24 til 30 år. Med et utgangspunkt om å rekruttere studenter som nærmet seg slutten av sin utdanning, var det ikke overraskende at det var kvinner fra midten av tjueårene til tretti jeg kom i kontakt med. En forholdsvis konsentrert aldersgruppe blant informantene gir et godt grunnlag til å sammenligne kvinnene i utvalget. Samtidig var det interessant å se nærmere på spennet mellom de yngste og den eldste i utvalget. Mitt inntrykk var at de på bakgrunn av deres alder blant annet hadde ulike tanker rundt det å få barn. Det var også interessant at jeg fikk tak i en informant med barn. Dette ga viktige innspill i det empiriske materialet, særlig i forhold til kvinners tanker rundt å kombinere barn med studier og arbeid.

Når det gjelder sivilstatus, representerer informantene ulike forhold. Fire av dem er single, en har kjæreste, en er forlovet, to er samboere og en av dem har barn. På denne måten representerer informantene sider ved ulike former for sivilstatus blant unge i dag, og bidrar til perspektiver fra ulike ståsteder i livet. Det er imidlertid viktig å være klar over at studien gir innblikk i kvinners erfaringer, som i liten grad er etablerte (gifte kvinner og lesbiske kvinner er ikke representert). I arbeidet med utvalget har det også slått meg at dette er studenter som er veldig faglig engasjerte. De har sterke faglige interesser og innsikt, og identifiserer seg i stor grad med rollen som legestudent og kunststudent. Dette bidrar til at jeg fikk god kjennskap til deres utdanningsstruktur og fremtidig arbeidsforhold, og informantenes tanker om barn i lys av denne konteksten. Vi går derimot glipp av fertilitetsønsker blant kvinner som i mindre grad identifiserer seg med fagfeltet og denne ”studentrollen”, og som i mindre grad knytter tanker om barn til deres utdanningskontekst. Til slutt må det nevnes at alle i utvalget ga uttrykk for at de ønsket seg barn en gang i fremtiden. I tråd med det vi vet om unges fruktbarhetsintensjoner er de slik sett typiske for majoriteten av norske kvinner, hvor ønsker om barn deles av en overveldende majoritet (Moi 2002, Lyngstad og Noack 2005, se kap 5.). Informantene hadde tanker og meninger om morsrollen og kombinasjonen av arbeid og familie i fremtiden, noe som også var viktig og en forutsetning i mitt prosjekt. Men det

utelukket på en annen side relevante perspektiv blant kvinner som ikke har et forhold til det å få barn, og som ikke ser for seg barn i fremtiden.

Avslutning

I dette kapittelet har jeg forsøkt å gi en presentasjon av mine metodiske valg, erfaringer og utfordringer jeg har møtt gjennom innsamling og analyse av det empiriske materiale. Målet har vært å beskrive hvordan denne prosessen har foregått, og gjøre rede for mine valg av metodologisk posisjon og koblingen mellom empiri og teori. Til slutt har jeg drøftet metodens og analysens vitenskaplige holdbarhet. I neste kapittel vil jeg gå nærmere inn på kvinnes utdanning og hvordan egenskaper ved to ulike studieretninger kan påvirke kvinnes tanker om arbeid, familie og barn i fremtiden.

Kapittel 4: Møte med to studieretninger

Sammenhengen mellom kvinners utdanningsvalg og fertilitetsmønster gjør det interessant å se nærmere på hvilke egenskaper som preger de to utdanningsinstitusjonene, og hvordan de vil kunne påvirke studentene med hensyn til det å få barn. Ved å se nærmere på normer og verdier som finnes i de to utdannelsessystemene, kan jeg se etter forskjeller og likheter blant de to utdanningsgruppene. Innledningsvis vil jeg se nærmere på noen sosiologiske perspektiv og forskning rundt rekruttering til høyere utdanning, og hvilke faktorer som er sentrale for unges utdanningsvalg. Deretter vil jeg gå nærmere inn på først kunststudentenes og deretter legestudentenes utdanningsvalg og deres opplevelse av de to utdanningsstrukturene. Tilslutt vil jeg oppsummere og diskutere noen sentrale forskjeller og likheter ved de to gruppene.

Utdanningsvalg

Tidligere forskning har vist at for mange unge mennesker er *interessant arbeid* det viktigste kriterium for utdanningsvalg (Bæck Karlsen 2001). Utdanningsvalget ser slik sett ut til å være knyttet til verdier som selvrealisering og et ønske om å uttrykke personlige interesser gjennom jobben. Verdier knyttet til det å tjene penger og materiell sikkerhet ser ut til å ha veket plass for verdier som har å gjøre med menneskelige forhold, selvutvikling og livskvalitet (Baethge 1994). Dette betyr imidlertid ikke at andre typer verdier og preferanser er fraværende blant unge i dag. Mange legger også vekt på lønn og sikkert arbeid. Om en ønsker å studere unges utdanningsvalg i Norge i dag, er sosiale kategorier som kjønn og sosial bakgrunn umulig å unngå (Nordli Hansen 2005, Bæck Karlsen 2006). Nordli Hansen (1999) hevder at sosiale skjevheter i rekrutteringen til høyere utdanning er relativt stabile over tid, på tross av omfattende reformer i utdanningssystemet og flere studieplasser ved universiteter og høyskoler. De sosiale rekrutteringsforskjellene er særlig sterke når det gjelder elitefag og profesjonsstudier. I følge Nordli Hansen (2005) er rekrutteringen til blant annet medisinstudiet svært sosial skjev, og skjevheten har vært stabil over tid. Barn av leger har særlig høy sannsynlighet for å studere medisin, også når man sammenligner med personer med like gode prestasjoner fra videregående skole.

Når det gjelder sosiale rekrutteringsmekanismer innen kunstfag, hevder Bjørkås (1998) at utdannelsen kan føye seg i rekken av elitefag, hvor faget historisk sett har vært forbeholdt barn fra den kulturelle eliten. Han hevder at på tross av demokratiseringsprosessen i faget på 70- og 80 tallet, har andelen studenter med høystatusbakgrunn igjen økt. Bjørkås begrunner

dette ut fra den økte kvinneandelen blant kunstnere, og at kvinnelige kunstnere ofte rekrutteres fra de øvre samfunnslag. I følge Bjørkås er dette en faktor som har bidratt til at den sosiale skjevheten i kunstnerbefolkningen heller er blitt mer skjerpet enn demokratisert. Kjønnsforskjellen kan tyde på at det vil "koste" mer for en kvinne enn for en mann å etablere seg som kunstner, og at det derfor primært er kvinner med relativt trygg økonomisk og sosial ryggdekning som tar skrittet inn i kunstyrenes sjansespill. Denne utjevningseffekten på kunstutdanningen skal imidlertid ikke overdrives fordi den største kvinnetilveksten finner vi i typiske "kvinneenkla" innen kunstfeltets yrkesstruktur, tekstilkunst, ballett og kunsthåndverk (Bjørkås 1998).

Når det gjelder kjønnsfordelingen på medisinstudiet påviser Gjerberg (2002) dramatiske endringer. I 1970-årene var kvinneandelen på medisin 10 %, men i løpet av de siste 30 årene har det vært en jevn økning, og på medisinskullene i dag er mer en 50 % kvinner. Legestudiet har slik utviklet seg fra å være en mannsdominert arena til at flertallet er kvinner.

Begge utdanningsgruppene tilhører den moderne "utdanningsgenerasjonen", hvor stadig flere kvinner svarer for økningen innen høyere utdanning. Hoel (1997) hevder at kvinner i dag kan velge blant et langt større antall yrker enn tidligere, og at utdanningsområdene er blitt mer kjønnsnøytrale i den forstand at en rekke tidligere mannsdominerte utdanninger får et stadig sterkere innslag av kvinner. De to utdanningsgruppene har begge valgt tidligere mannsdominerte fagfelt, og utgjør en del av et økende antall kvinner ved de to utdanningsinstitusjonene. Disse endringene ved rekrutteringsmønsteret til høyere utdanning bidrar til at anvendelsen av kjønn som sosial kategori for de to utdanningsgruppene utdanningsvalg blir problematisk. På en måte kan man si at de to utdanningsgruppene har trosset yrkenes tradisjonelle kjønnsmonster ved å søke seg til mannsdominerte fagfelt, og slik bryter de med forståelsen av kjønn som en avgjørende kategori for utdanningsvalg. På en annen side vil jeg hevde at de har fulgt de muligheter og utdanningsalternativene som har åpnet seg i kjølevannet av "utdanningseksplasjonen". I dag er det over 50 % kvinner på medisinstudiet og i skoleåret 2004/05 fullførte for første gang flere kvinner enn menn utdanning med en varighet på mer enn fire år ved landets universiteter og høyskoler (Statistisk sentralbyrå²¹).

²¹ Tilgjengelig på, <http://www.ssb.no/eksuvh/>

Jeg spurte mine informanter om deres foreldres utdanningsbakgrunn og yrke. De hadde en variert bakgrunn og mange av studentenes foreldre hadde høyere utdanning. Men det var også tilfeller hvor kun en av foreldrene hadde høyere utdanning. Det var også en legestudent og en kunststudent med foreldre med lavere og ingen utdanning. Interessant er det også at ingen av disse legestudentene hadde foreldre som var leger, men på den andre siden jobbet flere av legestudentenes foreldre innenfor andre områder i helsesektoren. Det samme gjaldt kunststudentene, hvor ingen av deres foreldre var utdannet kunstnere, men hvor en mor jobbet innen kunstfeltet. Sosial og økonomisk bakgrunn gjør det mulig å kategorisere studentene jeg har intervjuet som en ”mellomposisjon” i det sosiale hierarkiet, fra en ”typisk” middelklassefamilie i Norge. Det viser seg at ingen av informantene følger i sine foreldres fotspor direkte, det vil si at kvinnene i dette materialet har ”valgt” sin egen yrkesvei. Dette kan på den annen side bety at jeg ikke har nådd frem til kunst- og legestudenter fra høyere lag i samfunnet og studenter som har fulgt i sine foreldres fotspor. Samtidig ser det ut til at informantene på andre punkt representerer variasjoner som Nordli Hansen og Bjørkås fremmer.

Kunststudenten - lidenskap og risiko

Å studere kunst blir av mange sett på som en alternativ yrkesvei, og knyttet opp til et talent og spesielle egenskaper. Der er også uttrykksformer som ikke er like gjeldende i alle sosiale lag, men som oftest blir sett av og knyttet opp til høyere sosiale lag i samfunnet. Kunststudenten Henriette forteller om den gang hun oppdaget yrkesmulighetene ved kunsten:

”Det var vel egentlig på videregående når man oppdaget at man faktisk kunne gå videre med kunsten, at det ikke bare var at man var flink til å tegne eller sånne ting, men at det fantes en yrkesvei som man kunne gå. Så målet var hele tiden å komme inn på kunstakademiet, for der visste jeg at det var utrolig vanskelig å komme inn (...) Så jeg tok sjansen, det er på en måte den trygge veien og den utrygge veien. Jeg hadde vel kommet til å gi opp, hvis jeg ikke hadde kommet inn på kunstakademiet. Men jeg følte at når jeg hadde kommet så langt så kunne jeg ikke gi opp. Jeg hadde fått et slags kvalitetsstempel, og bare det å komme inn på kunstakademiet var veldig stort.”
(Henriette, kunststudent)

Ved å komme inn på Akademiet beviste Henriette for seg selv at det kunstneriske arbeidet var en vei hun kunne og ville gå. Hun beskriver denne yrkesveien som *utrygg*, men trosser usikkerheten på grunn av lysten og drivkraften til å jobbe med kunst. En gjenganger blant kunststudentene er at de beskriver sitt utdanningsvalg som en form for ”risikosport”. Usikkerheten knyttes blant annet til den fremtidige arbeidssituasjonen og uforutsigbarheten forbundet med den. Det viser seg at kunstnere ikke har en vernet profesjonstitel som for eksempel leger, og ved en yrkestilknytning som frilanser, kan forbindelsen til arbeidslivet være ustabil og de gjensidige forpliktelsene uklare. Mari og Henriette går på forskjellige

kunstskoler og jobber med ulike kunstformer, men de har allikevel en felles opplevelse av de risikofylte sidene ved kunstfaget, Mari forteller:

”Jeg har hatt karakterer og muligheter til å kunne gå på apropos legestudiet hvis jeg ville det, men der har ikke min interesse vært. Jeg vet at jeg har evner til sånne ting, men jeg ville jobbe med kunst. Og det kan jo kanskje være skummelt nok å velge i seg selv når du vet at bare for to generasjoner tilbake så var det liksom utenkelig å kunne ta et sånt fag. Man velger faktisk å ta et sånt fag selv om man vet at man kan komme inn på en teoretisk, kall det kanskje en litt mer sånn anerkjent vei å gå da. Men man må jo velge hva som er riktig for en selv, og gå for det. For hvis man først skal velge et så usikkert yrke så må man virkelig ville det.” (Mari, kunststudent)

Aslaksen (2004) finner at kunstnergruppen er opptatt av noe som ikke alltid er ”nyttig”, gir anerkjennelse av majoritetssamfunnet eller er økonomisk lønnsomt. En sterk drivkraft blant kunstnerne er selvrealisering, nysgjerrighet og viljen til å bruke egne evner. Maris uttalelser underbygger dette. Hun er bevisst sitt valg og gir uttrykk for at hun føler stor grad av frihet til å velge det hun ønsker på tross av den risiko hun forbinder med utdanningen. Line har også valgt å følge egen lidenskap, på tross av sterke motforestillinger til utdanningsvalget blant sine nærmeste.

”Det må vel ha vært på ungdomsskolen jeg truet mamma med å si at jeg skulle bli multikunstner. Hun ble helt grå i fjeset og sa at jeg burde kanskje ta pedagogikk ved siden av, så jeg hadde noe å tjene penger på (latter) (..) Men det er vel noe med at jeg liker å holde på med å lage ting, og jeg liker å jobbe kreativt. Også er jeg veldig sånn at jeg.., det har aldri vært en tanke at jeg ikke skulle ta utdanning, det har egentlig vært en selvfølge for meg. Og da er det den høyeste utdanningen man kan få innen kunst, og da skulle jeg selvfølgelig prøve meg på det (latter).” (Line, kunststudent)

Motforestillingene til kunstneryrket er i stor grad begrunnet ut fra forestillingen om den ”fattige kunstneren” og økonomisk ustabilitet.

Line er også preget av en bestemt holdning når det gjelder utdanning og har hatt sterke ambisjoner om å ta høyere utdanning. Denne holdningen kan også gjenspeile hennes perspektiv i forhold karriere og arbeidsliv, hvor hun har høye mål også der. På den måten kan hun sies å være preget av en arbeids- og karriereorientert holdning. Lines vei til mastergraden har vært lang og preget av flere veivalg. Hun har vært innom flere andre utdanningsinstitusjoner før hun begynte på kunsthøgskolen. Det samme gjelder de andre kunststudentene, og Hege forteller om sin vei til utdanningen:

”Etter folkehøgskolen der jeg tok kunstfag så prøvde jeg å gå på universitetet fordi jeg hadde helseproblemer. Jeg gikk der et år men fant ut at det var spennende det, men det var ikke der jeg ville være, jeg ville heller.., det var litt for strengt og jeg ville gjøre noe hvor jeg kunne bruke litt mer av meg selv da. Jeg følte at jeg hadde mer å gi på et annet plan, så jeg søkte meg inn på kunsthøgskolen og begynte der, og trivdes veldig godt (..) Den kunsten man lager skal jo bli sett av andre og gi andre litt andre perspektiver og tanker og sånt. Det var mer der jeg følte jeg kunne bidra. Ved å gi folk andre opplevelser. Så både samfunnsmessig og personlig så følte jeg at det var mer riktig.” (Hege, kunststudent)

Ingen av kunststudentene har gått rett fra videregående skole og inn på kunsthøgskolen. De har alle stått overfor flere ”veivalg” i utdanningsløpet og vært innom ulike utdanningsinstitusjoner både innenlands og utenlands før de fant veien til kunsthøgskolen (jf. kap 3. presentasjon av informantene). Kunststudentenes mange stopp før kunsthøgskolen kan blant annet forklares ut fra opptakspraksisen ved kunsthøgskolene i Norge. De fleste fagretninger krever en portfolio med tidligere arbeid i tillegg til fagspesifikke oppgaver de må løse. Systemet legger derfor opp til forkunnskap og erfaring før man søker seg inn på skolen, noe som kan være en grunn til at informantene har gjort seg flere erfaringer før de begynte.

Kunststudentenes vei til utdanning kan på denne måten beskrives ut fra deres opplevelse av frihet og selvstendighet i deres utdanningsvalg, motivert av egenskaper som selvrealisering gjennom å følge lidenskap og faglig interesse. De er også preget av en risikovilje og stå-på-vilje, når de trosser både egne og andres motforestillinger til kunstfaget. Ved å trosse sterke motforestillinger og følge egne preferanser og interesser viser kunststudentene stor grad av individualisering i deres utdanningsvalg. Egenskaper som selvrealisering og risikovilje kan ut fra preferanseteorien beskrives som typiske arbeidsorienterte preferanser, og slik være beskrivende for en arbeidsorientering som preger kunststudentene. En orientering som i følge Hakim (2000) vil legge føringer på deres tilnærming i forhold til familie- og arbeidsverdier.

Utdanning til selvstendighet

Kunstutdannelsen i Norge er i 2007 hovedsakelig inndelt i en bachelor- og master grad. Man kan ta et treårig bachelorprogram²² i for eksempel design eller spesialisert kunst, og søke seg videre på et masterprogram i kunst eller design. Når det gjelder statens balletthøgskole, er det i dans mulig å ta bachelorprogram²³ i jazzdans, moderne dans, klassisk ballett og en praktisk pedagogisk utdanning i dans. Videre utdanningsmulighet er mastergrad i koreografi. Som vi kan se, er valgmulighetene mange, og det stilles krav til spesialisert kunnskap, hvor egenskaper som kreativitet og evnen til kunstnerisk uttrykk er viktig. Det er ulike oppfatninger blant studentene om studiestrukturen, men en egenskap som går igjen er betydningen av *selvstendighet* i utdannelsen.

²² Tilgjengelig på, <http://www.khib.no/index.php/khib/studier/bachelorprogram>

²³ Tilgjengelig på, http://www.khio.no/Norsk/Studier_og_opptak/

”Studiet gjør at man blir veldig selvstendig og oppfordret til å være selvstendig og å tenke selvstendig. Det er veldig få rammer på hvordan man skal gjøre ting. Da må man hele tiden selv ta stilling til hvordan man vil arbeide og utføre ting, og hvordan man vil lære. Selv om det kan være frustrerende at man ikke får noen klare retningslinjer på hva, den boken skal du lese liksom.. Så det er frustrerende, men samtidig synes jeg det er en fin egenskap hvor man virkelig må ta initiativ selv hele tiden for å få ting gjort, og for å lære.” (Hege, kunststudent)

Hege beskriver hvordan strukturen på studiet legger opp til få rammer for studentene, hvor kravet om selvstendig arbeid og eget initiativ står sterkt. Denne formen for åpen struktur kan være frustrerende, men er for Hege også en god måte å lære på. Ser man for eksempel nærmere på studieplanen for masterstudiet i kunst, beskrives hvordan studiet bygges på en gjensidig og forpliktende studiekontrakt mellom studenten og institusjonen. Studiet krever høy grad av egenrådighet og vilje til å fordype seg over lengre tid i faglige problemstillinger. I masterprosjektet, kjernen i studiet, står man selv fritt til å velge fremgangsmåte og faglige elementer. Hege beskriver videre hvordan hun møter den åpne strukturen i faget:

”Jeg var ikke klar over at det var så stor frihet, men for meg har det vært positivt, for meg har det gjort at jeg har engasjert meg mye mer enn jeg ellers ville gjort for da hadde ting vært lagt mer til rette, og jeg hadde ikke trengt å engasjere meg for å få en utdanning jeg er fornøyd med. Mens nå må jeg liksom arrangere forelesninger og få i gang ting for å få den utdannelsen jeg vil ha, og da blir vi på en måte sjef over egen utdanning og det er jo en veldig fin erfaring i forhold til hva man kan få til hvis man bare vil.” (Hege, kunststudent)

For Hege har friheten på studiet vært positiv. Samtalen vår foregikk på hennes arbeidsrom, noe som gjorde at jeg fikk innblikk i hvordan hun arbeidet, og slik dannet meg et bilde av hennes studiehverdag. Hun fortalte hvordan masterprosjektet hadde utviklet seg, og at hun etter hvert hadde fått behov for kunnskap på andre fagområder i tillegg til der hun selv gikk. Hun oppsøkte derfor andre fagkretser for ny kunnskap, og benyttet seg på den måten av den frie strukturen. Slik beskriver hun seg selv som sjef over egen utdanning. Men den åpne strukturen, er for flere av kunststudentene også en enorm utfordring.

Friheten har to sider

Mari har hatt få retningslinjer i sitt arbeid med masteroppgaven, en frihet som har gitt henne store utfordringer:

”Nå har vi akkurat gjort masterforestillingen vår, og da fikk man velge tematikk og disponere danser og oppgaver helt selv. Å lage rammer som man setter selv er jo egentlig mye mer vanskelig enn å få en oppgave og spreng den. For nå har du jo alle muligheter til å velge selv, og da blir det på en måte mye mer vanskelig.” (Mari, kunststudent)

Henriette utdyper hvor utfordrende det kan være å konstruere eget arbeid:

”Man vet jo at alt henger på ens egen innsats hele veien og det kan være tungt, man er kanskje ikke klar over det når man begynner for da er man full av glede og full av entusiasme og sånt, men du skal faktisk prestere resten

av ditt liv hele tiden. Og det er alltid en sånn usikkerhet i bunn som kan være vanskelig å leve med.”
(Kunststudent Henriette)

Aslaksen (2004) hevder at selvstendighet og ansvar for egen læring i utdanningssituasjonen er ment som en forberedelse til det å virke som kunstner. Hun peker på at egen drivkraft er en essensiell forutsetning for å greie overgangen fra skole, til å etablere seg som kunstner. Aslaksen legger også vekt på det hun mener er utdanningsinstitusjonens ansvar i forhold til å presentere ulike fagmiljø for eksempel i kulturnorge, slik at studentene har mulighet til å knytte kontakter allerede i studietiden. Mari forteller at hun ved hjelp av skolen har fått tilgang til ulike nettverk i kunstmiljøet, som hun ønsker å benytte seg av etter endt utdanning. Henriette og Line gir på en annen side uttrykk for at de savner initiativ og informasjon fra skolen om hva som skjer etter endt utdanning. De etterlyser større fokus fra skolens side på selve overgangen fra det å være student til å etablere seg som kunstner, nettopp fordi de vet at ”fallhøyden” er stor hvis de mislykkes.

Den usikre overgangen mellom utdanning og arbeidsliv kan fungere som disiplinerende på individet i form av å måtte ”lykkes” under utdannelsen. Dette kan blant annet føre til en sterk ansvarliggjøring av individet, hvor studenten har forpliktelser både i forhold til å konstruere egen studiehverdag og egen suksess under utdanningen. På bakgrunn av dette skapes en form for ”rivaliserings- og mestringskultur” på kunstutdannelsen. Studentene gir ikke uttrykk for å ”konkurrere” med hverandre, men at de har en pågående ”konkurranse” i forhold til egne ambisjoner om å lykkes som kunstner. Suksess som kunstner i fremtiden er nettopp knyttet til evnen til å knytte kontakter i kulturverden allerede under utdanningen. Vi blir her klar over et motsetningsforhold mellom ulike verdier og egenskaper på kunstutdanningen. I tråd med teorien om individualisering ser vi hvordan studentene står overfor stor grad av frihet og selvstendighet på den ene siden, og møte med former for ”tvang” i ansvarliggjøring og selvdisiplin på den andre siden. Dette vil være egenskaper ved kunststudentenes studiesituasjon som er forenlig med arbeidsorienterte preferanser i større grad enn familieorienteringer og tanker om barn. Legeutdannelsen bærer preg av helt andre egenskaper på dette området, rekrutteringen og veien til utdanningen er også enklere.

Legestudenten - trygghet og målbevisste valg

Rekrutteringen til legeutdannelsen er hovedsakelig basert på karaktergrunnlaget fra videregående skole. Legeutdannelsen er blant studiene med høyest karaktersnitt i Norge, og utdannelsen stiller spesifikke krav til realfaglig kompetanse. Opptakspraksisen er basert på

muligheten til å søke seg rett fra videregående og inn på studiet. Legestudentene Silje og Guro søkte seg rett fra videregående og inn på legeutdannelsen. Helene ventet ett år før hun begynte, mens Marianne tok to år med realfag før hun begynte på utdannelsen. Marianne skiller seg også ut fra de andre med hensyn til at hun bestemte seg sent for å bli lege. De andre visste at de ville bli lege allerede i ung alder:

”Helt siden jeg gikk i barnehage skulle jeg bli lege. Og det var veldig greit å ha det som motivasjon, at man vet hva man skal, når man på en måte har låst seg så fast så går det jo veldig fint å motivere seg for det. Det var egentlig det eneste alternativet da, jeg tenkte når jeg skrev opp hva man skulle velge så var det medisin eller foto, det var liksom det eneste andre jeg kunne tenke meg. Kanskje også litt skummelt å være så bestemt, man blir jo kanskje litt ensopet også da, men..” (Silje, legestudent)

Vi ser hvordan Silje har jobbet målbevisst frem mot utdanningsvalget. Hun begynte på medisinstudiet da hun var 18 år, og forteller om en tøff start. Hun hevder at den unge alderen og et intenst studieprogram førte til at hun måtte ta en pause midt i utdannelsen. I dag angreir hun ikke på studievalget, og setter særlig pris på forutsigbarheten ved studiet. Guro ønsket å bli lege fra hun var 10 år, og fra videregående jobbet også hun målbevisst for å komme inn på medisinutdannelsen, hun beskriver hvorfor hun ønsket å bli lege:

”Jeg trur ikke det var det faglige jeg tenkte på først. Jeg trur mer jeg hadde lyst å hjelpe og sånn, jeg har vel alltid vært glad i mennesker, så jeg trur det var mer det ideologisk det gikk på. Jeg har vel heller aldri vært inne på noe annet, så sånn sett har det vært greit gjennom videregående og sånn, når jeg skulle velge fag så var det ikke noe å lure på der.” (Guro, legestudent).

Bak utdanningsvalget til Guro ligger blant annet altruistiske motiv, med et ønske om å hjelpe andre mennesker. Dette motivet eksisterer ikke på samme måte blant kunststudentene, selv om kunststudenten Hege beskriver at hennes motiv med kunsten er å gi folk andre perspektiv og opplevelser. Egenskapen som veier tyngst for Helene er derimot interessen for faget, og muligheten til å koble teori og praksis:

”En av grunnene er at man har mulighet til å blande teori og praksis. Man får prøvd de tingene man lærer ut i praksis, ved å få sett pasienter og sånn, så det er kjempe positivt. Hele den kliniske delen er en positiv opplevelse for man lærer noe, også får man se det samme dagen etterpå. Så da ser man med en gang relevansen av det man driver med, og man får en mye større helhetsforståelse med en gang. Også er utplasseringen helt fantastisk.” (Helene, legestudent).

Arbeidspraksisen er en viktig del av medisinutdannelsen, og fungerer som en forberedelse på fremtidig arbeidssituasjon som lege. Studentene hevder at de lærer mer av den praktiske erfaringen enn å sitte på skolebenken med teori, og etterlyser derfor mer klinisk erfaring i utdanningen. Gjennom praksisen skapes også konkrete forestillinger av deres fremtidige arbeidssituasjon, og fører slik til forutsigbarhet og trygghet ved overgangen fra studenttilværelsen til arbeidstilværelsen. I motsetning til egenskaper som preger denne

overgangen blant kunststudentene. Legestudenten Marianne har god oversikt over alternative arbeidsformer ved fremtidig arbeidssituasjon:

”Jeg har alltid tenkt at det er kjempe interessant, og det er en veldig utfordrende jobb. Du har veldig mange muligheter i hva du vil spesialisere deg innen, og det at du får jobbe med mennesker. Også er det en del å velge innen forskningsoppgaver, og du kan forske på mye spennende.” (Marianne, legestudent)

De konkrete forestillingene av hva det vil si å være lege, kan forebygge motforestillinger og den form for skepsis til utdanningsvalget, som kunststudenten Line beskriver (jf. s. 51).

En tendens blant legestudentene er deres målbevisste valg om å bli lege fra de var unge, og kontinuerlig arbeid mot dette målet. Legestudentene viser seg å være motivert av egenskaper som forutsigbarhet, faglig interesse, altruistiske motiv og muligheten for praksis i deres utdanningsvalg. I motsetning til kunststudentene ser vi at særlig egenskaper som forutsigbarhet og konkrete forestillinger om fremtidig yrke kan beskrives som mer familievennlige preferanser, enn risikoforholdet og selvrealisering som vi ser blant kunststudentene. Slik er legestudentene i større grad preget av en familieorientering, som vil kunne legge føringer i forhold til hvordan de vil orientere seg mot arbeids- og familieverdier.

Legestudentenes møte med et strukturert studieløp forsterker også egenskaper som trygghet og forutsigbarhet, andre egenskaper enn de vi har sett preger kunstutdannelsen. Egenskapene viser seg blant annet å være resultat av et ”byråkratisk” mønster, med en relativ rigid struktur og overvåkning.

”Som å sette seg på et tog..”

Legeutdanningens oppbygning og struktur skiller seg fra kunstutdanningen. Silje beskriver hvordan hun opplever denne studiestrukturen:

”Utdanningen er veldig forutsigbar. Jeg føler på en måte at folk tenker at medisin er så vanskelig og sånne ting, men jeg tenker at det er som å sette seg på et tog uten et mål, også bare ta reisen også kommer du frem. Du vet på en måte hvor du ender, men du vet ikke hvilke spesialitet du ønsker deg til slutt. Jeg føler på en måte at opplegget er sånn at det drar deg i gjennom.” (Silje, legestudent)

Silje legger vekt på at dette er sider ved utdanningsstrukturen som bidrar sterkt til at studentene fullfører utdannelsen. Beskrivelsen vitner om en tett oppfølging av studentene, noe

som underbygges i medisinstudiets fagplaner²⁴. Utdannelsen er hovedsakelig basert på obligatoriske fag, og strukturen innebærer faglige forpliktelser gjennom innleveringer og tett oppfølging av studentene. Studentene vil ha faste retningslinjer å forholde seg til, noe som gjør det mulig å planlegge og å legge forhold til rette. Men også blant legestudentene finnes det uro- moment, og valg av spesialitet og tiden etter turnustjeneste beskrives som usikker.

”Jeg vet jo bare hva jeg skal fram til et visst punkt. Jeg vet hvor jeg skal ha turnustjenesten min, og etter det så er det litt sånn obs – Hva gjør jeg nå? Det er veldig vanskelig å si, for hele planen ligger jo i å finne seg en eller annen ok jobb hvor man kan komme seg inn i en eller annen sånn spesialiseringssirkel og fortsette med det. Det er litt sånn usikkert når en ikke vet helt sikkert hvilke spesialitet man kunne tenke seg.” (Helene, legestudent)

Usikkerheten blant legestudentene er ikke knyttet til selve utdanningen, men til hva de skal spesialisere seg innen etter endt utdanning. En utrygghet vi kjenner igjen blant kunststudentene. Kunststudentene opplevde også skepsis og tvil blant sine nærmeste i forhold til utdanningsvalget. Legestudentene beskriver ikke denne formen for utrygghet, men for dem er valget av spesialitet en viktig avgjørelse (jf. kap 6. s. 80). Den usikkerheten legestudentene opplever rundt valg av spesialitet kan også være resultat av det ellers så strukturerte studieløpet som studentene har vært en del av i mange år. Mot slutten av utdanningen blir studentene stilt overfor et selvstendig valg, et krav de møter få av underveis i studiet.

”Storebror ser deg..”

En konsekvens av det strukturerte utdanningsløpet er at det blir stilt få krav til selvstendige handlinger og avgjørelser. Marianne forteller hvordan hun opplever dette:

”Jeg synes at det er negativt at alt er obligatorisk, at de ikke lar oss bestemme selv på en måte. Det blir så vanskelig hvis du blir syk eller skal i en begravelse eller noe sånt, så er det obligatorisk uansett. At de ikke tar oss som voksne mennesker, som skjønner at undervisningen er viktig. Og at vi går på det som vi synes vi får noe ut av liksom, så det er litt strengt da.” (Marianne, legestudent)

Marianne etterlyser muligheten til å ta ansvar for egen læring. Denne egenskapen ved utdannelsen som vi her får innblikk i, stemmer i liten grad overens med forholdene man kan møte som praktiserende lege. Askevold (2005) viser blant annet hvordan kvinnelige leger i hennes prosjekt beskriver deres hverdag som ”russisk rulett”. Når de er på vakt vet man aldri hvilke tilfeller man vil komme bort i, og man må hele tiden være klar for å ta raske og selvstendige avgjørelser. Flere av legestudentene er opptatt av fravær av selvstendiggjøring i utdanningen, og Guro utdyper det slik:

²⁴ Tilgjengelig på,

http://www.studentportal.uib.no/?link_id=2482&sublink_id=2511&toplink_id=551&mode=show_page&content_id=3743&modus=vis_studieprogram&kode=PRMEDISIN

”Vi har sånne lister vi skal få underskrifter på, og du føler deg veldig dum. Du skal skrive en journal også må du gå til ansvarlig lege å få underskrift på at du har skrevet journalen etterpå. Og de har jo egentlig nok å gjøre altså, så du bruker liksom en halv dag på å få tak i den legen som du skal ha underskrift av, så det synes jeg på en måte at av og til blir litt overstrukturert for å si det sånn. At du får litt sånn ”storebror ser deg..”, vi går ikke på barneskolen lenger altså.” (Legestudent Guro)

Ved å bruke begrepet ”storebror ser deg..”, beskrives en følelse av å bli overvåket under utdanningen. Fremstillingen kan tyde på et element av hierarkisk overvåkning, når Guro forteller hvordan hun må bruke tid og ressurser for å få tak i legens underskrift, slik at hun igjen kan bekrefte overfor utdanningsinstitusjonen, at hun har gjort jobben sin. På denne måten fremstår utdanningsstrukturen som et byråkratisk system, hvor strukturene også fungerer som relativt rigide og tyngende på studenten. Guro hevder også at utdanningssystemet i praksis favoriserer noen grupper studenter fremfor andre.

”Men du ser studiet vårt er jo lagt opp sånn - at det er en gutt som flytter rett fra mamma som vasker klærne dine, til en kone som lager middag. Det er sånn studiet vårt er lagt opp omtrent. Systemet er bygget opp for menn som har noen hjemme og passer på, og som ikke har noe annet ansvar. Det forventes ikke at du har andre ting eller ansvar utenom studiet. Så lenge du er A4 studenten og alt går helt greit, så er det ikke noe problem. Men så lenge det er en liten ting som skjer, så får du problemer og null hjelp.”(Guro, legestudent)

Mye kan tyde på at sider ved utdanningssystemet ”henger igjen” fra den gang utdannelsen var dominert av menn. Utdanningen er slik ikke tilrettelagt for de som har ansvar og forpliktelser utenfor studiet. Gjerdberg (2003) og Askevold (2004) underbygger denne forståelsen ved å hevde at en mannsfavoriserende kultur også eksisterer i legeyrket i dag. De peker blant annet på at kvinnelige legers arbeidsforhold på sykehus er dominert av typiske ”maskuline arbeidsmønster” med forventninger om fulltidsforpliktelser til jobben, skiftarbeid, overtid og uforutsigbare arbeidstimer. Slik trekker de frem sider også ved arbeidskulturen, hvor maskuline verdier er normgivende, og hvor det er blitt gjort få endringer og tilpasninger i forhold til den nye generasjonen kvinnelige studenter på medisinstudiet.

Den maskuline arbeidsstrukturen som preger legeutdannelsen, og fraværet av fleksibilitet og frihet fremmer på den ene siden mer arbeidsorienterte preferanser enn familieorienterte preferanser blant studentene. På den annen side ser vi en strukturert utdanning med klare retningslinjer som bidrar til forutsigbarhet blant studentene. Vi ser også hvordan suksess i fremtidig arbeidsliv som lege ikke vil være betinget av å ”lykkes” og å skape nettverk under utdanningen på samme måte som på kunstutdannelsen. Gjennom arbeidspraksisen får legestudentene også et innblikk og forståelse av hva som venter dem i fremtiden. På denne måten ser vi hvordan legeutdannelsen også bidrar til trygge og forutsigbare rammer for

studentene, egenskaper som i større grad vil være forenlig med familieorienterte verdier og tanker om barn.

Avsluttende diskusjon

I dette kapittelet har vi sett hvordan kvinnene forteller om sitt utdanningsvalg som egne personlige valg. Faktorer som interesse og lidenskap for faget har vist seg å være sentrale egenskaper ved kvinnenens utdanningsvalg. Dette kan tyde på at sosiale kategorier som sosial bakgrunn og kjønn ikke har hatt like stor betydning i informantens valg av utdanning, og at de derfor preges av individualisering i dette valget. Sentrale egenskaper ved de to utdanningene kan oppsummeres slik:

Tabell 3. Egenskaper ved lege- og kunststudentens utdanning

	Legestudent	Kunststudent
Egenskaper ved utdanningene:	Struktur Trygghet Forutsigbarhet Overvåkning	Frihet Risiko Fleksibilitet Selvstendighet

Tabellen viser at kunststudentene i motsetning til legestudentene møter egenskaper i utdanningssystemet som i større grad stiller krav til individuelle valg og praksiser. I møte med egenskaper som frihet og risiko må kunststudentene ta selvstendige valg og konstruere eget arbeid i studieløpet. Vi har sett hvordan dette fører til stor grad av frihet og selvstendighet på den ene siden, men også som en form for "tvang" blant studentene. Legestudentene viser seg i større grad å være preget av egenskaper som trygghet og forutsigbarhet i deres utdanning. Legeutdannelsen er preget av "tradisjonelle" og byråkratiske egenskaper som struktur og overvåkning, en utdanningsstruktur som stiller færre krav til egne vurderinger og valg i studiehverdagen, og gir lite rom for individuelle avgjørelser og praksiser. Slik vil kunststudentenes utdanningssituasjon kunne sies å være preget av individualisering i større grad enn legestudentene. Vi ser også hvordan kunststudentene opplever et større motsetningsforhold mellom egenskapene som preger deres utdanning. Dette "konfliktforholdet" beskrives ikke av legestudentene, i stede finner vi her verdier og egenskaper som er i samsvar og i større "harmoni" med hverandre. Slik ser vi hvordan graden av individualisering har betydning for hvor sterkt dette motsetningsforholdet er, og hvordan dette utarter seg blant kvinnene i de to utdanningsgruppene.

Vi ser hvordan denne fremstillingen underbygger kunststudentenes forestilling av deres utdanning som *den utrygge veien*. Når det gjelder legestudentenes utdanningsvalg, kan det hevdes at de i større grad har valgt *den trygge veien*. Ut fra motiver blant kunststudentene i deres utdanningsvalg som omhandler frihet, lidenskap og risiko, kan de sies å handle ut fra et rasjonelt handlingsmønster når de tar en risikofylt utdanningsvei. Legestudentene er i større grad preget av altruistiske motiv, forutsigbarhet og trygghet i deres utdanningsvalg, og gjør på denne måten også et rasjonelt handlingsvalg, når de velger en tryggere vei. Slik kan det sies at begge utdanningsgruppene følger et rasjonelt handlingsmønster i deres utdanningsvalg, men at de legger ulike former for ”utbytte” til grunn for deres valg.

I det påfølgende analysekapittelet vil jeg gå nærmere inn på kvinnenens tanker rundt det å få barn, og diskutere forskjeller og likheter blant utdanningsgruppene med hensyn til det fremtidige barnet.

Kapittel 5: Det planlagte barnet

I tråd med det vi vet om unges fruktbarhetsintensjoner i Norge i dag (Lyngstad og Noack 2005), har alle kvinnene jeg intervjuet et ønske om å bli mor i fremtiden. Toril Moi (2002) hevder at et særegent ”moderlighetsideal” gjennomsyrrer hele det norske samfunn, og at det blir tatt som en selvfølge at kvinner ønsker å bli mor i løpet av livet. I dette kapitlet vil jeg se nærmere på hvordan informantene tenker rundt dette forholdet. Jeg vil først se nærmere på hva som preger kvinnenenes tanker og ønsker om barn. Deretter vil jeg gå nærmere inn på ulike forutsetninger kvinnene i de to utdanningsgruppene har til å innfri egne normer og forventninger i forhold til det å få barn. Men først vil jeg si litt om hva vi vet ut fra forskningen rundt familieplanleggingen blant unge i dag. Dette fordi det er selve forutsetningen for å kunne planlegge barn.

Selvvalgte foreldreskap

Skjær Ulvik (1993) hevder at unge mennesker i dag aktivt må forholde seg til *om* de vil ha barn, *hvem* de vil ha barn med, *når* de vil ha barn, *hvor mange* barn og *hvordan* de vil innrette seg og organisere omsorgen for de barna de får. En rekke rammebetingelser for reproduksjon, som tilgang til abort, nye samlivsmønstre, kvinners yrkesaktivitet, muligheten for kvinner til å forsørge barn alene, - er endret i retning av større og mulig kontroll over disse faktorene som tidligere ofte ikke kunne kontrolleres på samme måte. Ny prevensjonsteknologi har endret betydningen av barnefødsler fra kvinneskjebne til ansvarlige valg. P-pillen og spiralen ble tilgjengelig på det norske markedet i 60- årene, og ble raskt tatt i bruk i stort omfang. Disse prevensjonsmidlene brukes av kvinner og er uavhengig av det enkelte samleie. Når den ”normale” tilstanden er å være ”preventert”, må det en aktiv handling til for å gjenskape forbindelsen mellom seksualitet og mulig graviditet, og foreldreskapet vil i stor grad være selvvalgt (Skjær Ulvik 1993). Beck og Beck- Gernsheim (2002) hevder at en konsekvens av det selvvalgte foreldreskapet vil være at mange unge par i dag stiller høye krav til seg selv før de realiserer ønsket om barn. Forståelsen av at ”bare det beste er godt nok” har vært gjeldende for foreldrerollen siden 1960- tallet, og utviklet seg i tråd med økt kunnskap og større fokus på barneoppdragelse. I følge Beck- Gernsheim (1996) har forventningene til foreldrerollen akselerert med kunnskapsnivå og økt oppmerksomhet, og ført til at det å bli foreldre i dag oppleves som en stadig mer utfordrende og ansvarlig oppgave. Forventningene fører til en større bevissthet rundt foreldreskapet og gjør det vanskeligere å bestemme seg for å få barn. Slik hevder Beck og Beck- Gernsheim at jo større forventningene blir til å kunne forsørge og

gi ”optimale forhold” til barnet, jo lenger vil blivende foreldre vente, også i forhold til planleggingsstadiet av det fremtidige barnet.

Hilde Hauglid (Hauglid intervjuet av Bråten 2004) finner også et stadig økende forventningspress rundt foreldrerollen i Norge. I hennes forskning på barnefrie par hevder hun blant annet at par som ikke ønsker seg barn har svært strenge krav til foreldrerollen, og at dette har vært med på å påvirke deres beslutning om å la være. Parene har et relativt konservativt syn på hva som kreves for å oppdra et barn, og hevder blant annet at foreldre ikke bør være for gamle, bør jobbe mindre og ikke la barna vokse opp i byen. På den andre siden er det også noe de selv må gi tapt ved å få barn, nemlig friheten de opplever uten barn. I følge Hauglid er dagens samfunn sterkt barnefokusert, og den barnefrie tilværelsen oppleves som et ikke-tema i Norge. Mange synes det er vanskelig å få aksept for at de ikke ønsker seg barn, og er redd for å bli stemplet som kalde og egoistiske på grunn av dette valget.

I en komparativ studie identifiserer Brannen et al. (2002a) ulike normative diskurser blant europeisk ungdom med tanke på fremtidig foreldreskap. Deres perspektiver er å se som normgivende med tanke på hvilke hendelser og forhold som skal komme i en bestemt rekkefølge før barn. Brannen et al. (2002a) identifiserer flere sentrale egenskaper som var avgjørende for de unge før de fikk barn. Blant annet var det viktig å være i den ”rette” alderen. På den ene siden ble det sett på som uansvarlig å bli foreldre ”for ung”, mens på den andre siden skulle man heller ikke bli foreldre ”for sent”. Her viste det seg også å være en kjønnsforskjell, hvor unge menn hadde mindre hastverk enn de unge kvinnene med å få barn. Begrepet om en ”praktisk tid” for barn, kom særlig til uttrykk blant de ”eldre”. De refererte til det biologiske tidspresset kvinner måtte forholde seg til, og frykten for å utsette barn til det var ”for sent”. Samtidig ønsket de unge også å ha ”levd livet” før de fikk barn. Med dette mente de å kun være seg selv, være ”egoistiske” og for eksempel reise rundt i verden, før de stiftet familie. Å få barn betydde ansvar utover dem selv, som ville minske deres frihet og mobilitet (Brannen et al. 2002a). De unge ville også være ferdig med utdannelsen før de ble foreldre, med hensyn til praktiske forhold som jobbsikkerhet og økonomisk trygghet. Unge som hadde fått barn mens de ennå studerte, beskrev en opplevelse av å ikke følge denne ”normale” veien. For mange av de unge var også det å bli foreldre forbundet med å ha en partner, og det å bo sammen med en partner. Blant unge fra land som Irland og Portugal var normen at ekteskapsinngåelse skulle komme før barn. Unge i nordiske land som Sverige og

Norge hevdet derimot at det var samboerskap som burde være på plass før barn (Brannen et al. 2002a).

De normative forventningene som disse forskerne fant blant europeiske ungdom vil ikke nødvendigvis være de samme som eksisterer blant unge kvinner med høyere utdanning i Norge i dag. Det vil derfor være interessant å gå nærmere inn på hvordan kvinnene i de to utdanningsgruppene tenker rundt dette, og sammenligne deres holdninger og forventninger med blant annet de unge hos Brannen et al. (2002a).

Forventinger om en "bestemt rekkefølge"

Det viser seg at det eksisterer ulike normer med hensyn til hva som skal ligge til rette før barn blant kvinnene jeg intervjuet. Noen av forventningene om hva som skal gjøres før barn er sterkere enn andre, og eksisterer i ulik grad blant kvinnene. Mange av prioriteringene er også gjeldende for gruppen kvinnelige studenter som helhet, og går på tvers av utdanningsgruppene.

I tråd med ønsket om å ha en partner før barn blant de unge som Brannen et al. (2002a) fant, gir informantene i denne studien også uttrykk for at det vil være viktig for dem å ha et etablert forhold før barn. Kunststudenten Hege beskriver hvordan hun tenker rundt dette:

"Men som sagt, jeg vil ikke ha barn uansett. Jeg synes også det er veldig viktig å ha to foreldre, og jeg vet ikke hva jeg hadde gjort hvis jeg ble "ufrivillig" gravid. Jeg vil helst ha en far da, som kan være til stede. Jeg vil ikke velge å bli gravid for å være enslig mor." (Hege, kunststudent)

For Hege vil en partner være avgjørende i barnevalget. Noen av kvinnene er også preget av mer tradisjonelle holdninger når det gjelder partner. Mari ønsker blant annet å være gift før barn:

"Jeg har lyst til å være gift før jeg får barn. Det er alltid vært sånn jeg har hatt lyst til å ha det. Jeg er kanskje litt gammeldags på det området, men nei, jeg vil gifte meg først! Så det kommer i riktig tradisjonell rekkefølge." (Mari, kunststudent)

Maris forventninger om å være gift før barn er en utypisk holdning i forhold til dagens forskning på ekteskap og samboerskap. Samboerskap har blitt en naturlig del av livsløpet for de aller fleste unge i dag, og her følger kvinnene en trend. Samboerskap er utbredt i hele Europa, men gjennomgående vanligst i Skandinavia. Flertallet av informantene gir allikevel uttrykk for at ekteskap ikke er ønskelig eller nødvendig før de får barn. Her er de

representanter for trenden i befolkningen. Tall fra statistisk sentralbyrå viser at 42 prosent, av fødte barn i 2001, ble født av samboerforeldre. Fremdeles er barn født i ekteskap i majoritet på rundt 50 prosent, mens vel 8 prosent ble født av enslige. Når det gjelder førstefødte barn, ble 65 prosent født av mødre som var samboere eller alene. Når barn nummer to kommer, er foreldrene oftere gift, og fra tredje barn og oppover er det langt mindre vanlig å være samboer eller enslig mor (Statistisk sentralbyrå²⁵, Noack og Seierstad 2003, Lyngstad og Noack 2005). Et stadig høyere utdanningsnivå blant kvinner vil derfor kunne være med på å påvirke færre og senere ekteskapsinngåelse. Mange vil også av økonomisk årsaker utsette ekteskapsinngåelse til de er ferdig å studere (Kravdal 1999, Syltevik 2000). Hvis man ønsker å være gift før man får barn, vil ønsket om ekteskap kunne føre til senere barnefødsler.

I tillegg til å finne en partner er kvinnene, jeg intervjuet, opptatt av andre forhold som bør ligge til rette før barn. Særlig er de opptatt av konflikten mellom deres *alder* og *utdanning* og ulike forventninger og normer knyttet til disse forholdene.

Konflikten mellom alder og utdanning

Idealer om at utdanning, arbeid og barn skal eller bør komme i en bestemt rekkefølge er markert i begge utdanningsgruppene. Marianne forteller:

”Det hadde jo vært greit og ha vært i en jobb et par år og begynt å tjene penger og sånne ting. Kjøpe hus og flytte der hvor foreldrene mine bor, det hadde jo vært perfekt. Men da er du snart 35 år før du får gjort det. Så det er litt det også, jeg har ikke lyst til å få unger altfor sent. Jeg ønsker å få dem mens jeg ennå er litt ung, men det blir jo litt sånn at man får kanskje ikke i pose og sekk.” (Marianne, legestudent)

Mariannes idealbilde er motsetningsfylt. Konflikten er knyttet til alder og ønsket om å ha de ”praktiske forholdene” på plass før barn. En underliggende faktor i dette vil også være hennes lange utdanning som fører til at hun ikke vil ha innfridd det ”praktiske” før hun er 35 år. Kanskje må hun velge mellom å få barn i forholdsvis ung alder og forsake målet om å være i jobb, og på ”plass” der hun vil geografisk, før barn.

Kunststudenten Henriette har hatt det samme idealet om en ”bestemt rekkefølge”. Nå tenker hun annerledes rundt dette, og har ikke lenger de samme forventningene:

”Jeg har visst veldig lenge at jeg ikke kom til å få barn før jeg var 30 år. Men jeg hadde jo samboer i sju år, vi gikk fra hverandre for to år siden. Så før hadde jeg et klart syn på hvilken rekkefølge alt

²⁵ Tilgjengelig på, <http://www.ssb.no/emner/02/01/20/samboer/>

skulle komme i. Noen år etter utdannelsen så skulle jeg liksom skaffe meg et navn, og så skulle vi liksom stifte familie da, men det gikk jo ikke sånn. Den tanken jeg hadde da, var at jeg ville være ferdig med all utdanning og kommet i gang, at jeg ikke var midt i etableringsfasen, så at det å få barn ikke hadde gått på bekostning av karrieren. Det hadde ikke vært ideelt. Og nå tenker jeg, at nå ønsker jeg mye mer å få barn, enn det jeg gjorde da. Nå tenker jeg at jeg kanskje ville ha satt karrieren på pause, bare for å få barn.” (Henriette, kunststudent)

For Henriette er ønsket om barn noe som har kommet med alderen. Det som var viktig for henne før, er ikke like viktig for henne nå. Nå ønsker hun seg barn mer enn noen gang, og i bunn av dette ligger det også et ”tidspress” i forhold til hennes alder og det å få barn.

”Noen klokke som tikker..”

Studentene hevder at de møter dette ”tidspresset” på flere områder. Særlig opplever de et fokus på de ”biologiske” sidene ved det å være kvinne og å få barn i media:

”Jeg så faktisk i et blad, en reportasje om et sånt glass som viste antall eggceller i form av tran tabletter. Så mye har du når du er i starten av 20 årene. Så var glasset til omtrent litt under av halyparten i 30 årene, også var det til omtrent en tiendedel når du er rundt 40 år, så huff.. (ler). Så man kan snakke om at det er noen klokke som tikker. Men så slo det meg, at fysikken er nå grei nok, så det er ikke sånne ting som jobber mot meg. Og jeg vet jo at folk har fått barn i midten av 30 årene, og det har gått kjempebra.” (Mari, kunststudent)

Lappegård (2001a) hevder at alderen for førstegangsfødende har stabilisert seg noe mot slutten av det siste tiåret (jf. kap 1. s. 7). Fortsatt er det slik at de fleste førstegangsfødsleene skjer før kvinner fyller 30 år, men stadig flere får barn mens de er i 30-årsalderen. I løpet av 1990-tallet har fødselsratene generelt gått ned for kvinner i 20-årene, og opp for kvinner i 30-årene (Lappegård 2001a). Medisinsk forskning viser at det er en klar sammenheng mellom alder og fertilitet, og at kvinner ikke er reproduktive hele livet. Når fødselsratene tross senere barnefødsler generelt går litt opp for kvinner i dag, kan ”tidspresset” kvinnene snakker om blant annet skyldes forståelsen av *en grense* for når man kan begynne ”reproduksjon”, hvis man ønsker det. Kunststudenten Henriette er den eldste av informantene og som vi har sett ønsker hun seg barn. Hun beskriver dette slik:

”Jeg har ikke noe press utenifra. Ikke noen foreldre eller sånt som maser, men jeg hadde en samboer tidligere, og da var det mer mas fra svigerforeldrene. Men nå er det ikke det, nå er det egentlig ikke noe press annet enn at jeg presser meg selv for at jeg er redd for å bli barnløs. Jeg er redd for at jeg skal bli for gammel (..) Jeg tenker på barnløshet og alderen og sånne ting. Det er ikke så viktig for meg at jeg har kjøpt meg hus og bil og sånt på forhånd. Sånne ting trur jeg man kan ordne fort hvis man trenger det..” (Henriette, kunststudent)

Henriettes verdier og tanker om fremtiden, skiller seg ut fra de andre studentene. Hun er i større grad villig til å forsake idealet om en bestemt rekkefølge og ”forhandle” i forhold til materiell situasjon og karriere og det å få barn. Slik tenker hun annerledes enn mange av de

andre studentene som ønsker å bli ferdig med utdanningen før barn. Dette tolker jeg som et uttrykk for at ”den tikkende klokken” har gitt andre prioriteringer for henne.

Barn og høyere utdanning - ulike forståelser

Den normative forventninger om at barn bør komme etter utdanning underbygges av flere av studentene, legestudenten Helene forteller:

”Jeg trur at jeg ville ønsket å få barn senere, fordi jeg ikke vil ønske å få barn når jeg studerer. Jeg trur ikke jeg hadde villet, men det har ikke vært noe alternativ eller situasjon, men jeg har alltid tenkt at det er greit å studere først og få unger etterpå.” (Legestudent Helene)

I følge Lappegård (2006) har utdanning stor betydning for tidspunktet kvinner får sitt første barn (jf. kap 1.). Gjennomsnittsalderen ved første fødsel har økt i alle utdanningsgruppene, men mest for de med høyere utdanning. Å være student har en generell negativ effekt på det å få barn, og den negative effekten blir sterkere blant yngre kohorter finner Lappegård. Mange årsaker til dette kan knyttes til hva det betyr å ha barn og utdanne seg samtidig. Kunststudenten Line beskriver hvorfor hun ikke ønsker seg barn under utdannelsen, ved å henvise til at det vil kreve en annen måte å være student på:

”Jeg tenker at det nok ikke er så ille som man frykter. Jeg har jo flere som jeg studerer sammen med som har barn, men det krever., eller man studerer jo på en helt annen måte. Da blir en nødt til å studere fra ni til fire, og det er det. Mens jeg har jo en helt annen frihet i forhold til når jeg er på skolen og når jeg er hjemme og sånn.” (Line, kunststudent)

Å få barn i studietiden vil kunne innskrenke friheten til å gjøre andre ting utenom studiet, og kreve andre prioriteringer som student. Edwards (2002) hevder at mange amerikanske kvinner forestiller seg at rollen som student og mor er uforenelige, og at det er to ulike stadier i livet som ikke kan forenes. Han hevder også at mange kvinner som velger høyere utdanning er preget av en ”investeringsorientering”, med utgangspunkt i at tidsbruk og prioritering av studiet vil føre til bedre yrkesmuligheter²⁶. Fra et rasjonelt handlingsperspektiv vil det derfor ”lønne” seg for studenter å vente med å få barn til etter utdanning. Dette kan være en av årsakene til at studentene ønsker å vente med barn til etter utdanning, men blant kvinnene i denne studien eksisterer det også en annen tilnærming til hvordan det lar seg gjøre å kombinere barn med utdanning og arbeid.

²⁶ Problematikken må her sees i kontekst. For kvinnelige studenter i USA er denne rollen sannsynligvis mer uforenlig enn for studenter i Norge, blant annet på grunn av støtteordninger for studenter med barn gjennom Statens lånekasse. Koblingen mellom prestasjoner som student og suksess i arbeidslivet kan også variere mellom ulike land.

”Unger kan man ta med på det absolutt meste..”

Noen av de kvinnelige studentene er innstilt på at det å bli foreldre vil bidra til å endre deres frihet og mobilitet. Men de hevder at dette ikke nødvendigvis vil bety at de vil miste disse egenskapene fullstendig. Disse kvinnene er i større grad opptatt av å inkludere barnet i livet de allerede har, og dette gjelder også Silje som alt har barn:

”Jeg mener at unger kan man ta med på det absolutt meste. Jeg har hatt henne (barnet) med på forelesning, fem timer på kollokvier alt, det går kjempefint. Nå har vi et veldig snilt barn da, hadde hun skreket hele tiden, så hadde det vær annerledes. Men det har også vært noe som vennene våre har vist oss, at de tar med barna hvor som helst og på hva som helst. Så da kan man på en måte leve som man vil, men så endrer også ønskene seg etter hvert da..” (Silje, legestudent)

Silje har en åpen holdning i forhold til å ta med seg barnet på aktiviteter i hverdagen. Også når det gjelder fremtidig arbeidssituasjon er informantene opptatt av hvordan de kan inkludere barn både i og utenfor arbeidet (jf. kap 6.). Line utdyper hva hun mener med å inkludere barn:

”Jeg trur det er viktig å ikke la alt avhenge av barnet, sånn som jeg tenker så håper jeg at jeg heller kan inkludere barnet i, ja ikke ta alt for mye hensyn sånn at vi - kan ikke komme på besøk til noen for da er det akkurat i sovetiden. Da kan man heller bare ta med seg barnet, tenker jeg. Så være litt flink til å inkludere barnet.” (Line, kunststudent)

Slik ser både Line og Silje for seg at de vil kunne tilpasse barn til egen tilværelse og rammer som allerede eksisterer. Silje forteller at hennes prioriteringer har endret seg som mor, men at det først og fremst er hennes prioriteringer utenom studietiden, som har endret seg mest. Hun forteller hvorfor hun valgte å bli mor som student:

”Jeg må si at det passet å få barn. Studietiden er jo tøff, det er press og det er turnus ett eller annet sted i landet, og alle de tingene der. Men fordi jeg står trygt økonomisk, og jeg vet at jeg kan få jobb, altså kanskje ikke innen det jeg vil, men jeg kan alltid få en jobb, så føler jeg at det passer veldig bra.” (Silje, legestudent)

Silje skiller seg ut fra de andre studentene ved at hun har valgt å få barn under utdanning og representerer også den gruppen av legestudenter som får barn under utdanning. Hun begrunner dette valget ut fra egenskaper ved fremtidig arbeidssituasjon. Vissheten om jobbsikkerhet og en økonomisk sikkerhet i fremtiden ga henne trygghet til å få barn tidlig i livsløpet. Kunststudenten Hege hevder på en annen side at det vil være økonomisk gunstig for henne å få barn under utdannelsen. Dette begrunner hun blant annet med at hennes fremtidige arbeidssituasjon ikke vil være preget av jobbsikkerhet og en økonomisk sikkerhet.

”Økonomisk fordelaktig å få barn under utdannelsen?”

Hege stiller seg spørrende til spørsmålet om hun ønsker å vente til etter utdanningen med å få barn, og hevder at for henne vil det være en økonomisk fordel å få barn under utdannelsen:

”Men man kan jo si det er økonomisk fordelaktig å få barn under utdannelsen da (..) Jeg har hørt om folk som ikke kom inn på skole og akkurat hadde blitt gravide, og sa - å nei, for de hadde ikke råd til å få barn da, når de ikke gikk på skole. For det er jo store økonomiske fordeler ved å gå på skole når du får barn på grunn av støtteordningene.” (Hege, kunststudent)

Hege skiller seg med dette ut fra de andre kunststudentene som ønsker å vente med barn til etter utdanning. Kanskje er det slik at Hege i større grad enn de andre har denne holdningen fordi hun er særlig opptatt av å ha trygge rammer og økonomisk støtte når hun blir mor for første gang? Kanskje er hun redd for å måtte risikere å stå uten jobb og permisjonsrettigheter når hun blir mor? På en annen side kan det også være mulig at Hege trur at den økonomiske støtten man får som student, er større enn det den egentlig er.

Støtteordningen for studenter med barn kan sies å være relativ god i Norge, men det er allikevel et stort gap mellom hva man får i økonomisk støtte som student og som arbeidstaker. Statens Lånekasse²⁷ gir støtte i opptil 42 uker til studenter som får barn, og gjør det mulig å være student, og samtidig kunne forsørge et barn. Hvor lønnsomt det vil være å få barn under studietiden avhenger dermed av hva slags situasjon en sammenligner med. Alternative kan være fødselspermisjon basert på en jobb med 100 % arbeidsdeltakelse i 48 uker eller engangsstønad på ca. 30 000 kr for kvinner uten arbeidstilknytning.

Men avgjørelsen om å få barn under utdanning vil også være knyttet til et annet ”kostnadsperspektiv”, hvor kvinners ambisjoner i forhold til en fremtidig yrkeskarriere blir tatt i betraktning. Et eksempel er hvordan studentene kan ta perioder med fravær i fremtidig arbeidsliv, for eksempel i forbindelse med fødselspermisjon, med i ”kostnadsberegningene”. Slik kan de sette de såkalte ”kostnadene” ved å få barn under utdanning opp mot fremtidige ”kostnader” ved å få barn i arbeidslivet (Lappegård 2006). For kunststudenten Hege vil det kanskje lønne seg økonomisk å få barn under utdanning på grunn av en mulig usikker økonomisk arbeidssituasjon i fremtiden (jf. kap 6. s. 81). Dette vil ikke være økonomisk tilfelle for legestudentene. På en annen side vil man kunne si at det vil lønne seg mer å få barn

²⁷ Tilgjengelig på, http://www.lanekassen.no/templates/Page_3015.aspx

under utdanning for legestudentene i forhold til yrkeskarrieren. Dette fordi det vil føre til færre perioder med fravær i arbeidslivet, og slik sett fordeler i form av bedre tid til å etablere seg innen legeyrket, få en spesialitet, erfaring og mulighet for en lengre karriere. Ut fra dette perspektivet vil det også for kunststudentene være en fordel å få barn under utdanning. Men her er deres yrkesmuligheter kanskje så avhengig av innsatsen i studietiden, at det ikke oppleves slik. Selv om normen om barn *etter utdanning* står sterkt i dagens samfunn, kan det ut fra rasjonelt handlingsperspektiv sies å lønne seg å ”begynne tidlig” og få barn under utdanning.

På denne måten viser Hege hvordan hun verken kjenner særlig godt til hva som lønner seg økonomisk i denne sammenheng, og det er andre lønnsomhetsbetraktninger som også gjør seg gjeldende. Slik ser vi hvordan det eksisterer en felles forventning blant informantene om at det å få barn er tett knyttet til at andre hendelser skal være på plass i deres livsløp. Samtidig ser vi at det er stor variasjon i kvinnes tilnærminger rundt det å få barn, på tvers av de to utdanningsgruppene.

Barn- på tross av systemet

Som vi så i kapittel 1. viser det seg at kunstnergruppens høye utdanningsnivå henger sammen med utsatte barnefødsler. Mens tendensen ikke er den samme blant leger der utdanning viser seg å ha liten effekt på når de får sitt første barn (Lappegård og Rønsen 2005). I tillegg til egne holdninger og preferanser til avgjørelsen om å få barn under utdanning vil denne avgjørelsen også være preget av strukturelle og kulturelle føringer i den aktuelle utdanningen. Hvordan det er å være mor og student, vil være betinget av hvor tilrettelagt det vil være å ha ansvar utenom studiet, ta permisjon og være vekke fra utdannelsen i eventuelt et år. Valget vil også være avhengig av kulturen, verdier og holdninger blant medstudenter, og hvorvidt de støtter opp om det å vente med å få barn. Her gir mine informanter et relativt likt bilde av sine utdanninger som lite ”barnevennlig”, men legestudentene forteller om å få barn på tross av systemet.

Legestudentene hevder på den ene siden at studiestrukturen på medisinstudiet ikke legger til rette for barn. Guro forteller for eksempel om et utdanningssystem som ikke tar høyde for de med et ansvar utenom studiet (jf. kap 4. s. 58). Hun hevder at det ikke blir tilrettelagt i forhold til for eksempel barn som må leveres og hentes i barnehage. Silje peker også på liten velvilje når det gjelder utplassering i forhold til turnus, og at det ikke blir tatt hensyn til at man har

barn når man blir utplassert til en annen by. De uttrykker begge stor forundring over at medisinstudiet ikke legger til rette i større grad enn de gjør, nettopp fordi det er den ”humane” utdannelsen den er. Mangel på tilretteleggelse kan ha sammenheng med den ”maskuline” studiestrukturen som preger medisinstudiet. På en annen side innebærer utdanningsstrukturen egenskaper som forutsigbarhet og trygghet, sider som gjør det mulig å planlegge og å forutse fremtidige situasjoner. Etter en pause fra studiet har man mulighet til å vende tilbake, å vite akkurat hvilke studiesituasjon som venter. Slik kan strukturene føre til at valget om barn under utdanningen blir enklere, og bidra til at legestudenter velger å få barn under utdanning:

”Ja, du tenker i alle fall at det blir litt enklere når du er ferdig med utdanningen og har begynt å jobbe. Men når du går på medisinstudiet begynner du å bli ganske gammel på slutten, så da er det jo mange som får unger på slutten av studiet (...) Men sånn generelt på medisin så er det jo sånn at de tre første årene var det jo ingen som fikk unger på mitt kull, men nå begynner de, etter tre og et halvt år, når de ser litt enden på studiet.” (Marianne, legestudent)

Igen ser vi hvordan alder spiller inn, og tillegges stor vekt. Vi ser også at det å bli mor som student er aktuelt for legestudentene, men helst på bestemte tidspunkt i medisinstudiet. Etter de første årene ”passer det mindre dårlig” å få barn. Jo, lenger man kommer i studieløpet, jo mer sannsynlig viser det seg å være å få barn, og slik beskrives en ”kultur” for å få barn på medisinstudiet. Silje begrunner eget valg om å få barn nettopp ut fra argumentet om ”barnevennlige” verdier og holdninger blant sine medstudenter:

”Det er jo mange som har barn på studiet, så man ser at det er fullt mulig å gjøre. Og det trur jeg er viktig at miljøet, at det blir en positiv sirkel. Det er mange som har mange barn også, så vi tenkte at hvis de kan, så kan vel vi også.” (Silje, legestudent).

De kulturelle verdiene og normenes innflytelse må derfor ikke undervurderes i forhold til legestudentenes avgjørelser om å få barn under utdanning. En legitimering av det å få barn som student i studiemiljøet kan vise seg å være sterkere enn studiestrukturens manglende tilrettelegging. Slik kan de kulturelle føringene bidra til å forklare den svake utdanningseffekten som finner sted blant legestudentene, når det gjelder det å få barn. Den sterke utdanningseffekten vi finner blant kunstnerne, kan blant annet skyldes at de kulturelle føringene på kunsthøgskolen ikke oppmuntrer til barn under utdanning i samme grad. En sterk ”mestringskultur” på studiet vil i liten grad være forenlig med barn. Men det viser seg å ikke bare være den ”positive sirkelen” ved utdanningen som har påvirket Siljes avgjørelse. Hun har også en tanke om at man må prioritere barn, fordi det aldri vil komme et perfekt tidspunkt.

Det passer aldri – det passer alltid

Det viser seg å være en tendens til at kvinnene i de to utdanningsgruppene prioriterer ulikt i forhold til dette med barn. Tanken om at det alltid egentlig passer å få barn, kommer til syne blant legestudentene. Legestudenten Silje beskriver hvordan hun tenker:

”Jeg er av den oppfatningen av at det passer alltid og det passer aldri. Det passer jo aldri når man er i en ny jobb. Det passer jo aldri fordi man har studielån, så det blir jo sånn. Derfor tenker jeg at man kan egentlig få barn nesten når som helst fordi det er på en måte ikke noe annet tidspunkt som kommer til å bli bedre.” (Silje, legestudent)

Det vil være vanskelig å finne en tid hvor det vil passe perfekt i ens liv å få barn. Silje har derfor valgt å få barn under utdanning, og hun understreker at man selv må ta et valg og gjøre prioriteringene hvis man ønsker barn sterkt nok. Hun beskriver også hvordan hun alltid har tenkt barn i forhold til yrkesvalg:

”Jeg tenker at barn, hvor mange barn jeg ønsker å få, kommer før yrkesvalget. Skjønner du hva jeg mener? At jeg vil på en måte velge jobb ut i fra hvor mange barn jeg vil ha, i stedet for å velge hvor mange barn jeg vil ha fordi jeg har jobb. At på en måte, jeg vil ha fire barn, derfor velger jeg yrket på denne måten. Jeg vil helst unngå å komme i den situasjonen hvor jeg sier - på grunn av jobben min kan jeg ikke nå få flere barn. Så, sånn blir det.” (Silje, legestudent)

Yrkesvalg og prioritering av familie henger nøye sammen for Silje. Men har hun mulighet til å prioritere barn fordi hun møter strukturelle forhold og en positiv kontekst som legger til rette for henne? Eller er dette selvstendige prioriteringer og valg som kan knyttes til hennes sterke familieorienterte preferanser? Kunststudent Henriette opplever valget rundt det å få barn på en annen måte:

”Det stemmer jo at det aldri passer, men det har jo med at visse ting ligger til rette og andre ting trengs ikke å legges til rette. De A4 tingene er ikke jeg så opptatt av, men for noen så vil de jo si at det aldri passer fordi jeg ikke har bil, jeg har ikke fått meg hus og har ikke fått ditt og datt.. men jeg synes jo ikke at de tingene er så viktig. Men de økonomiske tingene er jo viktig, og at jeg har kommet et visst stykke på vei i karrieren er jo viktig. Så sånn sett så passer det jo ikke nå.” (Henriette, kunststudent)

Henriette har vanskelig for å forestille seg at det alltid vil passe og få barn. Hun ser ikke hvordan hun kan prioritere barn når hun ikke har etablert en karriere og kan overleve økonomisk. For henne vil visse materielle vilkår være en forutsetning. Selv om hun ikke stiller høye krav til materielle vilkår, gir hun uttrykk for å ikke være like ”trygg” i sin situasjon som Silje. Barn og familieplanlegging har heller ikke stått like sentralt i hennes tankemønster som Silje, ved yrkesvalget. Henriettes fokus har i større grad vært på utdanning og karriere. Ut fra preferanseteorien vil det slik være mulig å karakterisere Henriettes preferanser som mer arbeids- og karriereorientert enn Silje. Samtidig ser vi nødvendigheten

av å se hennes orienteringer i lys av de strukturelle forholdene og omstendighetene hun står overfor som kunststudent. Henriette gir som vi tidligere har sett, uttrykk for at hun opplever dette som problematisk (s. 65), og at hun er redd for å bli barnløs.

Et hinder for karrieren

Kunststudentene snakker lite om muligheten til å være både student og mor. Dette tolker jeg som et tegn på at barn under utdanning ikke oppleves som et like klart alternativ blant kunststudentene som blant legestudentene. Kunststudentenes åpne studiestruktur og fleksibilitet i faget, kan på en side sies å legge til rette for muligheten til å kombinere barn og utdanning. Men i følge studentene har friheten to sider, og fungerer også som disiplinerende i forhold til studiehverdagen og fremtidig arbeidssituasjon. I følge kunststudenten Line finnes det få ”stjerner på himmelen” som tjener gode penger på kunst i Norge, noe som blant annet fører til stor konkurranse blant studentene når det gjelder de få stillingene og stipendene som finnes innen kunstbransjen (Elstad og Røsvik Pedersen 1996, Aslaksen 2004). Slik kan studiehverdagen bli preget av individorienterte holdninger, og i følge Aslaksen (2004) begynner ”kampen” om å leve av kunsten i fremtiden allerede under utdanningen. Slik har kulturen på studiet og normene i utdanningen motsatt effekt av hva de har på medisinstudiet. Danseren Mari forteller at i hennes bransje er det få som får barn under utdanning fordi kroppen som danser er et av deres viktigste arbeidsredskaper. Mari beskriver flere problematiske sider ved å få barn og å jobbe som frilanse. Hun hevder at hun som mor vil ha vanskelig med å oppfylle krav om mobilitet og fleksibilitet, som vil være gjeldene i fremtidig arbeidssituasjon. Mari ønsker seg derfor ikke en stor barneflokk, hun vil ha maks to barn, og hevder at dette har sammenheng med hennes utdanning:

”Er det egoistisk kanskje? (spørrende, og litt overrasket over seg selv) Men det jeg tenker, ved å jobbe som danser, vil et barn kanskje være litt i veien. Det høres veldig følt ut at jeg sier det. Det vil selvfølgelig gjøre ting mer komplisert, men ved å jobbe som frilanser, så har man kanskje ikke mulighet til å ta forskjellige type jobber, og da må man på en måte velge mellom jobb og barn. Hvis jeg skal jobbe sånn og sånn, og ha barn og mann et sted, så vil jo jeg være den som aldri er hjemme. Og hvordan skal jeg da kunne føle meg hel eller klare å ha god samvittighet for jobben min og det jeg vil gjøre, samtidig som jeg skal ha god samvittighet for å være mamma.” (Mari, kunststudent)

Krav som dette vil også være tilstede i andre selvstendige arbeidsformer i kunstfaget. I en reportasje²⁸, ble dansere intervjuet om deres forhold til det å få barn. En av dem fortalte at kvinnelige dansere automatisk utsetter barn lengst mulig. Får man barn, vil man mest

²⁸ Bladet Kvinner og Klær hadde i utgave nr. 11, 13.mars 2006 en reportasje om kunstneres levekår ”På luft og kjærlighet”, skrevet av Ingvild Kjode (2006). Reportasjen omhandler dansekunstnere, skuespillere og bildekunstnere i Norge.

sannsynlig være ute av bransjen i opptil to år, og man frykter derfor at det vil være vanskelig å komme tilbake i arbeid. Hun sier blant annet at hun selv har planer om å utsette det å få barn, og slik holde fast ved den korte karrieren hun har som danser. Problematikken i forhold til kroppen som redskap, vil være særlig aktuell for en kunstform som dans. Den vil ikke være like aktuell for grupper som billedkunstnere og kunsthåndverkere, selv om også disse kunstformene kan være fysisk krevende. Kunststudenten Hege har en mer "utradisjonell" oppfatning om hvordan hun skal kombinere barn og arbeid i fremtiden.

Et "utradisjonelt" valg

Hege representerer en alternativ holdning i forhold til de andre kunststudentene når det gjelder kombinasjonen av arbeidsliv og barn. Hun ønsker å bruke mer tid på barn og familieforpliktelser, enn arbeidet, når hun blir mor:

"Når jeg først blir mor så vil jeg svært gjerne være sammen med barna mine. Mange har barn i barnehagen, og ser de om morgenen og i tre til fire timer på kvelden, så det er det de ser av barnet sitt hver dag i uken. Så kommer du hjem, så er det spising, litt leking, middag og så er det legging, men man har jo helgene da.. Jeg ønsker å ha litt mer tid (..) Så akkurat sånn som det er her og nå, så ønsker jeg å være litt hjemmeværende mor, og det ser jeg ikke på som bare enkelt da i forhold til hvordan samfunnet ønsker å ha det."

Hun utdyper:

"Det har med samfunnsaspektet å gjøre da, at det er litt sånn "bakstrebersk" å ville være hjemme. Nå skal jo begge foreldre være likestilte og begge skal ut i arbeid. Man ønsker jo å ta på seg morsrollen, man vil jo være en mor uansett, men det vil jo være en morsrolle som er litt utdatert da." (Hege, kunststudent)

Hege føler at hun bryter med det moderne kjønnsrollemønsteret i sine ønsker med hensyn til måten å være mor på. Ønsket om å være hjemme utover det som er "vanlig", beskriver hun som noe som i dagens samfunn aksepteres i mindre grad. Hun peker også på hvordan politikk, og målet om full barnehagedekning i dag underbygger dette. Hege gir på denne måten uttrykk for en mer familieorientert holdning enn de andre kunststudentene. Men hennes "utradisjonelle" standpunkt kan også være beskrivende for hvordan kunststudentene står overfor færre alternativ enn legestudentene hvis de ønsker å kombinere arbeid og barn. Hvis man som kunstner ønsker å prioritere familieforpliktelser fremfor karriere, kan det være vanskelig å gjøre kunstnerisk suksess både under utdanning og i fremtidig arbeidsliv.

Avsluttende diskusjon

I dette kapittelet har vi sett at felles for informantene er deres ønske om å få barn i fremtiden. Samtidig ser vi at funnene samsvarer med annen forskning på fertilitet om at unge i dag har en

opplevelse av at de må velge og planlegge i forhold til det fremtidige barnet (Skjær Ulvik 1993, Beck og Beck- Gernsheim 2002, Brannen et al 2002a). Tendensen er at informantene har en felles forventning om hendelser i deres livssløp. Det vil si at det blant kvinnene eksisterer klare normer rundt hvordan dette med barn skal komme inn. Men som kvinner med høyere utdanning og et langvarig studieløp, kommer forventningene om en bestemt rekkefølge i konflikt med deres alder. I følge dagens normer ønsker de å gjøre seg ferdig med utdannelsen og etablere seg på arbeidsmarkedet før de får barn. Ved å følge denne normen vil dette i tråd med Lappegårds analyser føre til utsatte barnefødsler og lave barntall blant kvinner med høyere utdanning.

Men de to utdanningsgruppene viser seg å ha ulike tilnærminger til konflikten mellom fertilitetsønsker og utdanningsnivå. Legestudenten Silje er den av informantene som har valgt å få barn under utdannelsen. I samsvar med de andre legestudentene hevder hun at det eksisterer en ”kultur” for å få barn som student på medisinstudiet, en ”positiv sirkel” blant medstudenter som kan legitimere et valg av barn tross alt. Kunststudentene opplever ikke det å være mor og student som et like klart alternativ, og flere av kunststudentene hevder at barnevalget ikke vil være forenlig med deres utdanning. Kunststudenten Henriette opplever konflikten mellom fertilitetsønsker og hennes utdanning. Hun opplever at dette fører til at ønsket om barn blir ennå sterkere og mer intenst. For kunststudentene som for legestudentene er tidsaspektet et moment som taler for å få barn likevel.

Slik ser vi hvordan utdanningsgruppene har felles interesser på individnivå når det gjelder fertilitetsønsker og ”planleggingsprosjektet” rundt det å få barn. På en annen side ser vi også hvordan deres møte med ulike kontekster i utdanning og fremtidig arbeid bidrar til forskjellige tilnærminger for de kunstutdannede og legeutdannede kvinnene i å tenke rundt barn på. Det blir lett å forstå at det skal mer til for kunststudenter å satse på barn og familie, selv om legestudentene også opplever det som om systemet ikke legger til rette. Dette leder over til oppgavens neste analysekapittel, hvor jeg vil se nærmere på egenskaper ved informantenes fremtidige arbeidssituasjon og hvilke forutsetninger dette skaper for informantenes barnevalg.

Kapittel 6: Fremtidig arbeidssituasjon

I dette kapittelet vil jeg se nærmere på kvinnes oppfatning av fremtidig arbeidsstruktur²⁹ og informantenes ulike tilnærminger til fremtidig arbeidsliv kan bidra til å forklare variasjonene ved de to utdanningsgruppens fruktbarhetsmønster. Når det gjelder tidligere arbeidserfaring, stiller informantene med forskjellige utgangspunkt. Mens legestudentene har hatt arbeidspraksis under utdannelsen og fått innsikt i hva som ventet dem i arbeidslivet, er kunststudentenes erfaringer mer variert. To av dem har mye erfaring og har allerede vært involvert i prosjekter utenfor skolen, mens de andre to har lite eller ingen arbeidserfaring. Men på tross av deres ulike erfaringer stiller de likt med tanke på at ingen av dem har måttet forholde seg til en arbeidsrelasjon som lege og kunstner. Ingen av dem har heller stått overfor de utfordringer man kan møte i forhold til å kombinere arbeidsliv, familieliv og det å få barn. Deres tanker og forståelse rundt disse forholdene vil derfor være preget av at det handler om tanker om fremtiden, og at det er en fremtid de har lite praktisk innsikt i. Ved hjelp av deres ambisjoner og ideer om fremtiden, vil jeg allikevel kunne si noe om hvilke muligheter og forutsetninger de to utdanningsgruppene har for å planlegge fremover og å kombinere arbeid og det å få barn. Ved hjelp av tidligere forskning på de to fagfeltene vil jeg også kunne gi et bilde av noen sentrale sider og utfordringer ved de to utdanningsgruppens fremtidige arbeidssituasjon.

Ulik arbeidsstruktur

De to yrkesgruppene har begge en variert faglig bredde, med mangfoldige arbeidsmuligheter, fra dans til keramikk, og fra kirurgi til allmennlege. Men fagfeltene skiller seg fra hverandre med hensyn til forskjellige arbeidsoppgaver og ulike yrkesideologiske grunnlag. Mens legeyrket er knyttet til å hjelpe mennesker med helse og sykdom, er kunstfagets yrkesambisjon basert på å skape og å være kreativ, gi inspirasjon og ”kunstneriske opplevelser”. Bredden i kunstfaget gjør det nødvendig å komme frem til noen avgrensninger og definisjoner om hva det vil si å være kunstner i Norge i dag.

²⁹ Med begrepet arbeidsstruktur mener jeg strukturelle rammer som leger og kunstnere må forholde seg til i deres arbeidstilknytning, være seg arbeidsbetingelser som arbeidstid og arbeidsorganisering, eller i form av krav og forventninger i arbeidsmiljøet.

Arbeidstilknytning som frilanser

Elstad og Røsvik Pedersen (1996) definerer kunst som alle aktiviteter, personer og institusjoner som samlet danner kunstlivet, og de viser hvordan kunstfeltet³⁰ kan forstås som delt i fire: (1) billedkunst, kunsthåndverk og design; (2) skjønnlitteratur; (3) scene/film; og (4) musikk. I følge Elstad og Røsvik Pedersen er kunstfeltene ofte i kontakt med hverandre, og mange krysser grensene mellom de fire feltene. Informantene i denne oppgaven befinner seg hovedsakelig i kunstfelt 1 og 3 (se presentasjon av informantene). Jeg vil gi en kort oversikt over noen sider og utfordringer ved arbeidssituasjonen på de to kunstfeltene, før jeg ser nærmere på egenskaper ved legenes arbeidssituasjon.

I følge Elstad og Røsvik Pedersen (1996) jobber billedkunstnere og kunsthåndverkere i all hovedsak som selvstendig næringsdrivende, i form av egne atelier og verksteder. Flertallet av scenekunstnere som dansere, jobber som frilans. Som frilans tar man lønnede korttidsengasjementer eller betales med forhåndsavtalte honorarer for bestilte oppdrag, både utenfor og innenfor de offentlige kunstinstitusjonene. Aslaksen (2004) hevder at frilansere som arbeider innenfor kunstinstitusjoner som vikarer eller stykkekontrakter har en tryggere økonomisk situasjon og flere muligheter til å ha kontinuerlige kunstneriske arbeidsoppgaver enn frilansere som jobber uavhengig. I følge Aslaksen har kunstnernes frihet som frilans og selvstendig næringsdrivende en dobbel karakter. På den ene siden har kunstneren utstrakt kontroll over og frihet i egen arbeidssituasjon og har også i større grad rom for skapende virksomhet. På den andre siden legger de økonomiske og materielle betingelsene klare begrensninger på deres arbeidsmuligheter.

Aslaksens (2004) utredning av unge kunstneres arbeidsvilkår viser at kunstnere vektlegger mulighetene og begrensningene ved denne arbeidsformen ulikt. Som eksempel trekker hun frem billedkunstnerne, som er sterkt fundert i oppfatninger om den frie skapende kunsten og ønsket om å ha kontroll over egen arbeidssituasjon. For dem fremstår ikke fraværet av en fast arbeidstilknytning som et problem, derimot opplever de dårlig økonomi som en begrensning til å virke som skapende kunstnere. Danserne i Aslaksens undersøkelse opplever på en annen side, fraværet av en fast arbeidstilknytning som problematisk og betrakter en fast stilling i et kompani som den optimale løsningen på en arbeidssituasjon.

³⁰ Forståelsen av kunstlivet som et "felt" knyttes gjerne opp til Bourdieus kultursosiologi. Arena eller virksomhetsområde er betegnelser med nærliggende betydning (Aslaksen 2004).

Sykehuslege eller allmennpraktiker?

I legeyrket vil det være mulig å skille mellom sykehusleger og allmennpraktikere (Gjerberg 2003). Hvilke yrkesvei man ønsker, avgjøres allerede i studietiden ved valg av spesialitet³¹. Hovedsakelig kan man velge mellom sykehusbaserte spesialiteter som for eksempel kirurgi, ortopedi og radiologi, eller en generell spesialitet innen allmennmedisin. Som sykehuslege jobber man spesialisert innen sitt fagfelt med en arbeidsstruktur preget av skiftarbeid og fastlagte vaktplaner. Som allmennlege har man større faglig bredde, og de fleste jobber i egen praksis. Deres arbeidssituasjon vil i større grad enn sykehuslegene være preget av selvstendighet. Leger representerer en yrkesgruppe som gjerne forbindes med stor grad av autonomi i arbeidet. Men i følge Gjerberg et al. (1996) opplever sykehusleger mindre jobba autonomi enn andre leger. Gjerberg et al. viser også at kvinnelige leger opplever lavere jobba autonomi selv når forskerne kontrollerte for alder, stillingsnivå, type spesialitet og arbeidssted. Som yrkesgruppe skiller også legene seg fra kunstnerne når det gjelder økonomisk situasjon og jobbsikkerhet. Legene har større jobbsikkerhet og er en av de mest høytlønnede yrkesgruppene i Norge.

Askevold (2005) og Gjerberg (2002, 2003) er forskere som har fulgt kvinnes inntog i medisinen tett. På tross av den kraftige økningen i antall kvinnelige leger, er kvinner i følge Gjerberg fremdeles sterkt underrepresentert i det ”medisinske hierarkiet” og i de mest prestigefulle spesialitetene som kirurgi. Gjerberg begrunner dette med at kvinnelige legers karriere fremdeles er mer påvirket av familieforpliktelser enn mannlige legers, og at dette kommer til uttrykk i deres valg av spesialitet. Sykehusbaserte spesialiteter kjennetegnes av lange og uforutsigbare arbeidsdager, skiftarbeid og lite mulighet for deltid. Slik blir de betraktet som de minst familievennlige alternativene, hvor vi også finner flere menn enn kvinner. Kvinnelige leger på sykehus jobber, med noen unntak, mindre deltid enn andre kvinnelige leger, og flertallet av de kvinnelige sykehuslegene bruker like lang tid som sine mannlige kollegaer på å fullføre sin spesialisering. I motsetning til andre kvinnelige leger skyldes dette blant annet at spesialiseringen ikke blir avbrutt av barnefødsler. Gjerberg hevder at dette er en av grunnene til at kvinnelige leger på sykehus har en tendens til å utsette barnefødsler og få færre barn enn andre leger.

³¹ Valg av spesialitet skjer i løpet av det siste året på legestudiet, den gjennomsnittlige utdanningstiden for legespesialister i Norge var i 1996-1997 ni år fra autorisasjonstidspunktet.

Askevolds (2005) studie av kvinnelige sykehusleger underbygger Gjerbergs resultater, og hevder langt på vei at leger skal fylle roller som ”helter”. Det er høye krav med hensyn til arbeidsmengde og muligheten til en ”normal” arbeidstid er begrenset. Askevold argumenterer for at ”helteidealet” bygger på maskuline verdier som styrende norm, hvor mer feminine verdier som det å ha behov for sosial støtte i arbeidet, en mer ”human” arbeidstid slik at det er mulig å ta hensyn til familie, eller større åpenhet rundt feilvurderinger, bryter med dette idealet. I følge Gjerberg (2003) viser tidligere studier at kvinnelig leger med familieforpliktelser inngikk kompromiss i forhold til fagfelt og yrkesposisjon med hensyn til familien. I dag hevder hun på en annen side at de fleste kvinnelige leger ikke ønsker å velge mellom karriere og familie, men sier – ja takk begge deler. Måtene dette gjøres på er mange, men Gjerberg argumenterer for at kvinnelige legers valgmuligheter ligger i de ulike spesialitetenes struktur og organisasjonsmønster. Slik bidrar de ulike spesialiseringene til å gjøre kombinasjonen av arbeid og familieliv mer eller mindre vanskelig for kvinnene som er involvert.

Kunstneren og det ”frie feltet”

Kunststudentene Henriette og Mari har begge jobberfaring som utøvende kunstnere. Mari skiller seg spesielt ut fra de andre i form av stor innsikt rundt hennes fremtidige arbeidsliv. Hun forteller hvordan hun i studietiden har forstått nødvendigheten av å bygge nettverk i kunstmiljøet utenfor skolen, og at hun allerede har knyttet kontakter for fremtidig arbeidssituasjon. Hun har også kunnskap om flere utfordringer hun vil møte i en arbeidssituasjon som kunstner, og beskriver en typisk arbeidstilnærming blant kunstnere:

”Det er jo det som er i det ”frie feltet”, som jeg primært vil bli en del av. Hvor man søker om støtte til forestillinger, til de forskjellige fondene som norsk kulturråd og for utøvende kunstnere, alle disse statlige fondene. Der søker du med prosjektbeskrivelser og lignende, hvor du skriver om det prosjektet du vil gjøre, og det er jo bare et fagområde i seg selv å klare.” (Mari, kunststudent)

Aslaksen (2004) vil karakterisere Mari som en typisk ”prosjektmaker” i dansekunsten. Ved å innta en tilnærming til arbeidet hvor en har tatt konsekvensen av at det er vanskelig å overleve utelukkende av utøvende dans. Aslaksen hevder at felles for denne kategorien er at de søker mot alternative måter å virke på, og at de setter i gang egen virksomhet og prosjekter. Det ”frie feltet” innebærer at arbeidssituasjonen ligger i kunstnerens egne hender, hvor man aktivt må ta del og konstruere egen arbeidsdag. Man må gjøre seg kjent med muligheter i egen fagkrets, og søke på ulike stipend og prosjekter. Henriette forteller at også administrative og organisatoriske sider ved dette arbeidet krever sitt. Hun føler seg forpliktet til å søke alle

stipend som blir utlyst, hvis hun søker på to hundre stykker, så kanskje hun får ett. Hun tilføyer med et smil at hun gjerne kunne tenke seg en sekretær og en revisor til å ta seg av denne prosessen, fordi denne delen av jobben er et helt fagområde i seg selv.

Slik ser vi at denne arbeidsformen kan være utfordrende ved at den stiller høye krav til individets egen innsats og evne til å ta selvstendige avgjørelser og vurderinger. Egenskaper som vi også kjenner igjen fra kunststudentenes studiesituasjon.

En hverdag med ”bolker” og ”baser”

Mari forteller videre hvordan en dansers arbeidssituasjon kan arte seg i form av krav om mobilitet og fleksibilitet i jobben:

”Jeg har liksom sånne ”bolker” med gode honorarer, men de vil på en måte ikke vare evig. Men det jo sånn det er å jobbe frilans. Men det betyr jo at jeg må reise, og jeg kommer til å jobbe der hvor det prosjektet er, og der hvor det prosjektet er (demonstrerer ”bolker” med hendene). Nå har jeg tre prosjekter med Hedmark teater, og da bor jeg på Gjøvik hos foreldrene mine. Mens hvis jeg skal bo i Oslo kan jeg eventuelt gjøre ting her, også har jeg basen min sannsynligvis i nord, der kjæresten min må bo. Men jeg må ha basen ett sted, for jeg kommer til å være som en sånn kanin som flakker rundt omkring uansett. Og da er det jo bedre at en av oss har stabil inntekt, og da må han flytte nord, så der er vi nå. Det er veldig puslespill, så graviditet oppe i det her, passer dårlig.” (Mari, kunststudent)

Bjørkås (1998) hevder at dette er en av de mest utfordrende sidene ved å jobbe som frilans. Han hevder at som frilanskunstner møter man dilemmaet ved å på den ene siden være fri til å realisere hva en vil, men på den andre siden å være fristilt fra kunstfeltets institusjonelt betingede ressurser. Frilansere vil derfor være mer ”utsatt” i arbeidslivet enn de som jobber innenfor de offentlige kunstinstitusjonene. I fravær av klare retningslinjer og arbeidsrettigheter, kan fleksibilitet og mobilitet i større grad bli utnyttet blant frilansere. En slik arbeidssituasjon vil i stor grad være preget av frihet, men den vil også kunne innbære ustabilitet og uforutsigbarhet, og gjøre det vanskelig å planlegge, for eksempel i forhold til familie og det å få barn. På en annen side vil en slik arbeidssituasjon kreve enormt med planlegging og struktur i hverdagen. Mari problematiserer en side ved denne arbeidsformen:

”Du sliter deg så utrolig ut, for det er ikke sånn at vi bare er kreative sjeler som drikker rødvin hele natta. Det er ikke sånn det fungerer. Det er slik at.. ja, kanskje du også vet nok om det... Kreativitet er ikke noe som man skrur av og på, det kan komme kl ti om kvelden, og stopper ikke. Men den kan også, hvis du er inne i et stim av jobber, gå kontinuerlig. Og da kan man ikke si til seg selv at nå er det ikke jobbtid lenger, men fritid. Og når du jobber så intensivt med et prosjekt, så er det en 24-timer-i-døgnet- prosess, på en måte da. Du kan ligge sånn våken (demonstrerer med åpne øyne), og ikke få sove fordi det er så mye som forgår. Men når den perioden er ferdig etter ca. seks til sju uker som er vanlig tid, fire uker innstudering og to uker turne, så har man jo på en måte jobbet så utrolig intenst at etterpå så er du helt ødelagt, og da må liksom hente deg opp. Så det er liksom de bolkene i mellom, jeg ser for meg da, at jeg har familielivet mitt med kjæresten.” (Mari, kunststudent)

Det kan være vanskelig å se for seg barn i en arbeidstilværelse som beskrives som en 24-timer- i- døgnet- prosess. Maris forestilling av fremtidig arbeidssituasjon skaper et inntrykk av at hennes privatliv og fremtidige familieliv må tilpasses hennes arbeidsmønster for at hun kan jobbe på denne måten. Arbeidslivsforskning presentert av Ronco og Peattie (1988) viser hvordan det i "frie yrkesformer" med stor grad av autonomi og selvstendighet, vil være vanskelig å skille mellom jobb og fritid. De hevder at en av metodene for jobbtilfredsstillelse i et arbeid er å strukturere egen hverdag og sette interne og eksterne grenser. Som kunstner kan det være vanskelig å sette de eksterne grensene og skille arbeid og fritid. Den kreative prosessen følger ikke klokken, og i intense arbeidsperioder er det lite rom for fritid. Utfordringen vil derfor være å sette grenser for seg selv. Bjørkås (1998) hevder at slike arbeidsforhold kan være så ekstreme, at de fleste i realiteten bare unntaksvis kan realisere sine drømmer. Mari er en "prosjektmaker" som er villig til å ta sjansen, andre kunststudenter er mer usikre og ser for seg alternative arbeidstilnærminger.

Kunstjobben og "Pengejobben"

Vi har sett at kunststudentenes utdanningsstruktur kan bidra til usikkerhet rundt fremtidig arbeidssituasjon. Aslaksen (2004) hevder at overgangen fra å være kunststuderende til å virke som kunstner, oppleves mer usikker for noen kunstgrupper enn andre. Mens studenter fra teaterhøgskolen og til dels musikkhøgskolen har utsikter til fast arbeid i etablerte kunstinstitusjoner, er billedkunstneren avhengig av å skape sin egen arbeidsplass. Billedkunstnerne er hovedsakelig selvstendig næringsdrivende. Det betyr at de selv må skaffe utstyr og lokaler til den kunstneriske virksomheten og samtidig sikre seg økonomisk. I følge Aslaksen er det disse praktiske og økonomiske sidene ved etableringen som i første rekke opptar de unge i hennes prosjekt. I studietiden har studentene økonomisk sikkerhet gjennom lån og stipend fra statens lånekasse, som gjør det mulig å bruke det meste av tiden til kunstnerisk virksomhet. Kontrasten vil derfor være stor i tiden etterpå hvor utgiftene særlig til utstyr og atelier er store. Line studerer for å bli kunsthåndverker, en kunstnergruppe som har fellestrekk med billedkunstnerne Aslaksen beskriver. Hun sier:

"Det jo en generell usikkerhet om hva som skjer senere, eller hva som skjer etterpå, for det er jo veldig uklart. Og det at folk tar det for gitt at vi kommer til å ende opp med dårlig råd og kjempevanskelig å få jobb, og kjempevanskelig å klare seg, det er liksom en sånn myte om den lidende kunstneren som bare skal klare seg på havregrøt og rosiner (begge ler)." (Line, kunststudent)

Jeg spør henne om denne forestillingen også eksisterer på studiet:

".. eller jo, mer eller mindre, men ikke like artikulert, eller uttalt da. Vi tenker jo det at det blir spennende å se, men jeg tror ikke det er så mange som aksepterer det at vi skal.., at god kunst kommer ut av en lidende person, for å si det sann, ved å sette det på spissen da. Jeg gjør ikke det, i alle fall." (Line)

Forestillingen om at kunstnere har en usikker jobbsituasjon og dårlig økonomi, gjør det ikke enklere for Line å planlegge fremtiden. Aslaksen (2004) underbygger på en annen side denne myten, og hevder at svært mange frilanskunstnere i Norge i dag sjonglerer mellom flere jobber, "kunstnerjobben" og et ikke- kunstnerisk arbeid³², for å overleve økonomisk. Både Line, Hege og Henriette er av ulike grunner innstilt på å ha en slik "pengejobb" i fremtiden. I følge Aslaksen er dette problematisk, og hun peker på at flere kunstnere etter hvert har fjernet seg helt fra kunsten fordi "pengejobbene" som servitør, hjelpepleier eller nattevaktsarbeid tar all tid og energi, og holder dem vekke fra det kunstneriske arbeidet. Hege utdyper dette:

"De fleste jeg har snakket med regner med å ha en jobb ved siden av, og at de har et atelier. Og kanskje i perioder hvis de får et stipend så kan de konsentrere seg om bare å jobbe med kunsten. At det er kunsten som er viktig, men pengene styrer jo litt også. Men det er liksom kunsten som er prioriteten, så hvis du får stipendet så jobber du med det i stedet for å jobbe ved siden av (..) Men samtidig så tenker jeg meg at jeg har lyst til å jobbe på dagtid med kunsten for jeg er glad i litt sann forskningsaktig og da er det viktig å ha kontakter og snakke med mennesker når de er på jobb, og det er jo om dagen. Så derfor hadde det på et vis vært mer ideelt med en kveldsjobb, og da er det ikke så mye å velge i mellom." (Hege, kunststudent)

Det mest ideelle for kunststudentene er at "pengejobben" er innenfor kunst og kulturfeltet, og relevant for det kunstneriske arbeidet. Administrative stillinger i kunstorganisasjoner og gallerier er type arbeid de ønsker seg. For Hege vil dette bli problematisk siden hun vil foretrekke å jobbe med det kunstneriske arbeidet på dagtid, og derfor ser hun også for seg en ren "pengejobb". Line ønsker å legge mer innsats i det ikke- kunstneriske arbeidet, og beskriver en annen tilnærming:

"Jeg er opptatt av at jeg har ikke bare lyst til å jobbe hundre prosent på et atelier eller på et verksted, og leve av å søke på utstillinger og stipender og sann. Jeg har lyst til å ha en jobb ved siden av, og da er jo drømmen å få en jobb som har noe med kunst og kulturliv, eller noe sånt å gjøre. For jeg vil gjerne ha kolleger og en jobb å gå til, i hvert fall ved siden av eller også i perioder hundre prosent stilling. Så jeg vil gjerne det. Også er det selvfølgelig det økonomiske, men det er ikke noe hovedgrunn for meg, for da kunne jeg like gjerne gjort noe annet som kanskje kunne gitt større avkastning, men jeg er opptatt av at jeg skal tjene litt penger, ikke tjene mye penger nødvendigvis, men ja som sagt så er jeg ikke.., jeg ofrer ikke alt for kunsten da (latter)." (Line, kunststudent)

I tillegg til det økonomiske argumentet for en ekstra jobb, vil den selvstendige og i noen tilfeller ensomme tilværelsen som kunstner, være et argument for å ha en jobb ved siden av. Line tilføyer at hun ville blitt "gal" av å jobbe alene på et verksted hver eneste dag. En jobb

³² Informantene i mitt prosjekt beskriver det ikke- kunstneriske arbeidet som "pengejobben", også ofte kalt "brødjobb" (Aslaksen 2004).

ved siden av kunsten vil også kunne gi et arbeidsmiljø i form av kollegaer. Line hevder at et sosialt nettverk også vil være en viktig inspirasjonskilde for henne, og bidra til ”en følelse av å ha en jobb å gå til”.

Slik ser vi at utfordringen blant de fremtidige kunstnerne vil være å finne en arbeidssituasjon som på den ene siden oppfyller muligheten til å drive med kunstnerisk virksomhet slik de ønsker, mens arbeidet på en annen side gir dem ”penger i kassa” og gjør det mulig å overleve økonomisk.

Usikker økonomisk situasjon

Med tanke på fremtiden er kunststudentene opptatt av hvordan barn og arbeid kan kombineres. Hovedutfordringen som fremheves er først og fremst den økonomiske situasjonen. Ustabilitet og usikkerhet knyttet til økonomi gjør det vanskelig å planlegge for fremtiden, Henriette utdyper dette nærmere:

”Det er jo først og fremst en usikker økonomisk fremtid. Det verste er at du kan godt ha god økonomi nå, men du vet ikke om du har det neste år. Det er jo hele tiden, og du kan ikke planlegge langsiktig. Det kan være vanskelig å få lån til å kjøpe leilighet og sånne ting, bare på grunn av at man har ustabil inntekt. Så det er mange sånne ting som er problematisk, men det kommer jo også an på partneren du har (...) For meg så er jo dette helt urealistisk i og med at jeg ikke har studielån og ikke får fødselspermisjonspenger og sånne ting, så er det jo kjempe vanskelig. For kunstnere, i og med at vi ikke betaler..., eller vi har enkeltmannsforetak, så har jo ikke vi fødselspermisjon. Vi har heller ikke arbeidsledighetstrygd hvis vi blir arbeidsledige. Jeg er ikke helt sikker, men jeg trur vi får kun engangsstønad. Alle sånne sosiale nettverk som er innebygd i arbeidsgiver – arbeidstaker relasjonen som de fleste andre har, det er helt borte.” (Henriette, kunststudent)

I forbindelse med den økonomiske situasjonen legger Henriette vekt på ulike problemområder kunstnere vil stå overfor når det gjelder velferdsordninger. Hun fremhever hvordan gruppen av kunstnere vil kunne risikere å falle utenfor betingelser som er knyttet til dagens velferdsrettigheter. Blant annet trekker hun frem dagens fødselspermisjonsordning, hvor beløpet som utbetales vil være beregnet ut fra enkeltes arbeidslivtilknytning³³. Denne ordningen skaper et skille mellom de som er fast tilknyttet arbeidsmarkedet og de som ikke er det. Sett i forhold til kunstneres ustabile og uforutsigbare arbeidslivtilknytning kan denne ordningen være problematisk. Som frilanser kan man blant annet risikere å gå lengre perioder uten oppdrag, og vil slik ikke kunne tjene opp grunnlaget for å få utbetalt fødselspenger

³³ Fødselspenger forutsetter yrkesaktivitet med pensjonsgivende inntekt i minst 6 av de siste 10 månedene før stønadsperioden tar til. For selvstendig næringsdrivende og studenter er egne ordninger. Kvinner som ikke kommer under noen av disse ordningene har kun rett til engangsstønad, en engangsutbetaling på 33 584 kr pr. jan 2007. Tilgjengelig, http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/tema/andre/Fodsels-og_adopsjonspenger/Foreldrepengenes-storrelse.html?id=414868

månedlig. Den samme problematikken møter kunstnerne i forhold til arbeidsledighetstrygd, en ordning som også vil være avhengig av tidligere arbeidstilknytning. Når det gjelder arbeidsledighetstrygd er det også regler om hvor mye man har lov til å jobbe før man har rett på dagpenger. Reglementet kan være problematisk i forhold til kunstnergruppen, med tanke på at arbeidsmengden vil være ulik i forskjellige perioder. Et skjevt opptjeningsgrunnlag vil derfor kunne føre til at de i noen tilfeller ikke får utbetalt dagpenger.

Den usikre økonomiske situasjonen kan bidra til at det vil være vanskelig å forsørge barn og familie alene. En annen fremtidig utfordring vil være tidsaspektet og muligheten til å prioritere familieforpliktelser.

Fleksibilitet?

Informantene peker på fordeler ved kunstneryrket og det å kunne bruke tid sammen med barn i fremtiden. Særlig legger de vekt på muligheten til å ta med seg barnet på arbeidet hvis de jobber på et verksted eller atelier, og slik kombinere arbeid og tid sammen med barna. Hege gir uttrykk for at dette vil være en fin måte å dele sin verden med barna på, men hevder på en annen side at det å ha unger rundt seg på jobb også kan være problematisk. Line trekker også fram den selvstendige arbeidsformen som en positiv egenskap i kombinasjonen av arbeid og familie:

”Hvis jeg jobber på et verksted så kan jeg selv styre når jeg vil jobbe, så da kan jeg jo være fleksibel og det må jo være positivt å kombinere med barn. Også håper jeg at jeg kan være litt inspirerende for mine barn, hvis de er interessert.. Det er noen ting ved det å jobbe som kunstner, eller ved å jobb såpass kreativt som jeg antageligvis kommer til å gjøre, som er veldig lett å formidle til barn trur jeg. Som de kanskje vil komme til å synes er spennende og inspirerende, håper jeg. Men jeg trur kanskje det er den der fleksibiliteten som må være best.”(Line, kunststudent)

Slik hevder Line at man som kunstner vil ha stor grad av fleksibilitet. Henriette er uenig i denne fremstillingen og hevder at kunstnernes arbeidssituasjon ikke er fleksibel.

”Jeg synes ikke at man har så mye fleksibilitet i yrket. Man har jo den tiden i atelier som er fritid, men den fritiden man har er ganske organisert, det med kontordelen og utstillinger og man jobber mot en deadline, og da har man ikke mye fritid i alle fall. Da er det ikke plass til så mye, da jobber jeg døgnet rundt. Så det er ikke så fleksibelt egentlig.”(Henriette, kunststudent)

Slik ser vi at både tid og økonomi er sentrale utfordringer kunststudentene står overfor når det gjelder å kombinere fremtidig arbeids- og familieliv. Legestudentene ser også tidsaspektet som en utfordring de vil møte i kombinasjonen av fremtidige arbeidssituasjon og familieliv.

De er særlig opptatt av at valg av spesialitet vil være tett knyttet til ulike fremtidige utfordringer.

Legen og valg av spesialitet

Valg av spesialitet er noe som opptar legestudentene når de snakker om fremtidig arbeidssituasjon fordi spesialitetsvalget oppleves som en stor avgjørelse og et viktig veiskille i forhold til fremtidig arbeidskarriere. Ikke bare velger de en faglig retning, de velger også mellom ulike arbeidsbetingelser som arbeidstid og arbeidsorganisering, og i følge Gjerberg (2003) har valg av spesialitet konsekvenser for hvilke tilnærming kvinnelige leger ønsker i forhold til kombinasjonen av arbeids- og familieliv. Legestudentene tar stilling til dette valget når de nærmer seg slutten av utdanningen, i motsetning til kunststudentene som tok valget av retning når de søkte seg inn på utdannelsen.

En familieorientert holdning

Silje er den av legestudentene som har barn, og i forhold til de andre studentene har hun på mange måter allerede blitt tvunget til å tenke på kombinasjon av fremtidig arbeidssituasjon og det å ha barn. Hun har konkrete forestillinger og tanker om dette i fremtiden:

"I utgangspunktet har jeg tenkt at jeg vil bli allmennpraktiker. Men det er mange ting som er interessant, men jeg trur nok jeg gjør det valget ut i fra det at jeg ønsker meg familie og tid utenom jobben, og fordi at samboeren min vet at han skal bli barnelege. Han vil bli barnelege så det er en av de spesialitetene med veldig stort arbeidspress og veldig mye vakter. Og da tenker jeg at hvis vi skal se hverandre i løpet av de neste tjue årene, (ler) ja det er jo nesten sånn, hvis begge skal gå vakter. Jeg vil ikke ha et hjem hvor ungene alltid skal være stille fordi noen skal på nattevakt, det har jeg ikke lyst til." (Silje, legestudent)

I Norge har det vært mulig i flere år å spesialisere seg ved å jobbe deltid i en allmennpraksis. Derimot har det ikke før nylig blitt mulig å gjøre det samme ved sykehusbaserte spesialiteter. Dette er i følge Gjerberg (2003) med på å gjøre allmennmedisinen mer familievennlig enn sykehusspesialiteter. Forskjellen mellom de to arbeidsstrukturene ser ut til å være avgjørende når Silje skal velge fremtidig arbeidsplass. I hennes familiesituasjon ser det ut til å være henne som må gjøre et kompromiss i forhold til arbeid og familie, og tilpasse sin arbeidssituasjon i forhold til familieforpliktelser. Begrunnelsen for å velge allmennpraksis er derfor hovedsakelig basert på ønsket om å kombinere arbeidssituasjon med familieforpliktelser, hun utdyper:

"I allmennpraksis står vi nok ganske så fritt til å bestemme selv hvor mange pasienter man vil ha på listen, og hvor mye man da jobber ut i fra det. Så sikkert en del av livet vil jeg ha en ni til fire jobb, og sikkert ennå mindre enn det. Men så kommer det igjen an på samboeren min, og hvordan arbeidsform

han har. Om han får sin spesialitet etter hvert og hvor mye vakt han skal gå, og det er da jeg ønsker å være fleksibel rett og slett, fordi jeg vet jeg kan trives kjempe godt i en allmennpraksis for der styrer man jo mye selv også.” (Silje)

Samtidig som Silje ser for seg en yrkeskarriere som lege hevder hun at familieliv og omsorgsforpliktelser vil føre til at hun i noen perioder vil jobbe mindre. Slik ser vi også at hennes tanker rundt fremtidige familieliv vil påvirke hennes valg av spesialitet. Disse tankene om hvordan hun vil prioritere familie i fremtiden gjør at hun kan sies å ha en mer familieorientert holdning både i forhold til kunststudentene og noen av de andre legestudentene. Marianne gir også uttrykk for en familieorientert holdning:

”Jeg ser for meg at det er nok en del år jeg ikke har lyst til å jobbe fullt. Det er kanskje noen år jeg ikke vil jobbe også. Også er det jo det at jeg ikke vet hvor mye jeg vil drive med forskning, at jeg kommer til å forske kanskje en dag i uken og at jeg kommer til å jobbe som allmennlege eller sykehuslege fire dager i uken, at det blir noe sånt (...) Jeg tenker bare at hvis jeg får småunger og sånt, at jeg er heller den som prioriterer familie enn karriere.” (Marianne, legestudent)

Med et ønske om redusert stilling og perioder med fravær fra arbeidslivet når hun får barn, gir Marianne uttrykk for en familieorientert holdning. Men forestillingen Marianne har av å prioritere familieliv i legeyrket stemmer ikke overens med Askevolds (2005) og Gjerbergs (2003) fremstilling av sykehuslegers arbeidshverdag. Askevold hevder at denne kombinasjonen kan være vanskelig. Hun viser blant annet til erfaringer hos kvinnelige leger som har benyttet seg av mulighetene til å redusere antall timer, hvor resultatet var at de likevel ble sittende igjen med de samme arbeidsoppgavene som tidligere. Gjerberg hevder at når det gjelder deltidsstillinger, er det flere kvinnelige leger enn mannlige kollegaer som jobber deltid. Men i forhold til andre kvinner med høyere utdanning i Norge er andelen deltidsarbeidere lav. Askevold hevder at det ser ut til å være liten aksept for at noen velger, eller ser seg nødt til, å redusere arbeidstiden. Hun fremhever blant annet en kvinnelig lege som sa – ”at hun ikke ville søkt ammepermisjon om det så ble satt en pistol til hodet hennes”. Slik opplever de kvinnelige legene i hennes studie at de blir nedvurdert hvis de ikke følger den ”mannlige fulltidsstandarden”. I følge Gjerberg står den ”mannlige arbeidsstrukturen” sterkere blant sykehusspesialiteter enn i allmennpraksisen. Resultatet vil derfor være at kvinnelige leger som er familieorienterte, vil søke seg til allmennmedisin i stede for til sykehusbaserte spesialiteter.

En arbeidsorientert holdning

Mens Silje og Marianne har et familieorientert fokus i forhold til fremtidig arbeidssituasjon, ønsker legestudentene Helene og Guro i større grad å satse på arbeid og karriere. Den arbeidsorienterte holdningen kommer til uttrykk ved at de i fremtiden ser for seg å jobbe 100%, og til tider også mer. I tillegg til dette begrunner de valg av spesialitet ut fra andre argument enn familiehensyn. Helene forteller at hun utelukkende vil velge spesialitet ut fra faglige grunner. Hun har ikke bestemt seg ennå, men når det gjelder allmennpraksis er hun opptatt av faglig bredde og fascinert av muligheten til å følge pasienter over lengre tid. Guro beskriver sine tanker rundt valg av spesialitet:

”Jeg har ikke lyst til å bli allmennlege. Det sier jeg nå da, de fleste av oss ender jo opp som det (ler). Men jeg kunne tenke meg ortopedi, sånn knokkel- lege eller et eller annet innen nevro. Jeg har lyst til å jobbe med bevegelsesapparatet, og da er det ofte ett eller annet kirurgi og da må du ofte inn på et sykehus. Så jeg er forberedt på turnusordninger, det blir det. Og det vil det bli uansett, altså det er veldig dumt å begynne som allmennlege, du bør i alle fall innom sykehus en stund for å lære litt.”(Guro, legestudent)

Jeg spør om hun ser for seg å jobbe noe deltid:

”Jeg tror ikke jeg kommer til å jobbe deltid. Det er klart kanskje, det kommer an på hvem man ender opp med da, men nei, jeg tror i utgangspunktet jeg vil jobbe fullt. Jeg har vokst opp med to foreldre som jobbet fullt og det har jo på en måte ikke vært noe problem det.” (Guro)

I følge Sand Kaastad og Fresvig (2005) utgjør kvinner under 5 % av alle ortopediske spesialister. I en debatt i Norsk Ortopedpost hevder de at dette fagmiljøet er vanskelig å komme inne i for kvinnelige leger. De etterlyser en holdningsendring blant deres mannlige kollegaer og hevder at flere ansvarsoppgaver og større tillit til kvinner som forsøker seg på fagfeltet vil være avgjørende for å få flere kvinner til å velge denne spesialiteten. I fremtiden ønsker Guro å jobbe innenfor dette fagfeltet, og hun er allerede innstilt på å gå vakter og følge turnusordninger. Hennes avvisning i forhold til å jobbe deltid i fremtiden kan være preget av mange årsaker, men kan være resultat av de forestillingene hun har av en ”maskulin arbeidsstruktur” som dominerer på dette feltet. Når det gjelder antall arbeidstimer i uken, forteller Helene hvordan hun ser for seg dette:

”Ja, man jobber hundre og ett eller annet prosent.. hva det nå enn vil bli. Man jobber jo ikke 37 timer i uken. En vanlig arbeidsuke vil vel ligge på rundt en 45 timer tror jeg. Det varierer litt på sykehusene og sånn, men (...)Jeg kunne sikkert ha jobbet så mye, men jeg vet ikke hvor lenge det hadde funka. Men hvis jeg bare jobber, og da å jobbe 45 timer i uken, det går fint, det har vi gjort før. Det tror jeg skal funke, men 60 timer i uka i flere år, da tror jeg at man må si nei takk til et par andre ting altså. Men folk får det til, så det er mulig.”(Helene, legestudent)

Lange arbeidsdager og mye overtidarbeid stemmer overens med legenes arbeidssituasjon i Askevolds (2005) prosjekt. Askevold hevder at informantene fortviler over forventningen om en umenneskelig arbeidstid. De gir uttrykk for at de ikke får jobbe som leger slik de gjerne vil, fordi de føler seg presset inn i et system som ikke er godt nok organisert i forhold til arbeidstid. De fleste ender opp med en god del ufrivillig arbeidstimer, en overtid som kommer på toppen av en fulltidsstilling som er lenger enn det vi forbinder med en fulltidsstilling i arbeidslivet for øvrig (Askevold 2005).

Slik ser vi at felles for legestudentene er at de alle ønsker en yrkeskarriere som lege i fremtiden, men de ser for seg at de vil prioritere ulikt og velge forskjellige måter å kombinere fremtidig arbeidssituasjon med familieliv. Det samme ser vi blant kunststudentene. De ønsker alle å jobbe innen kunstfeltet i fremtiden. Men i motsetning til legestudentene vil de ikke ha de samme mulighetene til å ”velge” ulike måter å kombinere arbeid og familie. De er i større grad tvunget til å prioritere arbeidet og la familieforhold komme i annen rekke.

Gjerberg (2003) og Askevold (2005) påstår at mulighetene til å kombinere arbeids- og familieliv ligger i selve arbeidsstrukturen, og i hvor stor grad strukturene og organisasjonskulturen legger til rette og tillater denne kombinasjonen. Men det må også i denne sammenheng bli tatt høyde for andre faktorer som vil spille inn i kvinnes opplevelse av denne situasjonen. Kvinnelige leger vil oppleve arbeidssituasjonen ulikt. Noen vil føle presset mer enn andre og bli fortere stresset og utslitt. Noen vil også verdsette fleksibilitet og autonomi i arbeidet høyere enn andre. Det kan også være slik at arbeidsorienterte kvinner som Guro og Helene har andre forventninger til fremtidig partner, enn mer familieorienterte kvinner som Silje og Marianne. Forventninger som at partneren skal ha like stort ansvar som dem, om ikke mer, for den fremtidige familiesituasjonen og arbeidsoppgaver i hjemmet. Kanskje er det slik at Silje og Marianne i større grad ser for seg at det vil være dem som i tillegg til egen arbeidssituasjon, vil ha hovedansvaret for familiesituasjonen. Variasjonen blant legestudentene er mange, men de hevder å ha felles utfordringer når det gjelder den hyppig omtalte ”tidsklemma”³⁴.

³⁴”Tidsklemma” er et begrep som brukes hyppig i samfunnsdebatt og hverdagsspråk, beskrivende for foreldres splittende krav mellom familieliv og arbeidsliv. Et begrep Ellingsæter (2005) tar stilling til og ser som et bidrag til debatten rundt kombinasjonen av barn og arbeid.

”Tidsklemma”

Felles for legestudentene er at de er opptatt av utfordringene de vil møte som mor i fremtidig arbeidssituasjon. I motsetning til kunststudentene trekker de frem økonomisk stabilitet og jobbsikkerhet som trygghetsfaktorer ved deres fremtidige arbeidssituasjon. På en annen side ser de ikke for seg muligheten til å ”inkludere” barnet i arbeidet på samme måte som kunstnerne. Derfor blir det å tilbringe kvalitetstid med barna etter jobb viktig for dem, Guro forteller:

”Man må være veldig bevisst på det her med mentalitetstid, som blir sånn ”jalla jalla” begrep, men det er litt i det da, at man bruker tid sammen med barna når man har tid. Og gjør aktiviteter og er interessert i det de driver med, og deltar på ting. Som jeg husker, har pappa vært fotballtrener, han har vært ski trener og vært med oss på sånne ting. Det er klart at de jobbet full jobb, og hadde vi drevet med alle fritidsaktiviteter uten at de var innblandet i det hele tatt, så hadde vi ikke sett de mye altså.” (Legestudent, Guro)

Legestudentene gir uttrykk for at de er opptatt av å aktivisere seg med familien når de først har fri. Guro hevder at hun synes det ville vært synd hvis barna hennes ikke hadde noen fritidsaktiviteter, og hun vil gjerne opprettholde et høyt aktivitetsnivå også på hjemmebane, enten det er sportsaktiviteter eller turer i skog og mark. Kanskje er ønsket om å aktivisere seg med barna en metode for henne å skille arbeid og fritid. Silje utdyper dette nærmere når hun snakker om kombinasjonen jobb og familie.

”Klart det er en utfordring å kombinere med jobb. Til å ha energi når arbeidsdagen er over til å på en måte kunne leke og å være kreativ til å finne på ting, så det er en utfordring (..) Det er jo det å ha tid da. Den berømte tidsklemmen.., så energi og tid det er viktig for meg.” (Legestudent Silje)

Det er ”tidsaspektet” som ser ut til å være den store utfordringen blant legestudentene. Marianne fremhever at det vil være viktig for henne å ikke ha en altfor travel og hektisk hverdag som går ut over familien. Særlig er hun bekymret for at hun ikke alltid vil kunne stille opp slik hun ønsker, både i forhold til jobb og overfor familien. Legestudentene tror likevel at dette skal være mulig å mestre, og Helene beskriver det slik:

”Man vet jo ikke helt hvordan det blir, men det kommer vel litt an på hvordan man griper det fatt også. Det er klart at det å være på jobb hele tiden er jo ikke en bra ting, men jeg ser vel ikke for meg at det blir greia heller. Ja, man jobber mye, men jeg ser liksom aldri for meg at man jobber så mye at man aldri er hjemme. Har man en arbeidstid på 45 timer i uken, er man allikevel ferdig på jobb kl fem, og man har fremdeles mulighet til å få med seg en del ting. Så om det blir en negativ greie kommer an på hvordan man griper det fatt og de prioriteringer man gjør. Jeg trur jo faktisk at det skal være mulig å kombinere. Det høres veldig naivt ut å si, men hvis man bare legger opp til det så går det bra. Men man har en usikkerhet i det at man har hjemmenvakt, og plutselig må man gå på jobb midt i middagsmåltidet, den typen. Eller det å bli beordret på jobb, det er alltid en usikkerhet.”

Hun fortsetter:

”Det er en negativ greie, det å ikke vite om man må reise seg å løpe. Men jeg prøver å ikke tenke på lange dager som en negativ greie for da trur jeg at jeg skyter meg selv i foten, så jeg vet ikke om jeg vil kalle det en negativ side ved det. Hvis jeg begynner å lage en sånn sirkel på at det å jobbe mye ikke er kombinerbart med noe, så blir det mye vanskeligere”(Helene, legestudent)

Sannsynligvis vil denne situasjonen eksistere i større grad for de arbeidsorienterte enn de familieorienterte legestudentene. På denne måten bekrefter Helene Gjerbergs (2003) påstand om at dagens kvinnelige leger sier – ja takk begge deler. Men samtidig trosser hun antakelsen om at man velger spesialitet ut fra fremtidig familieforpliktelser. På tross av arbeidsorienterte holdninger ønsker Helene familie og mange barn. Som en løsning på denne konflikten, søker hun derfor andre tilnærminger. Blant annet forsøker hun å endre egne normer og holdninger. Ved å fjerne en negativ innstilling, vil det være mulig å møte utfordringene på en åpen og mer alternativ måte, håper hun.

Avsluttende diskusjon

I dette kapittelet har jeg diskutert hvordan informantene tror at deres ulike arbeidssituasjon og livsstil vil la seg kombinere med fremtidige familieforpliktelser og det å få barn. Sentrale egenskaper ved fremtidig arbeidssituasjon kan oppsummeres slik:

Tabell 4. Egenskaper ved fremtidig arbeidssituasjon blant lege- og kunststudentene

	Legestudenten	Kunststudenten
Egenskaper ved fremtidig arbeidssituasjon:	Fast arbeidstilknytning Jobbsikkerhet Institusjonaliserte arb. oppgaver Stabil inntekt	Løs arbeidstilknytning Usikker jobbsituasjon Konstruere eget arbeid Ustabil inntekt

Ved å se nærmere på kunststudentenes fremtidige arbeidssituasjon har jeg vist hvordan denne ”frie” arbeidsformen vil stille høye krav til individets evne til å definere og konstruere eget arbeid. Den innebærer også stor grad av risiko med tanke på en løs arbeidstilknytning i fremtiden. En usikker jobbsituasjon, uforutsigbare arbeidstider og en ustabil inntekt vil også kunne prege en arbeidsdag som frilanser. Legestudentenes fremtidige arbeidsform kan beskrives som mer ”tradisjonell”. Arbeidsformen vil i større grad være institusjonalisert og preget av konkrete arbeidsoppgaver og retningslinjer. Legeyrket vil også kunne innebære stor grad av jobbsikkerhet og en økonomisk trygghet i fremtiden.

De ulike strukturelle egenskapene vil bidra til ulike betingelser på individnivå for disse kvinnene. Den "frie" arbeidsformen vil på den ene siden gi rom for en individualisering av preferanser og praksiser. På en annen side vil "risikoforholdet" ved denne arbeidsformen føre til en form for "tvang", ved at man som kunstner vil disiplineres av arbeidslivets premisser. På den annen side ser vi hvordan den "tradisjonelle" arbeidsformen gir lite rom for en individualisering av verdier og praksiser. "Risikoforholdet" ved denne arbeidsformen vil derimot være mindre, og bidra til større frihet i forhold til arbeidslivets premisser.

På denne måten vil det være mulig å hevde at kunststudentenes fremtidige arbeidssituasjon vil være preget av arbeidsorienterte verdier, som vil være mindre forenlig med familieorienterte preferanser og planer rundt det å få barn. Legestudentenes fremtidige arbeidssituasjon vil på den andre siden kunne sies å være mindre preget av arbeidsorienterte verdier og i større grad forenlig med familieorienterte preferanser og planer rundt det å få barn. De ulike arbeidsformene kan slik føre til ulike handlingsalternativ og praksiser blant kvinnene i fremtiden med tanke på å kombinere arbeid og familie, selv om kombinasjonen for begge disse gruppene kan være krevende.

Kapittel 7: Barn, utdanning og yrke

I denne studien har jeg forsøkt å si noe om hva som ligger bak variasjonene og ulikheten vi finner i to utdanningsgruppers fertilitetsmønster. Ved å fokusere på utdanningsvalg, fremtidige arbeidssituasjon og forestillinger rundt det å få barn blant kunst- og legestudenter har jeg ønsket å bidra til å forklare to ytterpunkt ved dagens fertilitetsmønster. Gjennom analysen av informantenes refleksjoner rundt disse temaene viser det seg at det eksisterer klare fellestrekk men også forskjeller ved kvinnenenes tanker og forståelser rundt det å få barn, som på ulike måter kan forklare variasjonene ved yrkesgruppen de senere vil tilhøre sin fruktbarhetsatferd. Felles for kvinnene er flere av deres ambisjoner og ønsker rundt det å få barn, og et felles ”planleggingsprosjekt” rundt det fremtidige barnet. Men i møte med forskjellige strukturelle og kulturelle kontekster ser vi hvordan det blir lagt ulike forutsetninger og betingelser for utdanningsgruppens fertilitetsønsker og praksiser.

Tilbakeblikk og oppsummering av empiriske funn

Felles for informantene er deres ønske om barn i fremtiden. Alle ser for seg at de i fremtiden vil være i en posisjon hvor de vil kombinere arbeids- og familieliv, men på ulike måter. I situasjonen de befinner seg i ved intervjuet, som studenter, har de ulike forestillinger og forventninger for hvordan denne kombinasjonen vil kunne foregå. De har også ulike forståelser av hvor forenlig det vil være å få barn under utdanning. Legestudentene gir uttrykk for at det kan være et alternativ å bli mor som student, og at dette til en viss grad vil være forenlig med studieprosessen. Kunststudentene hevder at dette ikke blir sett på som et alternativ blant medstudenter, og at det å være mor og student ikke vil være ønskelig særlig med hensyn til den usikre overgangen mellom studiesituasjonen og arbeidslivet. Kunststudentene ønsker derfor å utsette det å få barn til etter utdanning, i større grad enn legestudentene.

De ulike tilnærmingene rundt planlegging av barn forsterkes når kunst- og legestudentene snakker om deres fremtidige arbeidssituasjon. Kunststudentene ser for seg en arbeidssituasjon som i liten grad vil være forenlig med familieorienterte verdier og praksiser. En løs arbeidstilknytning og en ustabil inntekt vil kunne gjøre det vanskelig å planlegge og å legge til rette for fertilitetsønsker. Legestudentene ser derimot for seg større jobbsikkerhet og økonomisk stabilitet i deres yrkesliv. På den måten vil de ha bedre mulighet til å planlegge inn i fremtiden, og legge situasjonen til rette for deres barneplaner. I tillegg har vi også sett

hvordan valg av spesialitet blant legestudentene, gir mulighet for å *velge* et arbeidsområde som vil være mer forenlig enn andre i forhold til å kombinere barn med jobb.

Kunststudentens utsagn om at - *det egentlig aldri passer å få barn*, og legestudenten utsagn om at - *det passer aldri og det passer alltid*, oppsummerer på mange måter forskjellen ved de to gruppenes tanker og forståelser rundt det å få barn i forhold til deres studiesituasjon og fremtidig arbeidssituasjon. I dette ligger også en felles forståelse blant utdanningsgruppene om hvor vanskelig det er å "velge" og å "planlegge" barn generelt. På tross av ulike studiesituasjoner beskriver kvinnene i studien ideen om en "bestemt rekkefølge" for ulike livshendelser. Mange ønsker å fullføre utdanningen, etablere seg på arbeidsmarkedet og ha en fast inntekt før de får barn, mens de på den andre siden ikke vil bli mor "for sent". Hvis disse kravene skal være oppfylt før barn, vil det i følge flere av kvinnene aldri "passe" å få barn. På denne måten vil bestemte fertilitetsønsker kun være aktuelt for kvinner som bryter dette normative mønsteret. Slik ser vi hvordan informantene i dette prosjektet må trosse egne forventninger og forestillinger om det "planlagte barnet", hvis de ønsker å få barn tidlig i livsløpet.

Det "valgte" barnet

Forskning på fertilitetsønsker (Skjær Ulvik 1993, Beck og Beck- Gernsheim 2002, Jensen 2003) argumenterer for at tanker og forståelser rundt det å få barn har endret seg opp i gjennom historien. Blant annet peker de på hvordan barnvalget har endret seg fra skjebne til valg for kvinner i dag (jf. kap 5. s. 61). Jensen (2003) hevder at vi i dag kan snakke om det "valgte barnet", og peker på at det i dag antakelig blir født flere barn etter grundigere overveielser enn noen gang tidligere. Det å få barn blir en viktig individuell avgjørelse fordi barnets ankomst også definerer overgangen fra det å være et "par" til å bli en "familie". Slik blir barn "privatisert", og deres ankomst til verden vil være et resultat av foreldrenes oppfølging av private behov for barn. Egne barn er viktig, men de skal helst fødes når andre forhold i livet er på plass, noe som innebærer stadig utsatte barnefødsler (Jensen 2003).

Kvinnenes tanker rundt det fremtidige barnet i denne studien, bærer preg av at de tenker innen rammen av idealet av det "valgte barnet". Dette kommer særlig til uttrykk i deres opplevelse av det "selvvalgte foreldreskapet" (Skjær Ulviks 1993). Kvinnene gir uttrykk for at de opplever det å få barn som et selvstendig valg, og de forholder seg allerede til mange av spørsmålene de vil stå overfor når det gjelder dette. Informantene er opptatt av

sammenhengen mellom den såkalte ”biologiske klokken” og det å få barn, og ikke minst de økonomiske fordelene og ulempene ved å bli mor under eller etter utdanning. I tillegg forholder de seg til et samfunnsaspekt hvor de forsøker å tilpasse seg de normative forventninger som angår både familie- og arbeidsliv i dagens samfunn. Nettopp fordi kvinnene har en lang utdanning og ambisjoner om å ikke bli mor ”for sent”, ønsker de å legge planer inn i fremtiden. Planleggingen vitner om at kvinnene opplever at de har stor grad av frihet og autonomi i deres valg, men også et hovedansvar for å legge disse forholdene til rette. Slik ser vi at individualisering i form av frihet på den ene siden og forpliktelser på den andre, har en sterk virkning på kvinnene ideologisk sett.

Kvinnenes opplevelse av å stå i ”førersetet” for egne fruktbarhetsvalg på den ene siden, og deres opplevelse av ”planleggingsansvar” rundt familie og arbeid på den andre siden, vitner om en motsetningsfull tilnærming i kvinnenes fruktbarhetsatferd. Dette motsetningsforholdet er slik sett i overensstemmelse med individualiseringsteorien (Giddens 1996, Baumen 2001, Beck og Beck-Gernsheim 2001). Deres fertilitetsønsker bærer preg av frihet og selvstendighet, men også en form for disiplinering og ”tvang” gjennom deres ansvarliggjøring og opplevde forpliktelser. Mye tyder på at jo større avstanden er mellom frihet på den ene siden og forpliktelser på den andre, jo sterkere vil dette motsetningsforholdet være. Forholdet identifiseres blant utdanningsgruppene og vi ser hvordan disse motsetningene oppleves sterkere blant kunststudentene enn blant legestudentene. Dette viser at jo tydeligere motsetningsforholdet er, jo vanskeligere kan det være å innfri eventuelle fertilitetsønsker.

Ifølge Beck og Beck-Gernsheim (2001) har individualisering innenfor bestemte kontekster åpnet opp nye handlingsrammer og nye muligheter i kvinners livsløp. De hevder at det ikke lenger vil være noen ”modell” som definerer kvinnene innenfor disse rammene sine livsløp, og følgelig vil de stå mer fritt til selv å planlegge i forhold til det å få barn. Økt autonomi har dermed ført til at valg av livsløp og karriereløp vil være styrt av kvinners nåværende interesser så vel som ønsket om barn i fremtiden. Men på en annen side viser denne studien hvordan ”planleggingsprosjektet” rundt det fremtidige barnet er basert på ønsket om en ”bestemt rekkefølge”, og at de normative forestillingene rundt når det passer å få barn, fremdeles står sterkt og har stor betydning når det gjelder tanker og praksiser ved å bli mor. Kvinnene viser seg å være opptatt av egen alder, utdanning, arbeidssituasjon i forhold til når de ønsker seg barn. Slik sett har de begrensede muligheter til å treffe ”egne” valg.

Kvinnenes ”planleggingsprosjekt” viser også å arte seg ulikt blant de to utdanningsgruppene. Mens kunststudentene hovedsakelig ønsker å bli mor etter utdanning, er legestudentene mer tilbøyelige til å få barn under utdanning. På en annen side ønsker de ikke å bli mor når som helst i utdanningsløpet, det er aktuelt først etter tre år på utdannelsen, godt ”timet” før de skal ut i turnus. Etter endt utdanning, før man har fått ”en fot” innenfor arbeidsmarkedet, vil være et ”ugunstige” tidspunkt å få barn for begge utdanningsgruppene. I arbeidslivet fortsetter planleggingsprosessen. Tendensen er her at kunststudentene i større grad enn legestudentene må legge situasjonen til rette i forhold til å etablere seg på arbeidsmarkedet, få faste engasjement og en sikker inntekt før barn. Dette viser at ”planlegging” i forhold til det å få barn sannsynligvis vil være en mer langvarig prosess for kunststudentene enn legestudentene. Vi ser at den ene utdanningsgruppen har færre handlingsalternativ enn den andre. Også i forhold til velferdsordninger, som jeg tidligere har vært inne på (jf. kap.6 s. 83), vil utdanningsgruppene ha ulike valgmuligheter. Blant annet ser vi hvordan fødselspermisjonsordningen som i utgangspunktet er en lik ordning, virker i ulik retning for gruppene. Som kunstutdannet ser vi hvordan en løs og uforutsigbar arbeidstilknytning vil føre til at de vil ha større mulighet for å ”falle” utenfor rettigheter ved denne velferdsordningen. Samtidig ser vi hvordan legeutdannede gjennom en fast og forutsigbar arbeidstilknytning, vil kunne sikre seg fulle rettigheter ved fødselspermisjon.

Ved å få en forståelse av den institusjonelle og kulturelle konteksten de to utdanningsgruppene står overfor, ser vi hvordan legestudentene i forhold til kunststudentene har større mulighet til å planlegge og å legge situasjonen til rette for barnevalget. Legestudentene opplever også at de kan ”velge” i større grad enn kunststudentene og har derfor lettere for å stake ut egen kurs når det gjelder familie og arbeidsliv. På denne måten ser vi hvordan individualisering i denne forstand vil være gjeldende i ulik grad blant de to utdanningsgruppene, og fungere som mer disiplinert og risikofylt for den ene gruppen, enn for den andre.

Slik er det et paradoks at kunststudentene som opplever større grad av individualisering i form av en selvstendigjøring og ansvarliggjøring både i studiesituasjonen og fremtidig arbeidssituasjon, vil ha færre valg med hensyn til det å få barn. Dette viser at individualisering kan arte seg ulikt blant kvinnene, og variere på ulike områder i deres liv, både på institusjonelt og individuelt nivå. Mens det for legestudentene er et punkt det passer mindre dårlig å få barn, passer det ”aldri” for kunststudentene.

Arbeids- og familiepreferanser – et resultat av ulike livsstilsvalg?

Kunststudentene gir uttrykk for at de ved deres utdanningsvalg, velger en risikofylt arbeidssituasjon. Med dette menes, at deres fremtidige yrkesvei oppfattes som usikker, både i forhold til fremtidig arbeidslivstilknytning og økonomisk uforutsigbarhet. De har valgt en ”fri” arbeidsform som stiller krav til individualiserte verdier og praksiser. Selve utdanningsstrukturen er knyttet til stor grad av frihet og er, slik sett, avhengig av studentenes egne avgjørelser og innsats. En av legestudentene beskriver derimot deres utdanningsløp ”som å sette seg på et tog”, og slik nå frem til målet. Medisinutdannelsen er strukturert og forutsigbar, og bidrar derfor til tryggere rammer for den enkelte student. Som lege vil man ha en mer ”tradisjonell” arbeidsform som i større grad vil være forutsigbar, og stille færre krav til individuelle valg. Legestudentene gir også uttrykk for at de føler at de har gjort et trygt valg med tanke på jobb- og økonomisk sikkerhet i fremtiden.

Ved å velge en karriere som innebærer en viss risiko, ser kunststudentene for seg at de i større grad enn legestudenter vil bli ”tvunget” til å prioritere arbeidet og konstruere egne familieplaner og praksiser deretter. Legestudentenes tanker om fremtidige arbeids- og familieprioriteringer skiller seg på denne måten ut fra kunststudentene. De gir uttrykk for at deres fremtidige arbeidsliv ikke vil legge premisser for deres familieplaner. Tvert i mot hevder noen av legestudentene at det nettopp vil være deres planer om barn og familieforpliktelser som vil legge føringer for deres arbeidsliv, og ved valg av spesialitet kan de oppfylle ønsket om å prioritere familieverdier.

Ut fra Hakims (2000) preferanseteori vil det være mulig å hevde at kvinnene har tatt ulike livsstilsvalg gjennom sitt utdanningsvalg. En hovedtendens blant mine to grupper informanter er at de har ulike arbeids- og familieorienteringer. Kunststudentenes preferanser kan beskrives som en arbeidsorientert holdning, hvor de i større grad vil prioritere arbeid og karriere fremfor familie og barn. Legestudentenes preferanser vil i denne sammenheng kunne karakteriseres som mer familieorienterte, hvor familieverdier anses å konkurrere med arbeidsorienteringer i større grad. Slik kan Hakims idealtypiske kategorier være fruktbare i forhold til å identifisere ulike arbeids- og familieorienteringer også i dette materialet. Tilnærmingen bidrar slik til å forklare hvorfor gruppen av kvinnelige kunstnere får færre barn enn kvinner som er legeutdannet. Ved å vektlegge kvinners ulike orienteringer kan perspektivet også bidra til å forklare hvorfor vi finner flere barnløse/ barnefrie kvinner blant gruppen av kunstnere enn blant kvinnelige leger.

Men dette prosjektet viser også hvordan det finnes ulike familie- og arbeidsorienteringer innad i de to utdanningsgruppene, som på denne måten utfordrer kategoriene til Hakim. Enkelte av kunststudentene er i tillegg til å være arbeidsorientert også preget av sterke familieorienteringer og ønsker om barn. Blant legestudentene finner vi også kvinner med tydeligere arbeidsorienterte holdninger enn andre, og generelt er det ingen tvil om at noen av disse vil satse en god del på jobb i fremtiden. Preferansemønstrene innad i de to utdanningsgruppene er derfor nyanserte og ikke like åpenbare. Slik vil det ikke være tilstrekkelig å kun klassifisere kvinnenenes holdninger og preferanser som mer eller mindre familieorienterte eller arbeidsorienterte i denne sammenheng. Det vil også være nødvendig å ta hensyn til den konteksten kvinnene er en del av, og hvordan de ulike orienteringene oppstår og skapes. Slik viser den empiriske analysen samspillet mellom kvinnenenes verdier og preferanser, deres utdanning og fremtidig arbeidssituasjon, og vi ser hvordan det vil være nødvendig å kjenne til kvinnens møte med ulike kulturelle og strukturelle faktorer. Slik ser vi hvordan barnevalget på den ene siden kan være et resultat av kvinnenenes preferanser, men på den andre siden også et resultat av informantenes ulike institusjonelle og kulturelle kontekst.

Det empiriske materialet åpner også opp for en ny idealtipe i Hakims kategoriske skjema. Jeg har tidligere kritisert Hakim for å "forenkle" kvinners preferanser og valg i hennes anvendelse av idealtypene, og at hun ikke tar høyde for motsetninger som kan eksistere blant kvinner (jf. kap 5. s. 28). Begge utdanningsgruppene mine kan i all hovedsak defineres ut fra den kombinasjonsorienterte preferansekategorien, med et ønske om å kombinere familie og arbeid. Men i følge Hakim er det hovedsakelig kvinner som ikke velger å satse på karriere og kvinner som velger å redusere sin stilling, som tilhører den kombinasjonsorienterte gruppen. Kvinnene i denne studien har alle valgt å studere på et høyt utdanningsnivå og kan med dette hevdes å også tilhøre den arbeidsorienterte gruppen. Hakims kombinasjonskategori er derfor ikke tilstrekkelig i forhold til å forklare disse kvinnenenes preferanser. Hennes kategorier vil ikke inkludere kvinner som ikke ser og opplever motsetninger i forhold til å satse på høy utdanning og sterke familieorienteringer. På denne måten viser jeg at det vil være nødvendig å etablere en ny idealtipe som også vil inkludere kvinner med høyere utdanning, som ikke opplever et motsetningsforhold ved å kombinere barn og arbeid for å favne mine informaners situasjon.

Sammenhengen mellom høyere utdanning og utsatte barnefødsler

Som vi har sett i kapittel 1 er et høyere utdanningsnivå blant kvinner ofte nevnt som hovedårsaken til utsatte barnefødsler i Norge i dag. Det pekes på sammenhengen mellom at stadig flere kvinner i dag tar høyere utdanning samtidig som gjennomsnittsalderen for førstegangsfødende kvinner øker (Brunborg 2006). I følge Lappegård (2001b) går også utviklingen i retning av at kvinner med høy utdanning som har ventet lengst med å få barn, venter stadig lengre. Kunststudentenes forestilling om å på den ene siden fullføre utdanningen og etablere seg på arbeidsmarkedet før barn, og i tillegg få en viss arbeidserfaring og sikker inntekt, kan føre til utsatte barnefødsler i denne utdanningsgruppen.

Som jeg skrev i kapittel 2. kan Beckers (1991) rasjonelle handlingsteori forklare kunstnergruppens fruktbarhetsatferd ut fra begrepet om human kapital. Ved å hevde at kvinner med høyere utdanning i større grad vil prioritere lønnet arbeid på bekostning av barn, vil det være mulig å forklare hvorfor det i gruppen av kunstnere fødes færre barn, og at det er her vi finner flest barnløse/ barnefrie kvinner. Dette vil i følge Becker kunne forklares som et resultat av rasjonelle valg hvor høyt utdannede kvinner vil få færre barn og være eldre når de blir mødre, siden dette er kvinner som er mer karriereorienterte og har større lønns potensial (Becker 1991, Lappegård 2001). Dette kan også være et rasjonelt valg fra kunststudentenes side med tanke på deres mulige løse arbeidstilknytning og ustabile inntekt. På denne måten vil de ikke kunne forsørge en eventuell familie og barn økonomisk i fremtiden. Fra et rasjonelt handlingsteoretisk synspunkt vil de derfor begrense egne familiepreferanser og fertilitetsønsker. Tendensen er at det er en del uttrykk for slike betraktninger blant informantene i mitt materiale.

Når det gjelder legestudentene, er deres større vilje til å få barn under utdanning og legge fremtidig arbeidssituasjon til rette for familieliv, vanskeligere å forklare ut fra teorien om human kapital. Fruktbarhetsatferden blant de legeutdannede vil ikke kunne være resultat av et rasjonelt handlingsmønster i Beckers forstand. Derimot vil andre former for kapital kunne forklare gruppen av legestudenters handlingsmønster. Blant annet vil økonomisk kapital være en forklaringsfaktor for at legeutdannede nettopp får mange barn (Pollak og Watkins 1993). Denne gruppens høye barnetall vil kunne tolkes ut fra deres fremtidige økonomiske situasjon som lege, hvor god økonomi og stor grad av jobbsikkerhet vil legge til rette for familieplanlegging. På denne måten vil totaleffekten av deres høye utdanning og inntekt

påvirke fruktbarhetsmønsteret positivt. Fertilitetsmønsteret blant legeutdannede gjør det også mulig å se andre faktorer som kan være resultat av et rasjonelt handlingsmønster.

Ulike oppfatninger blant utdanningsgruppene rundt morsrollen, vil også kunne forklare ulik fruktbarhetsatferd blant gruppene av informanter fra et rasjonelt handlingsperspektiv. Rose Laub Coser (jf. Ellingsæter 2004) fremhever det hun kaller ”kvinnens kulturelle mandat” i det moderne samfunn, hvor kvinner forventes å prioritere barn og familie. Kvinner som både ønsker å ha barn og å være yrkesaktiv, oppfattes ofte i moderskapslitteraturen, for å befinne seg i en konflikt mellom barn og jobb (Ellingsæter 2004). Når det gjelder fremtidig arbeidssituasjon, står begge utdanningsgruppene overfor krevende yrker som vil kunne utfordre morsrollen og deres familieforpliktelser. Begge utdanningsgruppene gir uttrykk for at det vil være utfordringer knyttet til kombinasjonen av arbeid og familie, særlig med hensyn til tid. Forskjellen mellom de to utdanningsgruppene rasjonelle handlingsmønster kommer til uttrykk ved at legestudentene i større grad enn kunststudentene, hevder at de vil legge arbeidet til rette for å kunne prioritere barn og familieplanlegging. Kunststudentene gir for sin del uttrykk for at deres fremtidige arbeidssituasjon vil være lite familievennlig, og at de vil møte store utfordringer når det gjelder å kombinere familie og barn med arbeid. På bakgrunn av de ulike barnetallene blant utdanningsgruppene kvinnene tilhører, ser det derimot ut til at et rasjonelt valg blant legestudentene i forhold til konflikten mellom kombinasjonen av barn og arbeid, vil være å legge til rette for å mestre begge deler. De vil satse på begge fronter, med både jobb og familie i fremtiden, og kan gjøre det blant annet gjennom valg av spesialisering. Som resultat av et rasjonelt handlingsvalg blant kunststudenten, vil de i større grad satse på arbeid fremfor familie og barn. Deres strukturelle betingelser setter begrensinger for kombinasjonen av arbeid og familie, og kunststudentene kan sies å handle rasjonelt ut fra disse forutsetningene.

På denne måten har vi sett hvordan kvinners fruktbarhetsatferd kan forklares ut fra teorien om rasjonelle handlingsmønster, men at det er ulike former for ”utbytte” som ligger til grunn for å se utdanningsgruppene rasjonelle handlingsmønster. Vi ser også hvordan det vil være behov for å legge større vekt på betydningen av de strukturelle og kulturelle kontekstene kvinnene står overfor, for å kunne forklare fruktbarhetsatferd blant kvinner, og det er i høyere grad snakk om valg innen en kontekst.

Fertilitetsønsker og betydningen av utdanning og arbeid

Fertilitetsforskningen har vært preget av kvantitativ forskning som har søkt å belyse utsatte barnfødslar og det synkende barnetallet blant kvinner i Europa i dag. Studier av endringer ved fruktbarhetsmønsteret i Norge (Lappegård og Rønsen 2005, Lappegård 2006) har også påvist statistiske sammenhenger mellom variasjoner i fruktbarhetsatferd og utdanningsvalg. I denne studien har jeg forsøkt å avdekke hva som kan ligge bak disse endringsprosessene ved dagens fertilitetsmønster også når det gjelder sammenhengen mellom yrke og fruktbarhetsatferd. Ved å intervjuet et utvalg kvinner, spørre dem om deres verdier og holdninger og fremtidige perspektiv, har jeg søkt å forstå deres tanker og praksiser rundt det å få barn. Gjennom deres historier og ulike teoretiske perspektiv har jeg drøftet sentrale forskjeller og likheter ved de to utdanningsgruppene. Jeg har på denne måten understreket betydningen av de to utdanningsgruppene utdanning og arbeid i deres fertilitetsønsker.

De teoretiske perspektivene, jeg startet ut med, kan alle være fruktbare i forhold til å forklare kvinnes ulike preferanser, valg og praksiser ut fra en aktørfokusert tilnærming. Preferanseteorien har gitt rom for å identifisere ulike preferanser og praksiser blant kvinnene, og vi har sett hvordan ulike arbeids- og familieorienteringer til en viss grad kan ha betydning for kvinners fruktbarhet. Men tendensen blant kvinnene har ikke vært entydige, og jeg har vist hvordan det også er variasjon i ulike preferanser i de to utdanningsgruppene, noe som viser at også andre forklaringsfaktorer spiller inn i dette forholdet. Jeg har også stilt spørsmål ved om motsigelsen mellom arbeids- og familieorientering som ligger til grunn for Hakims teori, gir mening i forhold til å forstå høyt utdannede kvinner i Norge.

Det kan også være mulig å forklare fruktbarhetsvalg ut fra rasjonelle handlingsmønster blant kvinner. Vi har sett hvordan begrepet om "human kapital" kan forklare gruppen av kunststudenters tanker rundt fremtidig fruktbarhetsatferd i større grad enn tankene i gruppen av legestudenter. For å forklare fruktbarhetsmønsteret blant legeutdannede må vi lete etter andre former for "utbytte" som for eksempel økonomiske faktorer og ulike forestillinger rundt morsrollen.

I lys av individualiseringsteorien har vi sett at fruktbarhetsatferd kan forklares ut fra individualisering på ulike nivå i samfunnet. Vi har sett hvordan individualisering både på individnivå og samfunnsnivå kan føre til motsetningsfulle forhold, gjennom frihet på den ene siden, og en form for disiplinering på den andre siden. På denne måten har vi fått en forståelse

av hvordan dette motsetningsforholdet på individ- og institusjonelt nivå kan påvirke kvinners fertilitetsønsker.

Selv om individualiseringsteorien i større grad enn de to andre teoriene belyser betydningen av institusjonelle forhold for kvinners fruktbarhetsatferd, har teoriene vist seg å være utilstrekkelige i forhold til å forklare betydningen av ulike kontekstuelle forhold når det gjelder kvinnenenes tanker om å få barn. Analysen viser hvordan deres kontekst i form av utdanning og arbeidssituasjon fungerer som sterke påvirkningsmekanismer ved å på den ene siden legitimerer, og på den andre siden sanksjonerer, fertilitetsønsker. Det viser seg at egenskaper ved utdanningsstrukturen og deres vei til utdanning påvirker kvinnenenes preferanser og orienteringer i forhold til fremtidig arbeidsliv, familie og tanker om barn. Også den kulturelle konteksten på de to utdanningene viser seg å ha sterk innflytelse på kvinnenenes tanker og praksiser på disse forholdene. Utdanningsgruppenes tanker om fremtidig arbeid viser seg å ha stor betydning med hensyn til tanker om fremtidig familieetablering og barn. Og vi ser hvordan ulike former for arbeidstilknytning og arbeidsstrukturer vil kunne være avgjørende i deres valg og praksiser i forhold til fertilitetsønsker.

Betydningen av de kontekstuelle forholdene som studiesituasjon og fremtidig arbeidssituasjon for ønsker om barn, er mitt bidrag til fertilitetsforskningen. Med utgangspunkt i to utdanningsgrupper som representerer to ekstremer i fertilitetsmønsteret, har jeg påvist hvor kompleks avgjørelsen om å få barn, er for disse kvinnene. Og jeg har vist hvordan deres utdanning og arbeidssituasjon har stor påvirkningskraft som også kan overskygge og fortrenge kvinners fertilitetsønsker. Årsaker til variasjoner ved kvinners fruktbarhetsmønster vil kunne være å finne i individuelle egenskaper som ulike preferanser og praksiser. Men fertilitetsønsker er sammensatt, og det vil også være nødvendig å inkludere de institusjonelle og kulturelle forhold kvinnene lever med i dette årsaksbildet. Kun ved å studere samspillet mellom kvinners individuelle, kulturelle og institusjonelle egenskaper vil det være mulig å forklare variasjoner og endringer ved dagens fertilitetsmønster.

Slik har jeg vist hvordan ulike egenskaper i utdanningssituasjonen som struktur, trygghet og forutsigbarhet på legeutdannelsen, kan oppmuntre og legitimere fertilitetsønsker i større grad enn egenskaper som frihet, risiko og fleksibilitet som vi finner på kunstutdannelsen. Disse egenskapene viser seg å fungere motsatt, og i større grad gjøre valget om barn problematisk for den enkelte. Jeg har også vist hvordan egenskaper ved den fremtidige arbeidssituasjonen

som lege, med en fast jobbtilknytning, jobbsikkerhet, forutsigbare arbeidsoppgaver og stabil inntekt, i større grad gjør det mulig å planlegge i forhold til ønsker om barn enn for fremtidige kunstnere. Egenskaper i form av en løs arbeidstilknytning, usikker jobbsituasjon, ustabil inntekt og kravet om å konstruere eget arbeid, preger kunstnernes arbeidssituasjon, og legger i liten grad til rette for barn og familieetablering. Slik har jeg vist hvordan informantene med et felles utgangspunkt i et ”planleggingsprosjekt” rundt det fremtidige barnet har ulike forutsetninger for å innfri sine fertilitetsønsker.

Avsluttende ord

I denne studien har jeg lagt til grunn et komparativt perspektiv for å belyse endringer og variasjoner ved fruktbarhetsmønsteret til to grupper kvinner i Norge i dag. Jeg har ønsket å få en større forståelse av hvilke ambisjoner og drømmer som eksisterer rundt det å få barn blant unge kvinner i dag, samtidig har jeg ønsket å få innsikt i graden av innflytelse utdanning og arbeid har på den enkeltes avgjørelse når det gjelder fertilitetsatferd.

Vi har sett hvordan forskning på fertilitet antyder flere ulike forklaringer i dette årsaksbildet. Avgjørelser rundt det å få barn viser seg å være svært sammensatt og påvirket av ulike faktorer i kvinners livsløp. Denne studien underbygger behovet for videre kvalitativ forskning på dette området, og i forlengelsen av dette prosjektet vil det være ønskelig å se nærmere på hvilken betydning lavere utdanningsnivå og ikke minst andre yrkesgrupper har for kvinners fertilitetsønsker. På denne måten vil vi kunne få innblikk i nye forklaringsfaktorer som vil spille inn i disse avgjørelsene, og få bedre forståelse av hvorfor institusjonelle forhold som utdanning og arbeid, påvirker kvinners fruktbarhetsatferd.

Litteratur- og kildehenvisninger

Askevold, Elisabeth (2005): "Jeg er Merethe, mens Mads er dr. Jensen" i Christensen og Syltevik (red.) *Sosiologi og kjønn*. Sosiologisk institutt, Skriftserien nr. 1. Universitet i Bergen.

Aslaksen, Ellen K. (2004): *Ung og lovende. Unge kunstnere - erfaringer og arbeidsvilkår*. Oslo: Abstrakt forlag.

Abrahamsen (2005): *Realisering av arbeidstidspreferanser blant leger og sykepleiere*. Senter for profesjonsstudier. Høgskolen i Oslo: Arbeidsnotat nr.15/2005

Bauman, Zygmunt (2000): *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.

Bauman, Zygmunt (2001): *The individualized society*. Cambridge: Polity Press.

Baethge, M. (1994): "Arbejde og identitet hos unge" s.227-248 i Nilsen, Birger Steen et al. (red.) *Arbejde og subjektivitet- en antologi om arbejde, køn og erfaring*. Roskilde: Roskilde Universitetssenter.

Beck-Gernsheim, Elisabeth (1996): "Life as a planning project" s. 139 – 154 I Lash, Scott, Bronislaw Szerszynski & Brian Wynne: *Risk, Environment & Modernity. Towards a New Ecology*. London: Sage Publications.

Beck, Ulrich (1992): *Risk Society – Towards a New Modernity*. London: SAGE Publication

Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim Elisabeth (1995): *The Normal Chaos of Love*. UK: Polity Press.

Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim Elisabeth (2002): *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: SAGE Publication.

Becker, G.S. (1991): *A treatise on the family*. London- Cambridge: Harvard University Press

Bjørkås, Svein (1998): *Det muliges kunst. Arbeidsvilkår blant utøvende frilanskunstnere*. Rapport nr. 12. Norsk Kulturråd

Brannen, Julia & Nilsen, Ann (2002a): *Young Europeans, work and family: futures in transition*. London: Routledge

Brannen, Julia & Nilsen, Ann (2002b): "Young Peoples Time Perspectives: From Youth to Adulthood". *Sociology*, Vol. 36, pp. 513- 537.

Brannen, Julia & Nilsen, Ann (2005): "Individualisation, choice and structure: a discussion of current trends in sociological analysis." *The Sociological Review*, 53(3): 412- 428.

Brunborg, Helge (2006): "Hva skjer med befolkningsutviklingen?". *Samfunnsspeilet* nr. 3.

Bæck Karlsen, Unn-Doris (2006): "Kjønnsforskjeller og yrkespreferanser. Opprettholdelsen av kvinners kulturelle mandat." *Tidsskrift for ungdomsforskning* 6(1): 47-66.

Danielsen, Hilde (2002): "Den konservative velferdsstaten" i Holst (red.), *Kjønnsrettferdighet. Utfordringer for feministisk politikk*. Gyldendal akademiske: Oslo.

Dyrvik, Ståle (2004): *Den demografiske overgangen*. Oslo: Det Norske Samlaget

Edwards, Mark Evan (2002): "Education and Occupations: Re-examining the Conventional Wisdom about Later First Births Among American Mothers." *Sociological Forum* 17(3):423-443.

Elstad, Jon Ivar & Pedersen, Kjersti Røsvik (1996): *Kunstnernes økonomiske vilkår. Rapport fra Inntekts- og yrkesundersøkelsen blant kunstnere 1993-94*. Institutt for sosial forskning Oslo. INAS rapport 96:1

Esping, Andersen Gøsta (1999): *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxford University Press

Finch, Naomi (2006): "Family Change" s.22-33 i Bradshaw og Hatland: *Social policy, employment and family change in comparative perspective*. Cheltenham: Edward Elgar

Giddens, Anthony (1994): *Intimitetens forandring: seksualitet, kærlighed og erotik i det moderne samfund*. København: Reitzel

Giddens, Anthony (1996): *Modernitet og selvidentitet. Selvet og samfunnet under senmoderniteten*. København. Hans Reitzels Forlag

Gjerberg, Elisabeth, Hofoss, Dag og Falkum, E. og Aasland, O.(1996): "Legers kontroll over egen arbeidssituasjon – en myte?" *Tidsskrift for Norsk Lægeforening* (116), 15:1800-1804.

Gjerberg, Elisabeth (2002): *Kvinner i norsk medisin - mot full integrering?: en studie av kjønnsdifferensiering i legers spesialitetsvalg*. Arbeidsforskningsinstituttet: Oslo.

Gjerberg, Elisabeth (2003): "Women doctors in Norway: the challenging balance between career and family life." *Social Science & Medicine* 57 (2003) 1327-1341.

Grønmo, Sigmund (2004): *Samfunnsvitenskaplige metoder*. Bergen: Fagbokforlaget.

Hagen, Roar (2002): "Rational Choice" i Andersen og Kaspersen: *Klassisk og moderne samfundsteori*. s. 219- 235. København: Hans Reitzels Forlag.

Hakim, Catherine (2000): *Work-Lifestyles Choices in the 21st Century: Preference Theory*. Oxford: University Press.

Hakim, Catherine (2003): "A New Approach to Explaining Fertility Patterns: Preference Theory." *Population and development review* 29 (3): 349-374.

Bråten, Beret (2004): "Barnefri – et akseptert valg" i *Kilden, informasjonssenter for kjønnsforskning*. Tilgjengelig på:
<http://kilden.forskningsradet.no/c17251/artikkel/vis.html?tid=24513>

Hochschild, Arlie Russel (1997): *The Time Bind. When Work Becomes Home & Home Becomes Work*. New York: Metropolitan Books.

Hoel, Marit (1997): *Arbeid og kjønn. Sosiologiske analyser av yrkesløp*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hoem, Britta (1994): "Lærere føder flere barn" i *Velferdsbulletinen* 3:17-19.

Hoem, Britta (2000): "Entry into motherhood in Sweden: the influence and economic factors on the rise and fall in fertility, 1986 – 1997." *Demographic Research* 2(4).

Holst, Cathrine (red.) (2002): *Kjønnsrettferdighet. Utfordringer for feministisk politikk*. Gyldendal akademiske: Oslo.

Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization – Cultural, Economic and Political Change in 43 Countries*. Princeton: Princeton University Press.

Jamieson, L. (1998): "Intimacy Transformed? A critical look at the "Pure Relationship". *Sociology*, 33: 477- 94.

Jensen, An-Magritt (2003): *Fra byttebarn til nyttebarn? Barns verdi og demografi*. Oslo: Gyldendal akademiske.

Kitterød, Ragni Hege (2000): "Hus- og omsorgsarbeid blant småbarnsforeldre: Størst likedeling blant de høyt utdannede". *Samfunnsspeilet* nr. 5.

Kjøde, Ingvild (2006): "På luft og kjærlighet" i *KK* nr. 11.

Knudsen, Knut & Wærnes, Kari (1996): "Barnet lider av at mor er yrkesaktiv.." Betydning av kjønn og andre forklaringsfaktorer for syn på kvinners mors- og yrkesrolle." *Sosiologisk tidsskrift* 1, s. 3-32.

Krange, Olve & Øia, Tormod (2005): *Den nye moderniteten. Ungdom, individualisering og mening*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.

Kravdal, Øystein (1999): "Does marriage require a stronger economic underpinning than informal cohabitation?" *Population Studies* 53: 63-80.

Kvale, Steinar (2001): *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal akademiske.

Kvande, Elin (red), Brandth Berit og Bungum Brita (2005): *Valgfrihetens tid. Omsorgspolitik for barn møter det fleksible arbeidslivet*. Oslo: Gyldendal akademiske.

Lappegård, Trude (1998): "Større ulikhet i barnetall". *Samfunnsspeilet*, 5: 42-48.

Lappegård, Trude (1999): "Akademikere får også barn". *Samfunnsspeilet*, 5: 7-14.

Lappegård, Trude (2000): "New fertility trends in Norway", *Demographic Research*, Vol2\3.

Lappegård, Trude (2001a): "Valg av utdanning – valg av livsløp? Utdanning og ulikhet i kvinners fruktbarhetsatferd". *Tidsskrift for samfunnsforskning*. No. 3, s.409 – 435. Oslo: Universitetsforlaget.

Lappegård, Trude (2001b): "Den norske superkvinnen" – Om fruktbarhetsutviklingen på 1990-tallet og nye utfordringer for familiepolitikken. *Økonomiske analyser* 4/2001.

Lappegård, Trude (2002): "Education attainment and fertility pattern among Norwegian women." *Documents Statistics Norway/ 18*. Department of social statistics.

Lappegård, Trude (2006): *Studies on Fertility and Childcare in Contemporary Norway. Register analyses*. Faculty of Social Sciences: University of Oslo.

Lappegård, Trude (2007): "Sosiologiske forklaringer på fruktbarhetsendringer i Norge i nyere tid." *Sosiologisk tidsskrift*. nr. 1.

Lappegård, Trude & Rønsen, Marit (2005): "The Multifaceted Impact of Education on Entry in Motherhood", *European Journal of Population* 21: 31-49.

Lesthaeghe, R. (1995): "The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation" i K. O. Mason og A.-M. Jensen (red.) *Gender and Family Change in Industrialized Countries* (s. 17–62). Oxford: Clarendon Press.

Levinson, Klaus (2006): "Individualisering og ungdom- en diskusjon av Ulrich Becks individualiseringsbegreb." *Tidsskrift for ungdomsforskning* 6(2):41-58.

Lyngstad, Torkild & Noack, Turid (2000): "Norske fruktbarhetsidealer 1977- 1999: Idealene består." *Samfunnsspeilet* 3:30-34.

Lyngstad, Torkild & Noack, Turid (2005): "Vil de velge bort familien? En studie av unge nordmenns fruktbarhets- og ekteskapsintensjoner?" *Tidsskrift for velferdsforskning* 8(3): 120-134.

McDonald, (2000): "Gender Equity in Theories of Fertility Transition." *Population and Development Review* 26:427–439.

Moi, Toril (2002): *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori*. Oslo: Gyldendal.

Noack, Turid (1996): "Familieutvikling i demografisk perspektiv" i Brandth og Moxnes (red.), *Familie for tiden, stabilitet og forandring*. Tano Aschehoug.

Noack, Turid (2004): "Familien i velferdsstaten: Fra støttespiller til trojansk hest?" i Ellingsæter og Arnlaug (red.), *Velferdsstaten og familien. Utfordringer og dilemmaer*. Oslo: Gyldendal Akademiske.

Noack, Turid & Rønsen, Marit (1994): "Når er det tid for barn? Livsløp mellom jobb og familie." i Frønes og Hompland (red.), *Den nye familieboka*. Oslo: Universitetsforlaget.

Noack, Turid og Seierstad, Ane (2003): "Samboerskap ved tusenårsskiftet: Dagligdags og utforsket." *Samfunnsspeilet* nr. 1

Nordli Hansen, Marianne (1999): "Utdanningspolitikk og ulikhet. Rekruttering til høyere utdanning 1985-1996." *Tidsskrift for samfunnsforskning*, nr. 2, s. 172-203.

Nordli Hansen, Marianne (2005): "Den sosiale rekrutteringen til medisinstudiet." i *Tidsskrift Norsk Lægeforening* nr. 16, 125:2213-5.

Pollak, Robert A. & Watkins, Susan C. (1993): "Cultural and Economic Approaches to Fertility: Proper Marriage or Mesalliance?" *Population and Development Review*, 19:3, pp. 467-96.

Repstad, Pål (1993): *Mellom nærhet og distanse*. Oslo: Universitetsforlaget

Ritzer, George (2000): *Sociological theory*. New York: McGraw-Hill.

Rijken, Arieke (2006): "Fertility Rates in Europe: The Influence of Policy, Economy and Culture," i Bradshaw & Hatland: *Social policy, employment and family change in comparative perspective*. Cheltenham: Edward Elgar

Ronco, W. & Peattie, L. (1988): "Making Work: A Perspective from Social Science"s. 723-742 i R.E.Phal (red.): *On Work*. Oxford: Blackwell.

Sand, K. T. & Fresvig, T. (2005): "Kvinner i ortopedi- et nødvendig onde?" *Norsk ortopedpost*, nr.3.

Sennett, Richard (2001): *Det fleksible mennesket. Personlige konsekvenser av å arbeide i den nye kapitalismen*. Bergen: Fagbokforlaget.

Silverman, David (2001): *Interpreting Qualitative Data. Methods for analysing Talk, Text and Interaction*. London: Sage Publications.

Skrede, Kari (2004): "Familiepolitikens grense – ved "likestillinglight?" i Ellingsæter & Arnlaug (red.), *Velferdsstaten og familien. Utfordringer og dilemmaer*. Oslo: Gyldendal Akademiske.

Skrede, Kari & Rønsen, Marit (2006): "Likestilling og fruktbarhet – Hvor bærekraftig er den nordiske familiepolitiske modellen?". *Samfunnsspeilet* nr. 2.

Skjær Ulvik, Oddbjørg (1993): "Selvvalgt foreldreskap – Nye betraktelser, nye beslutningsprosesser":1: *Tidsskrift for Norske Psykologiforening* 30 s. 1069- 1080.

Smart, Carol & Neale, Bren (1999): *Family fragments?* Cambridge: Polity Press.

Syltevik, Liv Johanne (2000): *Differensierte familieliv, familiepraksis i Norge på slutten av 1990 tallet*. Bergen: Senter for samfunnsforskning.

Thagaard, Tove (2003): *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.

Therborn, Gøran (2004): *Between sex and power. Family in the world, 1900- 2000*. London: Routledge.

van de Kaa, D. J. (1987): "Europe's Second Demographic Transition." *Population Bulletin* 41: 3-57.

Woodfield, Ruth (2006): "Work and its Limitations". *Sociology*. Volume 40(3): 567-57. SAGE Publications.

Kildehenvisninger:

Barne- og likestillingsdepartementet (2007): lastet ned fra:
http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/tema/andre/Fodsels-og_adopsjonspenger/Foreldrepengenes-storrelse.html?id=414868 Dato: 07.02.2007.

Barne- og likestillingsdepartementet (2007): lastet ned fra:
<http://www.regjeringen.no/nn/dep/bld/Ryddemappe/SLA-Avdeling/familieokonomi/ensligeforsorgere/Stonad-til-enslig-mor-eller-far.html?id=416239>
Dato: 07.03.2007

Det medisinske fakultet (2005): lastet ned fra:
http://studentportal.uib.no/?link_id=791&sublink_id=&toplink_id=551&mode=show_page&content_id=3532&modus=vis_studieprogram&kode=PRMEDISIN Dato: 30.10.2005.

Eurostat Yearbook (2006): lastet ned fra:
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=0,1136184,0_45572595&_dad=portal&_schema=PORTAL Dato: 11.01.2007.

Kunsthøgskolen i Bergen (2005): lastet ned fra:
<http://www1.khib.no/index.php/khib/studier/bachelorprogram> Dato: 30.10.2005.

Kunsthøgskolen i Oslo (2005): lastet ned fra:
http://www.khio.no/Norsk/Studier_og_opptak/ Dato: 30.10.2005.

Statens lånekasse (2007): lastet ned fra:
http://www.lanekassen.no/templates/Page_3015.aspx Dato: 07.02.2007.

Statistisk sentralbyrå (2005): lastet ned fra:
<http://www.ssb.no/emner/02/02/10/fodte/tab-2005-04-21-06.htmltet> Dato: 18.11.2005.

Statistisk sentralbyrå (2006): lastet ned fra:
<http://www.ssb.no/eksuvh/> Dato: 04.06.2006.

Statistisk sentralbyrå (2007): lastet ned fra:
www.ssb.no/emner/02/01/20/samboer Dato 4.04.2007.

Vedlegg

Vedlegg 1. Informasjonsbrev til informantene

Trude Lehrfeld Kvaran
Gyldenprisveien 19, 337
5057 Bergen
Tlf: 91329630
E-post: trude.kvaran@student.uib.no

Bergen, 10.02.2006

Forespørsel om å delta i intervju om utdanning, fremtidig arbeids- og familieliv.

I forbindelse med datainnsamling til min masteroppgave i sosiologi ved Universitetet i Bergen ønsker jeg informanter til mitt prosjekt. Temaet for oppgaven er kvinners tanker og ønsker i forbindelse med utdanning, fremtidige arbeid og familieliv og det å få barn.

Jeg ønsker å se nærmere på hvordan unge kvinner i dag forholder seg til fremtiden med særlig tanke på kombinasjonen av fremtidig yrke og barn. Dette ønsker jeg å belyse ved hjelp av to utdanningsgrupper i Norge, legestudenter og kunststudenter.

Tanken er å sammenligne de to gruppene for å få en bedre forståelse av om utdanning og yrke har betydning for ønsker for familieliv og hvordan en ser for seg fremtiden. For å få en best mulig forståelse av dette tema, ønsker jeg å intervju legestudenter og kunststudenter som nærmer seg slutten på studiet.

Hva vil spørsmålene dreie seg om?

Spørsmålene vil omhandle valg av utdanning, fremtidige yrke, ønske om jobbtilknytning, tanker rundt det å få barn og kombinasjon av arbeid og familieliv.

Hvor lang tid vil det ta å delta?

Intervjuet vil vare fra 1 til 2 timer, og vi blir sammen enige om et tidspunkt og et sted som passer for deg. Jeg vil bruke båndopptaker og notere mens vi snakker sammen.

Hvordan vil intervjuene bli anvendt?

Opplysningene vil bli behandlet konfidensielt og anonymiseres. I den ferdige oppgaven vil alle opplysninger som kan bidra til at dere blir identifisert være fjernet. Lydbåndopptakene slettes når oppgaven er ferdig.

Det er helt frivillig å være med og du har også mulighet til å trekke deg underveis, uten å måtte begrunne dette nærmere. Dersom du trekker deg vil alle innsamlede data om deg bli slettet.

Dersom du ønsker å delta

Dersom du har lyst til å være med på intervjuet kan du sende meg en e-post, ta kontakt med meg på telefon, sms eller sende meg vedlagte samtykkeerklæringen. Har du spørsmål, kommentarer eller innspill, ta gjerne kontakt.

Studien er meldt til Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste A/S. Veileder for dette prosjektet er Liv Johanne Syltevik, førsteamanuensis ved sosiologisk institutt ved universitetet i Bergen.

Med vennlig hilsen

Trude Lehrfeld Kvaran

.....

Samtykkeerklæring:

Jeg har mottatt informasjon om studien og ønsker å delta i undersøkelsen.

Signatur..... Tlf:.....

E-post.....

Vedlegg 2. Skjema for demografiske variabler

- 1. Alder:**
- 2. Tidligere utdanning:**
- 3. Semester på nåværende utdanning:**
- 4. Sivilstatus:**
- 5. Foreldres yrke og utdanning:**
- 6. Alder på eventuelle barn:**

Vedlegg 3. Intervjuguide

1. Innledning

Presentasjon av meg selv og forskningsarbeidet
Kort om intervjuprosessen

2. Begrunnelse for valg av utdanning

Når begynte du å tenke på\ velge denne utdannelsen?

Hvorfor valgte du denne utdannelsen?

- alder
- sosial bakgrunn
- ved en tilfeldighet
- hadde du flere alternativ
- noe du alltid har ønsket
- inspirasjon
- opplevde du å ta et utdanningsvalg

Er det noen sider ved selve utdanningen som du vil trekke frem som positive?

- strukturert/ ustrukturert
- forutsigbar/uforutsigbar
- kreativ
- spennende
- utfordrene
- status
- fleksibel

Er det noen sider ved utdanningen du ser på som negative?

- hard, krevende
- ustrukturert/ strukturert
- slitsom
- kjedelig

3. Fremtidig yrke

Tanker om hvor du ønsker å jobbe?

- sykehus, legesenter, privatpraktiserende
- undervisning, galleri,

Hvorfor?

Tanker om hvordan du ønsker å jobbe?

- fast ansatt, deltid, spesialist, frilanse, prosjektbasert

Hvorfor?

Hvilke egenskaper ved en jobb synes du er viktige?

- variasjon/ rutine
- karrieremuligheter
- idealisme

Hvilke tanker har du om din yrkesfremtid?

- sikker/ usikker
- høy lønn/ lav lønn
- spesialisere deg
- kreativ
- krevende
- slitsom

Er det noen sentrale faktorer som vil være avgjørende for valg av arbeidsplass? (Følge egen -

- lysten
- best for karrieren
- best for familie og barn
- økonomisk nødvendighet

Trur du dette er ulikt mellom menn og kvinner på samme alder?

- vennekrets
- studenter

Ser du på deg selv som en potensiell hovedforsørger?

4. Tanker rundt det å få barn

Har du noen tanker rundt det å få barn i fremtiden?

Nær eller fjern fremtid?

Hvorfor?

Hvorfor ikke?

Er det å få barn viktig for deg eller ikke?

Hvorfor?

Er det sider ved din utdanning og yrkesvalg som vil få innvirkning på hvor mange barn du/ dere ønsker å få?

- økonomi
- tid
- struktur i hverdagen
- status

Trur du at din utdanning og yrkesvalg vil ha en betydning for når du vil ha barn?

- hvordan?
- hvorfor ikke?

Hva tenker du om det å skulle kombinere barn og studier?

Føler du at det er noen sentrale faktorer som bør være til stede eller ligge til rette før du får barn?

- mann
- gift
- økonomi
- jobb
- tid

Kan du beskrive en situasjon hvor det ville være ideelt for deg å få barn?

Kan du beskrive en situasjon hvor det ville passe dårlig å få barn?

Føler du at du har valgfriheten til å få barn når det passer for deg?

5. Foreldrerollen (morsrollen)

Hvilke egenskaper forbinder du med det å være småbarnsmor?

Hva trur du vil være de største utfordringene ved å være mor?

I en situasjon hvor du selv er yrkesaktiv og får barn, hva ser du for deg ville være den beste løsningen i din situasjon med tanke på fødselspermisjon?

- full permisjon
- dele med partner
- ønske om å komme kjapt ut i arbeidsliv igjen

Ser du videre for deg en type avlastning som vil fungere best i din/ deres situasjon?

- barnehage
- kontantstøtte
- kortidsavlastning
- annen type avlastning

Hvordan ser den ideelle tilværelsen din ut i forhold til fødselspermisjon og avlastning?

Ser du for deg at mor og far har ulike roller i et familieliv?

- ulike forpliktelser overfor familien
- arbeidsliv
- omsorg
- husarbeid

Trur du kvinner og menn har ulike forventninger til kombinasjon av jobb og barn?

- deltid
- økonomisk ansvar
- fødselspermisjon

Arbeidet dine foreldre heltid når du var ung?

Hvilke ulikheter kan du se mellom ditt liv og dine foreldres liv?

- forventer du å leve på samme måte som dem?

Har det blitt enklere i dag å kombinere yrke med å få barn, enn når dine foreldre fikk barn?

6. Kombinasjon av barn/familie og fremtidig yrke

Positive sider ved ditt fremtidige yrke som lar seg kombinere med det å få barn?

- fleksibilitet
- strukturert/ ustrukturert
- forutsigbarhet/ uforutsigbarhet
- økonomisk gunstig
- trygghet
- stabilt

- gode støtteordninger

Negative sider ved ditt fremtidige yrke som lar seg kombinere med det å få barn?

- utrygghet
- ustabilt marked
- strukturert/ ustrukturert
- forutsigbarhet/ uforutsigbarhet
- lite økonomisk gunstig
- lite gode støtteordninger

Tanker om hvordan kombinasjonen av jobb og barn kunne vært gjort bedre og enklere i din situasjon?

- bedre lønn
- tryggere rammer
- kortere arbeidstid (6 timersdagen)

Hva er din kommentar til denne hypotesen:

”Det passer egentlig aldri å få barn i mitt yrke”

Har du noen tanker rundt det om menn og kvinner tenker ulikt rundt hvordan det vil være å kombinere jobb og familie?

Har du noen tanker rundt hvilken påvirkning det har på barna når begge foreldre arbeider heltid?

7. Tanker rundt fremtid – Snakke løst med utgangspunkt i en artikkel i KK

Er det noe ved disse kvinnene du kan identifisere deg med?

Hva er de viktigste tingene i ditt liv akkurat nå?

- kjæreste, mann
- familie
- utdanning
- venner

Trur du de viktigste tingene vil forandre seg i løpet av de neste fem årene?

- rekkefølgen, prioriteringene vil være annerledes?

Hva trur du vil være viktige ting og hendelser som vil forme ditt liv i fremtiden?

Trur du at det å være kvinne vil ha noe å si for måten du vil forme dit liv i fem år frem i tid?

Trur du noen av disse viktige tingene vil være ulikt for menn og kvinner?

Hvorfor?

Hvorfor ikke?

Hvordan vil din drømme fremtid være?

- har du noen drømmer om hva du vil skal skje?
- har du noen idealer
- kan en av eksemplene være et ideal? Hvordan?

8. Avsluttende

- Spørre om informanten har noen spørsmål eller noe hun ønsker å tilføye?
- Takke for at hun tok seg tid til å delta på intervjuet.

Vedlegg 4. Artikkel brukt i intervjuene

Valg generasjonen

**Snart 40? Da er du like godt singel som nygift eller bestemor.
Seks kvinner gjør opp status.**

TEKST: KIRSTI ELLEFSEN FOTO: STEINAR TORVBRÅTEN, KNUT EGIL WANG OG KJELL INGE SØREIDE

Navn: Siri Thorsland
Alder: 38
Yrke: Psykolog
Familie: Singel

– Det føles så bra, sier Siri Thorsland og snakker om sitt «nye liv.» – Jeg jogger under stjernehimmelen, går turer i skogen, danser swing og tango og drar på bygdefest. Det kjennes veldig riktig å ha forlatt Oslo og alt stresset.

Siri Thorsland var lenge fornøyd med å leve et liv med høyt tempo, men kjente etter hvert at hun ønsket seg noe annet. At hun ville være et helt annet sted når hun satt på en pub sammen med venner, lengtet etter å gå en tur langs stranden, sitte rundt et bål eller dra på sykkelstur. Det var en lang prosess.

– Jeg ønsket finne en mann med samme behov for å flytte på landet, og ventet på å treffe ham. Selv om jeg er feminist, erkjenner jeg at jeg har vært redd for å flytte alene.

STØRRE VARIASJON. Mann, barn, egen bolig og fast jobb. Slik har mange sett for seg at livet vil være når de når 38. Men alderen sier lite om hvilken fase i livet man befinner seg i.

– Vi lever mye mindre standardiserte liv enn før. Se på kvinner i 30-årene som har gått i samme klasse på skolen. Noen har tenåringsbarn, andre er gravide for første gang, noen er single og andre i gang med samliv nummer to eller tre, sier Turid Noack, forsker i Statistisk sentralbyrå.

Kvinner født på 1930–1940-tallet kom ganske tidlig ut i jobb, og kunne regne med at de hadde ektemann og skolebarn når de var 30 år. I dag får

gjennomsnittskvinnen sitt første barn når hun er 28 år og gifter seg når hun er 30. Stadig færre gifter seg, og hvis utviklingen fortsetter som i dag, vil 37 prosent av alle norske kvinner aldri ha vært gift i en alder av 50 år. Samlet fruktbarhetstall for norske kvinner er 1,8 barn, men tallet på barnløse stiger. Omtrent 12 prosent av norske kvinner er i dag barnløse når de er 40 år.

LANGSOMT VOKSEN. Siri våget til slutt å flytte – uten mann. Hun sa opp jobben, solgte leiligheten og flyttet tilbake til hjembygda like utenfor Kristiansand. Fikk seg psykologjobb i kommunen, meldt seg inn i swingklubb, byttet røyk med frisk luft – kort sagt, startet det livet hun lenge har ønsket seg.

– Jeg har brukt veldig lang tid på å bli voksen og finne ut hvem jeg er og hva jeg egentlig vil. Som 25-åring var jeg så opptatt av karriere og effektivitet, og kunne nok skremme mange fordi jeg var så intens og hadde så høyt tempo.

Nå har hun roet seg. Hun har ikke så mye å bevisse lenger. Jobben er heller ikke det viktigste lenger.

– Jeg har rett og slett fått et annet syn på ting.

Siri har møtt drømmemannen. Flere ganger.

– Noen forhold har vart i flere år, og jeg har vel håpet at det skulle bli noe mer. Men det har vært for intenst, eller vi har ikke fått det helt til. Men jeg har ikke gitt opp. Selv om jeg trives godt i eget selskap, hadde det jo vært hyggelig å ha en å dele ting med.

– Men det er vel noen positive sider ved det å være singel også?

– Jo, selvfølgelig. Men jeg er lei av

det. Jeg har lyst til å gå i dybden i en relasjon, ikke bare surfe på overflaten så lenge forelskelsen varer. Jeg ønsker å elske og bli elsket.

Og så har hun lyst på barn. Hun har alltid satt grensen ved 38. Nå har hun pushet den til 40.

UT OG INN. – Moderne kvinner går ut og inn av forhold og livsformer, og har gjerne flere aleneperioder, forklarer Turid Noack. Det er i dag få som i voksen alder ikke har opplevd å være singel i perioder, og med skilsmisseprognoser som peker mot at hvert andre inngåtte ekteskap vil ende med brudd, vil det etter hvert bli mange som vil leve alene. Før de eventuelt etablerer seg på nytt.

– Det virker som om det å bli alene ikke er like skremmende som før. Du blir verken utstøtt sosialt eller stående uten penger til mat og klær.

Disse endringene begynte med generasjonene født på 50-tallet og utover. Nå skjer endringene raskere enn statistikken klarer å fange opp. «Sivil status» er ikke lenger noe opplagt og endelig.

Siri på Sørlandet er åpen for at livet kan endre seg. Hun ser for seg at hun blir boende på landet, men kanskje starter privat praksis med samtaletilbud for normale problemer. Gårdsdrift kunne også vært bra hvis hun møtte en bonde.

– Det hadde vært fint å finne en å få barn med. Jeg har ikke lyst til å være alenemor. Men først og fremst er jeg glad for å ha tatt et valg. Jeg har aldri hatt det så bra som jeg har det nå. Det får skje som det skjer. Jeg lever nå.

MODEN FOR SMÅBARN

– Jeg har ikke følt meg moden for barn og familie før nå. Men når vi først var i gang, kunne vi like godt få to på rappen.

Navn: Mariann Grønnestad

Alder: 37

Yrke: Lege

Familie: Mann, en datter på 15 måneder, gravid med nummer to

– Jeg har fått mange kick. Reiser, opplevelser og frihet til å realisere mine egne prosjekter. Plutselig følte jeg meg litt ferdig med det. Det som virket mest spennende og utfordrende, var barn og familie. Jeg var lei av bare å fokusere på meg selv.

Mariann Grønnestad har i dag en datter på halvannet år, og en lillesøster er like rundt hjørnet. Med et par lengre forhold bak seg i 20-årene har Marianne vært singel store deler av voksenlivet. Friheten, venninnegjengen, fjellturene, jobben og mulighetene til å reise har vært viktige.

– Jeg hadde det utrolig bra, og syntes ikke det hastet med mann og barn.

Hun var 34 da hun traff mannen som satte definitivt strek for singellivet.

– Vi hadde begge lyst på barn, og siden ingen av oss var helt unge, var vi enig om at det ikke var noen vits i å vente så lenge. Litt tid til å reise og oppleve ting sammen først var viktig. Etter det var det bare å gå i gang.

Mariann ble raskt gravid, og 35 år gammel fikk hun lille Synne.

– Det var et sjokk å bli mor, å miste min egen frihet. Jeg er ikke noe typisk babymenneske, og liker å kunne trekke meg tilbake å gjøre egne ting. Det er jo plutselig umulig. Til tider føles det nesten klaustrofobisk.

Hun innrømmer at det var deilig å komme tilbake til jobben etter permisjonen. Men nå er alt bare gøy.

– Å være mamma er som en forelskelse, og alt annet blir uviktig når hun smiler.

Marianns mann hadde vært gift før, og hadde ikke noe spesielt ønske om et nytt ekteskap. Da var det bare en ting å gjøre.

– Jeg fridde, smiler Mariann. Hun var gravid, og kjente at det å være gift var viktig for henne nå som de skulle bli en familie.

Han svarte ja. Et år senere tok de med

«Jeg var lei av bare å fokusere på meg selv.»

MARIANN GRØNNESTAD, GIFT OG SNART TOBARNSMOR

seg Synne til Malaga og giftet seg. Som godt voksen og med liten baby følte ikke Mariann behov for stort bryllup.

– Hvordan er livet som frue og småbarnsmor?

– Jeg har fått et helt annet fokus, og blitt nødt til å prioritere. Jobb og venner må komme i andre rekke. Selv om jeg liker jobben min og har ambisjoner om å bli en dyktig kliniker, må jeg nok være litt mindre ærgjerrig de første årene. Det føles egentlig litt befriende å flytte fokus. Det å være mor et kick. En høydare, rett og slett.

– Er det en fordel å bli mor i moden alder, tror du?

– Man er kanskje litt mer avslappet hvis

man får barn tidlig i 20-årene. Men for meg hadde det uansett vært uaktuelt. Da jeg var 25 år, var jeg absolutt ikke moden nok.

– Hvordan ser du for deg de nærmeste årene?

– Jeg har etter hvert lyst til å gjøre litt av de tingene jeg gjorde før – dra på fjelltur med jentegjengen, trene, gå på byen. Vise gamle venninner at jeg er den samme som før. Men er jeg det? Ting vil aldri vil bli helt som før. Jeg vil jo være en mamma med tid og overskudd til å lage julekalender, arrangere påskeskirenn og dra på turer i marka. Da må du sette av tid. Det blir et annet liv. Forhåpentligvis et bra liv.

Seks barn trekker ikke alltid i samme retning, og denne dagen ville ikke Øystein på 10 år være med på bildet. Fra venstre Solveig (5), Svanhild (10), Sunniva (3) og Jon (13). Minstjenta Ellisiv (1) på armen til mamma Kjersti Toppe.

ET HELT HÅNDBALLAG

– Med seks barn har du sjelden tid til deg selv. Men jeg savner det ikke. Ungene gir meg overskudd.

Navn: Kjersti Toppe

Alder: 38

Yrke: Utdannet lege, nå hjemmeverende/bystyrerepresentant

Familie: Mann og seks barn fra 1–13 år

– Når jeg sier hvor mange barn jeg har, lurer folk ofte på om jeg er medlem av en sekt eller noe sånt. Det er jeg absolutt ikke, sier Kjersti Toppe og ler.

Den 38 år gamle legen fra Bergen hadde egentlig tenkt å få ett eller to barn, kanskje. Slik ble det ikke. I dag har hun fire jenter og to gutter, den yngste ett og den eldste 13 år. Hun og barnefaren har holdt sammen, med minibuss og storhusholdning og lite tid til romantiske alenemiddager. Mens mannen fortsatt jobber som lege, har Kjersti valgt å prioritere barna.

– Jeg jobbet til og med nummer fire. Men det ble rett og slett for slitsomt. Og du får ikke seks barn hvis du ikke har tid til å være sammen med dem.

I dag er Kjersti hjemmeverende, sitter i bystyret og bruker mye tid på lokalpolitikk.

– Jeg har det veldig fint. Men jeg begynner å bli lei av at alle spør meg om dette med jobben. Det forventes at du skal ha en karriere, og velger du å være hjemme, må du stadig forsvare det.

Kjersti føler seg privilegert fordi hun kan være så mye sammen med barna. En må våge å spørre seg hva som egentlig betyr noe her i livet, mener hun.

– Er livet ditt i dag slik du så det for deg da du var 25?

– Nei. Den gang hadde jeg nok sett for meg at jobben skulle være viktigere. Hadde

«Hadde noen sagt jeg skulle være hjemmeverende med seks barn, ville jeg ikke trodd dem.»

MAMMA KJERSTI TOPPE

noen sagt jeg skulle være hjemmeverende med seks barn, ville jeg ikke trodd det.

Kjerstis beskriver livet sitt som hardt, men fint. Det er slitsomme dager med mye krangling, bekymring og kaos. Men barna gir utrolig mye glede.

– De er rett og slett en inspirerende gjeng.

Men det er dyrt å ha barn. Blant annet har Kjersti og mannen gitt avkall på utenlandsreiser. De ferierer heller hos svigermor.

Det blir også lite med tid til seg selv. Når barna har lagt seg, venter husarbeid og tilrettelegging av neste dag. Det blir sjelden tid til å sette seg ned og slappe av eller se på fjernsyn. Kjersti og mannen har aldri reist bort alene.

– Er det et savn?

– Nei, egentlig ikke. Når mannen min et par ganger har reist bort med de eldste og jeg har vært alene med den minste, blir det så stille at jeg nærmest blir husredd. Jeg savner ungene veldig etter bare noen timer.

– Hva er det viktigste i ditt liv?

– Ungene. Når de har det bra, har vi det bra. At jeg må gi avkall på kinobesøk og venninnekvelder, er ikke så farlig. Kanskje blir andre ting viktigere om noen år, men i denne perioden handler det først og fremst om barna.

